

Transformacija povijesnog pejzaža Paškog zaljeva od 4. do 15. stoljeća

---

Komar, Magdalena

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:228612>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

TRANSFORMACIJA POVIJESNOG PEJZAŽA PAŠKOG ZALJEVA
OD 4. DO 15. STOLJEĆA

Magdalena Komar

Mentor: dr. sc. Miljenko Jurković

ZAGREB, 2023.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

TRANSFORMACIJA POVIJESNOG PEJZAŽA PAŠKOG ZALJEVA OD 4. DO 15. STOLJEĆA

Transformation of Historical Landscape of Pag Bay from 4th to 15th Century

Magdalena Komar

SAŽETAK

Rad donosi kataloški pregled svih sakralnih spomenika s prostora Paškog zaljeva u razdoblju od 4. do početka 15. stoljeća. Rad je podijeljen u dvije cjeline. U prvom dijelu obrađuje se povijesno-gospodarski kontekst, uključujući geografski položaj zaljeva, razvoj i pad antičkog naselja Cisse, Justinijanove utvrde, gospodarsku sliku područja, razvitak srednjovjekovnog grada Paga te dolazak kršćanstva i crkvenu organizaciju. Drugi dio rada sadrži kataloški pregled spomenika s područja Paškog zaljeva, grupiranih u četiri poglavlja, ovisno o pretpostavljenom vremenu gradnje ili njihovom stanju očuvanosti. Svaka kataloška jedinica pritom je obrađena nudeći arhivske podatke, opis objekta te pregled dosadašnjih istraživanja. Razvoj pejzaža zaljeva ilustriran je preko niza karata izrađenih za potrebe rada. U zaključnim poglavljima, na temelju podataka dobivenih proučavanjem spomeničke baštine, pružen je kratki pregled razvoja umjetničkog izričaja, a shodno tome i povijesne transformacije pejzaža Paškog zaljeva. U zaključcima se također iznose problemi na koje se naišlo prilikom istraživanja, koji mogu poslužiti kao putokaz za daljnja proučavanja ovog područja.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 143 stranice, 76 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: arhitektura, Pag, pejzaž, zaljev, predromanika, rano kršćanstvo, romanika, gotika, transformacija.

Mentor: dr. sc. Miljenko Jurković, red. prof, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači:

Datum prijave rada: _____ 24.1.2020. _____

Datum predaje rada: _____ 13.2.2023. _____

Datum obrane rada: _____

Ocjena: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Magdalena Komar, diplomantica na Istraživačkom smjeru – Umjetnost antike i srednjeg vijeka diplomskog studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Transformacija povijesnog pejzaža Paškog zaljeva od 4. do 15. stoljeća* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 13.2.2023.

SADRŽAJ:

1. UVOD
  - 1.1. CILJ, METODOLOGIJA I KORIŠTENA LITERATURA
2. POVIJESNO-GOSPODARSKI KONTEKST
  - 2.1. POLOŽAJ I GEOGRAFSKE ZNAČAJKE
  - 2.2. KRATKI POVIJESNI PREGLED OD 4. DO 15. STOLJEĆA
  - 2.3. ANTIČKA *CISSA*
  - 2.4. JUSTINIJANOVA UTVRĐENJA
  - 2.5. KRŠĆANSTVO I CRKVENA ORGANIZACIJA
  - 2.6. SOLNA POLITIKA I GOSPODARSTVO
  - 2.7. STARI GRAD PAG
3. KATALOG SAKRALNE ARHITEKTURE
  - 3.1. RANOKRŠĆANSKI I RANOSREDNJOVIJEKOVNI SPOMENICI
    - 3.1.1. SV. JURAJ. (POVIŠE PAGA)
    - 3.1.2. SV. PETAR „IN ISTHMO“ (PROSIKA)
  - 3.2. SPOMENICI S KRAJA 13. I PRVE POLOVINE 14. STOLJEĆA
    - 3.2.1. SV. MIHOVIL (UVALA SOLANA)
    - 3.2.2. SV. IVAN EVANĐELIST (UVALA SOLANA)
    - 3.2.3. SV. ANDRIJA (UVALA SOLANA)
    - 3.2.4. SV. GRGUR (STARI GRAD)
    - 3.2.5. SV. KUZMA I DAMJAN (STARI GRAD)
    - 3.2.6. SV. MARTIN (STARI GRAD)
    - 3.2.7. ZBORNA CRKVA SV. MARIJE VELIKE (STARI GRAD)
    - 3.2.8. SV. JURAJ (CASKA)
  - 3.3. SPOMENICI IZ DRUGE POLOVINE 14. STOLJEĆA
    - 3.3.1. SV. VID (SV. VID)
    - 3.3.2. SV. NIKOLA „IN SCALNIZA“ (KOD PAŠKIH VRATIJU)
    - 3.3.3. SV. KRISTOFOR (BARBAT)
    - 3.3.4. SV. ANTE (STARI GRAD)
    - 3.3.5. SV. JAKOV (STARI GRAD)
    - 3.3.6. SV. MARIJA MAGDALENA (BOŠANA)
    - 3.3.7. SV. KATARINA (BAŠACA)
  - 3.4. SPOMENICI POZNATI IZ ARHIVSKIH DOKUMENATA

- 3.4.1. SV. MARIJA „*VETERIS*“ (STARI GRAD)
- 3.4.2. SV. IVAN KRSTITELJ (STARI GRAD)
- 3.4.3. SV. AMBROZ (STARI GRAD)
- 3.4.4. SV. MARGARITA (STARI GRAD)
- 3.4.5. SV. JAKOV (STARI GRAD)
- 3.4.6. SV. LUCIJA (STARI GRAD)
- 3.4.7. SV. KRŠEVAN (STARI GRAD)
- 3.4.8. SV. TROJSTVO (STARI GRAD)
- 3.4.9. SV. NEDJELJICA (STARI GRAD)
- 3.4.10. SV. MATEJ (STARI GRAD)
- 3.4.11. SV. KRIŽ (STARI GRAD)
- 3.4.12. SV. JURAJ (STARI GRAD)
- 3.4.13. SV. FRANE (STARI GRAD)
- 3.4.14. SV. ANDRIJA (STARI GRAD)
- 3.4.15. SV. MARIJA OD SVIJEĆA (STARI GRAD)
- 3.4.16. SV. JELENA (SV. JELENA)
- 3.4.17. SV. BARTUL (UVALA SOLANA)
- 3.4.18. SV. STJEPAN (UVALA SOLANA)
- 3.4.19. SV. EUFEMIJA (UVALA SOLANA)
- 3.4.20. SV. KVIRIN (IZNAD PAGA)
- 3.4.21. SV. MAURO (BARBAT)

4. ZAKLJUČAK

- 4.1. REKONSTRUKCIJA RAZVOJA PAŠKOG ZALJEVA OD 4. DO 15. STOLJEĆA
- 4.2. ZAKLJUČNI OSVRT NA RAD

5. LITERATURA

6. POPIS KARATA

7. KARTE

8. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

9. SLIKE

10. SUMMARY

1. UVOD

Srednjovjekovna spomenička baština manje razvijenih sredina dugo vremena je bila nedovoljno istražena od strane povjesničara umjetnosti, što vrijedi i za većinu jadranskih otoka koji su se razvijali pod okriljem većih gradova na obali, pa se na njima uglavnom nisu uspjela formirati dovoljno snažna središta koja bi im pomogla ostvariti bogatiji umjetnički opus. Jedan od takvih otoka je i otok Pag, koji je zbog bogatih gospodarskih resursa, primarno u vidu proizvodnje soli, ali i pašnjaka za ispašu stoke, bio metom snažnih centara moći (Raba, Zadra i Venecije) koji su se za njega otimali, onemogućavajući njegov puni razvoj. Premda ekonomski iscrpljeni stalnim sukobima, žitelji otoka Paga konstantno su pokazivali želju za (makar i skromnijim) građenjem i umjetnički ostvarenjima. U prilog tome govori brojnost spomenika, ali i njihova tipološka posebnost u kojoj se prepoznaju tradicionalni elementi te sredine.

Bogatstvo spomeničke baštine najvećim dijelom nalazi se na području Paškog zaljeva koji se smjestio na središnjem dijelu otoka. Na njegovom sjevernom dijelu, u uvali Caska, u antičkom dobu bilo je smješteno središnje otočko naselje, dok se na južnom djelu u srednjem vijeku razvija gradsko naselje, danas poznatije pod imenom Stari grad Pag. U tom prostoru smjestio se i niz manjih sakralnih građevina. Nažalost, brojni od ovih spomenika danas se nalaze u zapuštenom stanju ili su ostali jedva sačuvani uslijed zuba vremena i surove prirode koja ih okružuje. Većina tih spomenika dugo vremena je bila nedovoljno istraživana, uključujući najrelevantniji srednjovjekovni lokalitet, Stari grad Pag u kojem su prva opsežnija istraživanja provedena tek 90-ih godina prošlog stoljeća. U ovom diplomskom radu zato se pozornost želi posvećuje upravo tom slabije dokumentiranom prostoru, proučavajući kako se njegov povijesni pejzaž transformirao i umjetnički razvijao u razdoblju od 4. do 15. stoljeća.

1.1. CILJ, METODOLOGIJA I KORIŠTENA LITERATURA

Cilj ovog rada je na temelju dosadašnjih istraživanja kataloški predstaviti sve kasnoantičke i srednjovjekovne spomenike koji se nalaze na prostoru Paškog zaljeva te ih sagledati unutar povijesno-gospodarskog konteksta otoka Paga. Na taj način moguće je sumirati saznanja koja za sada o njima imamo, kao i dobiti što širu sliku istraživanog područja. S obzirom na to, rad je konceptualno podijeljen na dvije cjeline, od kojih se u prvoj daje kontekstualni pregled na Paški zaljev kroz nekoliko značajnih aspekata, dok se u drugoj donosi kataloški pregled sakralne

arhitekture s tog prostora. Navedeni povijesni, gospodarski i drugi podatci iz prvog dijela koriste se pritom kao temelj za tumačenje spomenika izloženih u drugom djelu.

Prvo poglavlje početne cjeline bavi se tako definiranjem položaja zaljeva i njegovih geografskih karakteristika, dok se u drugom donosi kratki povijesno-politički presjek otoka, a shodno tome i zaljeva koji je njegov sastavni dio. Nakon toga fokus se stavlja na glavno antičko naselje na sjeverom djelu zaljeva – rimsku *Cissu*, objašnjavajući njen razvoj i značaj koji je odigrala u daljnjoj transformaciji tog područja. O tome koju ulogu je zaljev imao za vrijeme Justinijana i njegovog utvrđivanja Jadranske obale govori se u narednom poglavlju. U sljedećem se pak pažnja usmjerava na religijske aspekte, odnosno način na koji su kršćanstvo i crkvena organizacija na otoku doprinijeli oblikovanju duhovnog pejzaža zaljeva, a u idućem na gospodarske čimbenike, tj. na proizvodnju soli koja je isto tako utjecala na razvoj arhitektonskog izričaja. Posljednje poglavlje posvećeno je starom gradu Pagu, naselju koje se nalazi na južnom dijelu zaljeva, a koje će u srednjem vijeku postati jedini urbani centar na otoku.

U drugom dijelu rada, koji je ujedno i najvažniji, kataloški obrađeni spomenici svrstani su u četiri poglavlja. Prva tri poglavlja kronološki prezentiraju sačuvane spomenike, dok se u posljednjem daje uvid u one koji su poznati jedino iz arhivskih dokumenata. Svako od prva tri poglavlja donosi i kratki uvod u glavne tipološke i stilske karakteristike koje su obilježile spomenike tog razdoblja. Za svaki spomenik pritom je pružen detaljni pregled dosadašnjih istraživanja o njemu, kao i njegov opis te arhivski podatci. Uz ovaj dio rada vežu se i poglavlja koja slijede nakon zaključka, a u kojima su prikupljeni tlocrti raznih autora te fotografija nastalih prilikom obilaženja lokaliteta. Osim toga, tu su priložene i karte koje su napravljene uz pomoć korištenja *Google Eartha*, a na kojima su prikazani svi obrađeni spomenici izuzev spomenika poznatih iz arhivskih podataka.

Što se tiče korištene literature, vrijedi spomenuti nekoliko autora i njihovih izdanja koja su se pokazala najvažnijima za pisanje ovog rada. Prije svega to je Emil Hilje i njegova monografija *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva otoka Paga* (1999.) te recentnija studija „Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu“ (2011.). U njima se daje najopsežniji i najpotpuniji pregled sakralne arhitekture otoka, pa tako i spomenika Paškog zaljeva. Također, ova izdanja su jedina koja pružaju podatke o Starom gradu Pagu. Osim Hilje, veliki doprinos u istraživanju spomenika s Paga pružili su i Ivo Petricioli u radu „Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu“ (1952.) te Miljenko Jurković u svom doktoratu *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima* iz 1990. godine. Za istraživanje povijesnog razvoja otoka važna je

monografija *Pag* (1951.) Mate Suića te studija „Srednjovjekovni Pag – povijesni pregled i topografija“ (2011.) povjesničara Miroslava Granića. Od ostalih autora treba svakako spomenuti Anamariju Kurilić i njenu studiju „Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja“ (2011.,) koja je pomogla pri dobivanju uvida o antičkoj Cissi, ali i monografiju *Razvitak gospodarstva otoka Paga u prošlosti* (2012.) Šime Peričića kao važnu jedinicu za istraživanje gospodarskih čimbenika.

2. GEOGRAFSKO-POVIJESNI KONTEKST

2.1. GEOGRAFSKI POLOŽAJ I ZNAČAJKE

Paški zaljev dugačak je 22, 5 km i širok oko 4 km te predstavlja najveći zaljev otoka Paga.¹ Nalazi se na središnjem dijelu otoka gdje je preko morskog prolaza zvanog Paška vrata povezan s Velebitskim kanalom. Prema sjeveru zaljev završava uvalom Caska, dok se na jugoistočnoj strani rastvara u usku i plitku uvalu Solana u kojoj se nalaze bazeni za kristalizaciju soli. S obzirom da je nastao potapanjem duboke kanjonske doline, njegove obale su pitome, a uvale većim dijelom pogodne za poljoprivrednu proizvodnju.² Krški kamenjar zastupljen je na istočnoj strani uz Paška vrata, gdje je zaljev najviše izložen buri, dok sa zapadne strane obale prevladavaju osiromašene zajednice hrasta crnike i hrasta medunca. Na zapadnoj visoravni nalazi se sv. Vid (349 m), ujedno i najviši vrh otoka.

2.2. KRATKI POVIJESNI PREGLED OD 4. DO 15. STOLJEĆA

U ovom poglavlju nastoji se pružiti kratki pregled najvažnijih povijesnih događaja koji su utjecali na razvoj otoka, a shodno tome doprinijeli i transformaciji zaljeva.

Velike krize koje su u 3. stoljeću potresle Rimsko Carstvo na političkom i ekonomskom planu svoj vrhunac doživjele su u 4. stoljeću, a osjetile su se u svim krajevima velike rimske države, pa tako i na području rimske provincije Dalmacije kojoj je pripadao otok Pag.³ S obzirom da je Pag, poput brojnih drugih otoka, bio gospodarski važno područje, ekonomska stagnacija znatno je utjecala na njegovu kvalitetu trgovine, a time i na zajednicu koja je od nje živjela. Takva situacija dovela je do napuštanja središnjeg otočkog naselja *Cisse* i premještanja zajednice u obližnju

---

¹ Vidi na stranici: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=46947>

² Damir Magaš, »Zemljopisna obilježja otoka Paga u funkciji upoznavanja njegove toponimije«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 9. i 11.

³ Mate Suić, *Zadarski otoci u antici*, Zadar: Narodni muzej u Zadru, 1974., str. 61.

Navaliu (današnju Novalju) koja je do tada bila u funkciji vanjske luke. Odabir *Navalie* kao novog centra sigurno je bio vezan i uz važnost pomorskog prometa koji od kraja 4. stoljeća postaje jedini sigurni način komunikacije i odvijanja trgovine.⁴ Razlog tome bili su sve češći upadi plemena Huna, Gota i Avara preko rimskih granica koji su ometali kopnene prometnice i unosili strah među stanovništvom.⁵ Ta opasnost od provala barbarskih naroda na kopnu dovela je do sve veće potrebe za zaštitom, stoga u 5. stoljeću mahom dolazi do opasivanja brojnih naselja zidinama, ali i fluktuacije stanovništva s kopna na otoke.⁶ Migracijom stanovništva dolazi i do širenja kršćanstva na otoke, a potom i gradnje prvih bazilika.⁷ O tome da je kršćanstvo u vrijeme kasne antike bilo rašireno i na Pagu govore u prilog ostatci tri ranokršćanske bazilike na području današnje Novalje.

Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva 476. godine pod Odoakrom, a potom osvajanjem njegovih područja od strane Teodorika, područje Dalmacije i otoka Paga dolazi pod vlast Ostrogota.⁸ S obzirom da njihova vladavina nije donijela nikakvu novu reorganizaciju života, ona nije imala utjecaj na stanovništvo koje u tom periodu nastavlja živjeti kao i prije. Bitne promjene počinju se događati u prvoj polovini 6. stoljeća kada na prijestolje Istočnog Rimskog Carstva dolazi Justinijan I. koji je u planu imao obnoviti nekadašnje jedinstvo Rimskog Carstva. U namjeri da vrati izgubljena područja, Justinijan je pokazao veliki interes za jadransku obalu i otoke koji će nakon istjerivanja Gota pod njegovom vladavinom doživjeti svojevrstni graditeljski procvat.⁹ Ta intenzivna graditeljska djelatnost uključivati će izgradnju utvrda, a u sklopu njih i sakralnih objekata.¹⁰ Na otoku Pagu grade se tri takva kompleksa, od kojih će jedan svoje mjesto pronaći i na prostoru Paškog zaljeva.

Približavanjem kraja 6. stoljeća dolazi do završetka perioda stabilnosti koju je pružala Justinijanova vladavina i započinje novo krizno razdoblje koje je obilježeno langobardskim osvajanjem Italije i slavenskim provalama. Ta događanja ugroziti će kopnenu komunikaciju i stvoriti osjećaj nesigurnosti, a utjecati će nepovoljno i na gospodarsku sliku područja koja će u 7. stoljeću dovesti do prekida kontinuiteta života nekih antičkih gradova.¹¹ Zbog sve većih problema koje je Istočno Carstvo imalo s Perzijom na istoku, već oslabljeno područje Dalmacije postati će

---

⁴ Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja u kasnoj antici od Dioklecijana do Justinijana*, Zagreb: Leykam International, 2012., str. 103.

⁵ Josip Faričić, *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Zagreb: Sveučilište u Zadru, Školska knjiga, 2012., str. 192.

⁶ Mate Suić, *Zadarski otoci u antici*, 1974., str.61.

⁷ Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja*, 2012., str. 153-154.

⁸ Isto, str. 175.

⁹ Ivo Goldstein, »Funkcija Jadrana u ratu Bizantskog carstva protiv Ostrogota 535-555. godine«, u: *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 37 (2005.),

¹⁰ Vidi više u poglavlju Justinijanova utvrđenja.

¹¹ Robert Matijašić, *Povijest hrvatskih zemalja*, 2012., str. 177.; Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Zagreb : Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1992., str., 50.

tako nezaštićeno, a time i otvoreno za doseljavanje Slavena.¹² S obzirom da se Pag nalazio u blizini kopna, oni će se vrlo rano na njemu nastaniti i početi asimilirati među starosjedilačkim stanovništvom.

Nakon rušenja Ravenskog egzarhata kojem je pripadala i Dalmacija, krajem 8. stoljeća na povijesnu pozornicu dolaze Franci, koji prvo zauzimaju Istru oko 788. godine, a potom kreću i u osvajanje Dalmacije. U kojoj mjeri je vlast Karolinga bila nad njom i jesu li otoci kao Pag također ulazili u područje njihove okupacije nije još uvijek sa sigurnošću znanstveno potvrđeno.¹³ Svakako je njihova prisutnost bila od iznimne važnosti, s obzirom da je na njihovom dvoru boravio zadarski biskup Donat koji će postati glavni posrednik u komunikaciji s Carigradom. U nastojanju da podvrgnu dalmatinske gradove pod svoju vlast, Franci će doći u sukob s Bizantom, a okončanje tog spora dočekati će tek 815. godine u Aachenu gdje je odlučeno da dalmatinska obala i otoci ostaju u rukama Bizanta. Takav razvoj događaja omogućiti će da se u unutrašnjosti Dalmacije nesmetano razvija Hrvatska sklavinija koja će u drugoj polovini 9. stoljeća postati neovisna i od Franaka i od Bizanta.¹⁴

Nakon mirnog razdoblja koje je trajalo gotovo čitavo stoljeće, a koje će obilježiti postupna integracija hrvatskog zaleđa s dalmatinskih gradovima pod bizantskom temom, krajem 10. stoljeća Jadran dolazi do sve veće opasnosti od Venecije. Težeći proširiti svoje posjede i osigurati pomorske puteve po Jadranskom moru, Venecija će na čelu s duždom Petrom Orseolom iskoristiti slabljenje hrvatske kneževine nakon smrti kralja Stjepana Držislava i 1000. godine zauzeti Dalmaciju.¹⁵ Takvo stanje zadržati će se sve do kralja Petra Krešimira IV. (1058.-1074.) koji će uspjeti vratiti sve dalmatinske gradove i otoke u sastav hrvatske države. Kako bi zadržao njihovo povjerenje i čvršće ih vezao uz hrvatsku državu, Petar je favorizirao dalmatinske gradove tako što im je dodjeljivao darovnice. Jedna takva iz 1071. godine spominje i otok Pag čiji je sjeverni dio bio uručen rapskoj crkvi, dok je njegov južni dio darovan ninskom biskupu. Unatoč tome što je potvrđeno da je vjerodostojnost ove isprave lažna i da ona nastaje u drugoj polovini 13. stoljeća u rapskim pisarnicama kako bi opovrgnula pravo Zadra na južni dio otoka, ipak je važna jer odražava političko stanje teritorijalne i crkvene podijeljenosti otoka u to vrijeme.¹⁶

---

¹² Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, Zagreb: Leykam International, 2018., str. 126.

¹³ Vidi u: Isto, str. 122.

¹⁴ Mate Suić, *Pag: uz 510-tu obljetnicu osnutka novog Paga*, Zadar: Općina Pag, 1953., str. 29.

¹⁵ Isto, str. 30.

¹⁶ Vidi u: Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 181.-182.

Poslije smrti Petrovog nasljednika Dimitrija Zvonimira 1089. godine i jednogodišnje vladavine Stjepana II. (1089.-1090) ponovno dolazi do borbi oko prijestolja zbog kojih dalmatinski gradovi završavaju pod upravom Bizanta. Ta vladavina bila je kratkog vijeka jer već 1102. godine s potpisivanjem ugovora o personalnoj uniji između Hrvatske i Ugarske (*Pacta conventa*), hrvatsko-ugarski kralj Koloman vraća gradove pod svoju vlast. Favorizirani od strane Kolomana, dalmatinski gradovi se razvijaju, a njihove komune sve više jačaju te nastoje očuvati svoju autonomiju, kao i proširiti svoju crkvenu i političku vlast.¹⁷ Otok Pag, koji nije imao snažno razvijeno središte i koji je vjerojatno još od kasne antike bio teritorijalno podijeljen na južni dio pod Zadrom, a sjeverni pod Rabom, postati će tako glavna interesna sfera te dvije jake komune koje će nastojati pridobiti cijeli otok za sebe.¹⁸

Za vrijeme nemirnih vremena koja su zavladała nakon smrti Kolomana, većina dalmatinskih gradova potpada pod vlast Bizanta, dok su neki od njih, poput Paga, Raba i Zadra, završili u rukama Venecije. S obzirom da su nakon smrti bizantskog cara Manuela I. Komnena dalmatinski gradovi priznavali vlast hrvatsko-ugarskog kralja Bele III., Zadar je iskoristio tu priliku te se odmetnuo od Venecije.¹⁹ Kako ga Venecija nije nikako uspijevala vratiti, ona je zauzvrat 1192. zauzela otok Pag i u naselju u Paškoj uvali (današnji Stari grad) postavila svog kneza Dominika Michiela.²⁰ Svjesni da knez znači municipalitet, Zadrani su ubrzo pokušali intervenirati, ali su doživjeli poraz. Ne uspijevajući napasti Stari grad koji je čuvala mletačka vojska, oni su 1203. godine opljačkali i u potpunosti porušili kisanski kaštel (*castrum Kessae*).²¹ Nakon toga je središte sjevernog dijela otoka preuzela Stara Novalja, a južnog pak Stari grad. Poslije tih događaja, Zadar se predao Veneciji, čime je ponovno pod upravu dobio južni dio otoka, dok je Rabu ostao sjeverni dio s Kissom.

Prvom polovinom 13. stoljeća dakle, ne samo crkvena, nego i politička vlast na otoku Pagu bila je podijeljena između Raba i Zadra. Tu podjelu najteže su podnosili Pažani koji su imali velike obaveze po pitanju plaćanja raznih podavanja crkvenim i političkim vlastima.²² Budući da su na kratko pod Venecijom bili okusili što to znači imati municipalnu autonomiju, oni su je pokušavali na sve načine ponovno pridobiti. Prilika za to pojavila se sredinom 13. stoljeća kada su pritekli u

---

¹⁷ Mate Suić, *Pag*, 1953., str. 34.

¹⁸ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag«, 2011., str. 181.

¹⁹ Mate Suić, *Pag*, 1953., str. 36.

²⁰ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag«, 2011., str. 182. usp. s Nada Klaić, Ivo Petricioli, »Karakter mletačke vlasti u XII stoljeću«, u: *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar: filozofski fakultet Zadar, 1976., str. 174.

²¹ Isto.

²² Vidi u: Mate Suić, *Pag*, 1953., str. 37.-38.

pomoć kralju Beli IV. koji je trebao sigurno utočište od Tatara.²³ Kako bi im pokazao zahvalnost na velikoj pomoći koju su mu pružili, Bela je 30. ožujka 1244. godine izdao povelju kojom je Pag proglasio slobodnim kraljevskim gradom, izjednačujući ga tako s ostalim gradovima u Dalmaciji.²⁴ Ta neovisnost trajala je kratko jer je već u lipnju iste godine Venecija u nagodbi s Belom ponovno preuzela vlast nad Rabom i Zadrom, a time i Pagom. Za tog razdoblja pod Mletcima, Zadar i Rab nadmeću se u širenju svojih posjeda na Pagu te zbog toga dolaze do konflikta. Posredstvom Venecije spor je bio riješen, a granice pripadnosti ostale su kao i prije (Rab je imao ovlasti nad Novaljom, Caskom i Lunom, dok je ostatak otoka pripao Zadru).²⁵

Krajem 13. stoljeća na čelo hrvatske političke scene dolaze moćni Bribirski knezovi koji će suvereno vladati nekoliko godina, a potom 1301. godine na hrvatsko-ugarsko prijestolje smjestiti Karla I. Roberta. Tu novonastalu političku situaciju iskoristili su Zadrani koji su stupili u kontakt s kneževima Šubićima i uz njihovu pomoć se 1311. godine odmetnuli od Venecije. Pažani pak nisu slijedili njihov primjer, nego su ostali vjerni Republici, na taj način vrativši prihode od soli koje su do tada ubirali Zadrani.²⁶ S obzirom da je Zadar punio svoje blagajne na račun paške soli, oni su 1312. godine napali Pažane, opljačkavši im grad i izrovavši im solane.²⁷ Kako Zadrani s tom intervencijom nisu uspjeli vratiti Pag pod svoju vlast, čekali su priliku da se nagode s Venecijom. Ona im se ukazala već naredne godine, ali Venecija im nije vratila cijeli otok, nego im je jedino dopustila pravo postavljanja kneza na Pagu. Zadrani su to iskoristili kako bi još više suzili prava Pažana, zbog čega ih je Venecija morala više puta sankcionirati.²⁸

Dolaskom Ludovika I. Anžuvina na vlast 1342. godine, Zadrani su se još jednom odlučili odmetnuti od Venecije i priznati vlast ugarsko-hrvatskog kralja, dok su Pažani, kao i prošlog puta, ostali vjerni Republici. Pod okriljem Venecije, Pažani su dobili natrag sve svoje posjede i oprost od daće na sol, a uspjeli su i reorganizirati svoju komunu.²⁹ To vrijeme prosperiteta trajalo je sve do potpisivanja Zadarskog mira 1358. godine kada se mletački dužd morao odreći naslova "*dux Dalmatiae et Croatiae*", a Venecija predati Ludoviku čitavo područje od Kvarnera do Drača. Ponovno dobivši otok u svoje ruke, Zadar je htio ugušiti bilo kakve ideje Pažana o autonomiji,

---

²³ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag«, 2011., str. 182.

²⁴ Prijepis isprave na latinskom i u prijevodu hrvatskog jezika, vidi u: Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag«, 2011., str. 182.-184.

²⁵ Mate Suić, *Pag*, 1953., str. 39.

²⁶ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag«, 2011., str. 185.

²⁷ Isto, str. 185. usp. s Nada Klaić, Ivo Petricioli, „Ponovna borba za slobodu“, u: *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar: filozofski fakultet Zadar, 1976., str. 292-293.

²⁸ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag«, 2011., str. 185.

²⁹ Isto, str. 186. usp. s Nada Klaić, Ivo Petricioli, „Ponovna borba za slobodu“, u: *Zadar u srednjem vijeku*, 1976., str. 314.

stoga im je ukinuo paško Vijeće i nametnuo im ogromne daće na sol, ali i na druge gospodarske proizvode. Na to koliko su zaista Zadrani morali biti nepošteni, a često i nasilni prema Pažanima, govori činjenica da je sam kralj Ludovik 1361. godine bio primoran oduzeti Pag iz njihove vlasti.³⁰ Međutim, preko diplomatske igre uspijevaju ga vratiti već 1372. godine pod obećanjem da više neće ograničavati prava Pažana ili nad njima vršiti zločine. S obzirom da Zadrani nisu poštivali kraljevu odluku, Pažani su zatražili pomoć Ludovika i vratili svoju neovisnost 1376. godine.³¹

Nakon smrti kralja Ludovika 1382. godine, Zadar je iskoristio borbe oko prijestolja i ponovno uzeo Pag pod svoju upravu. Poučeni iskustvom što su Pažani sve kadra učiniti, oni im odluče u potpunosti ograničiti sva prava, oduzevši im na taj način i ono malo formalne autonomije koju su prije mogli imati. Međutim, za vrijeme kralja Sigismunda Luksemburgovca, Pažani su se ohrabрили i u ožujku 1393. godine odlučili silom otjerati zadarsku vlast. Tako oni uhite zadarskog kneza te ga zajedno s njegovim činovnicima otisnu na more, a na čelo uprave postave tri rektora iz svojih redova. Kada su Zadrani čuli što su napravili, oni zauzmu Pag i počine takve stravične zločine da je Sigismund morao intervenirati i oduzeti Pag iz zadarske vlasti.³² Po kraljevu nalogu sazvan je i sabor u Ninu 1396. godine gdje je odlučeno da se Pag proglasi slobodnim kraljevskim gradom. Potaknuti tom odlukom, Pažani su pokušali dobiti cijeli otok pod svoju upravu, a u tome su na koncu i uspjeli 1399. godine. Međutim, kako je Sigismund počeo gubiti vlast u Dalmaciji, a Zadar je stao uz njegova suparnika Ladislava Napuljskog, tako je i Pag opet došao u neposrednu vlast Zadra. Pod njegovim ovlastima Pažani će ostati sve do Ladislavove prodaje Dalmacije 1409. godine, kada će zajedno s Zadrom pripasti Veneciji.³³ Došavši pod okrilje Mlečana, Pažani su obnovili svoje općinske organe i dobili potpunu neovisnost od Zadra.

2.3. ANTIČKA CISSA

Središte života na otoku u razdoblju rimske dominacije bilo je smješteno na sjevernom dijelu Paškog zaljeva, u uvali Caska. Smatra se da se tu nalazilo najvažnije otočko naselje pod imenom *Cissa* prema kojem rimski pisac Plinije Stariji krajem I. stoljeća imenuje otok.³⁴ Sudeći prema

---

³⁰ Isto, str. 187.

³¹ Isto, str. 187.

³² Isto, str. 188.

³³ Isto.

³⁴ U antici jadranski otoci dobivaju naziv po glavnom i najvažnijem naselju na njima. O toponimu *Cissa*, vidi više u: Petar Skok, »Zadarsko-šibenski arhipelag: Pag«, u: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb: Jadranski institut JAZU, 1950., str. 69. Slobodan Čače, »Jezična analiza/ Antički toponimi otoka Paga - izvori«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 613.-614.

toponimu koji nije rimski, naselje je postojalo i u vrijeme Liburna, a pretpostavlja se da se nalazilo na brdu Košljun u Novaljskom polju nedaleko od Caske.³⁵ Dolaskom Rimljana na razmeđu 2. i 3. stoljeća pr. Kr. dolazi do uspostave nove društvene organizacije, pa će gradina na Košljunu postupno izgubiti svoju funkciju, a središte života preseliti se u uvalu. Ostaci antičke arhitekture te drugi materijalni nalazi svjedoče o tome da je naselje bilo smješteno na sjevernoj strani obale koja je bila zaklonjenija, a time i pogodnija za stanovanje. Nažalost, do sada registrirani rimski objekti u tom dijelu ne otkrivaju mnogo o izgledu ili statusu nekadašnjeg naselja.³⁶ Masivni zidovi koji podsjećaju na bedeme, par nadsvođenih kanala poput onih kanalizacijskih te tragovi arhitektonskih gradnji pokazuju naznake omanjeg antičkog grada, međutim to je potrebno još utvrditi.

O pravno-građanskom statusu *Cisse* ne govori puno ni Plinije koji je naziva *oppidum*, a čije značenje je najbolje shvatiti u kontekstu centralnog naselja ili općine.³⁷ Naime, *oppidum* je proizašao iz gradine koja je postupnim jačanjem društvenog razvoja stjecala veće značenje, na koncu postavši središnjim naseljem integrirane zajednice na nekom području.³⁸ Upotreba tog izraza ne znači da je *Cissa* bila municipij, ali je očito bila važna kada je Plinije spominje uz gradove Arba (Rab) i Crexi (Cres) te Absortium (Osor), za koje se pouzdano zna da su bili urbana središta municipalnog karaktera. S obzirom da u Caskoj, za razliku od ostalih gradova, za sada nisu potvrđena nikakva epigrafska svjedočanstva o građanskim dužnosnicima ili javnim ustanovama, čini se da je naselje bilo proturbanog tipa. Jedini argumenti koji govore u prilog tome da je i *Cissa* imala gradski status za sada su rimski mjerni stol i vodovod Kolan – Caska.³⁹

Unatoč tome što status *Cisse* za sada ostaje nepoznat, indikativno je da je ona bila važno pomorsko, a moguće i trgovačko središte, s obzirom da je imala tri izlaza na more. Naime, osim uvale Caska gdje su pronađeni lučki objekti poput valobrana i antičkog šivanog broda, *Cissa* je imala i svoju vanjsku luku u obližnjoj Novalji, te prirodno zaštićenu luku u uvali Stara Novalja. O toj njezinoj ulozi svjedoči i Plinije koji je naziva *Cissa Portunota* ili po luci poznata *Cissa*,

---

³⁵ Poznato je da su liburnska naselja bila gradinskog tipa, a vjerojatno je *Cissa* bila jedno od važnijih na otoku.. Vidi u: Anamarija Kurilić, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 59., 78.; Šime Batović, »Rekognosciranje otoka Paga u 1989. godini«, u: *Obavijesti HAD-a*, 22/1 (1990.), str. 28.-29.

³⁶ Anamarija Kurilić, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, 2011., str. 68.-74.

³⁷ Isto, str. 73.-74.

³⁸ Suić Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, (ur.) Marina Šegvić, Zagreb: Golden marketing, 2003., str. 52.

³⁹ Na njih upozorava Anamarija Kurilić, navodeći da se ta dva objekta pronalaze isključivo u urbanim cjelinama jer na selu za njima nije bilo potrebe. Vidi u: Anamarija Kurilić, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, 2011., str.74.

označujući tako njezin tranzitno povoljan pomorski položaj.⁴⁰ Zahvaljujući svojim unutarnjim lukama *Cissa* je mogla komunicirati s municipijima na kvarnerskoj obali i narodima s unutrašnjosti balkanskog poluotoka, dok joj je smještaj Novalje na glavnoj duž jadranskoj plovidbenoj ruti omogućavao veze s istarskim gradovima, kolonijom *Iader* i gradovima sjeverne Italije.⁴¹

Izuzetno dobar pomorski položaj i blizina pristaništa zacijelo je bio jedan od razloga zbog kojih je rimska patricijska obitelj *Calpurnii Pisones* odabrala *Cissu* kao mjesto izgradnje svojeg rezidencijalno-gospodarskog imanja. Taj se kompleks nalazio na sjeveroistočnoj strani uvale Caska, a najvjerojatnije se radilo o trokrilnoj građevini s centralnim dvorištem otvorenim prema morskoj strani.⁴² U prilog tome da je pripadala poznatoj obitelji svjedoče epigrafski spomenici poput žrtvenika i nadgrobnog spomenika pronađenog na nekropoli s jugozapadne strane uvale.⁴³ Kalpurnijevci su svoje posjede imali u Istri i južnoj Liburniji, a imanje u Caskoj uspostavili su u kasnom republikanskom ili ranom Augustovom razdoblju. Osim spomenutog kompleksa, u Novaljskom polju registrirani su rimski ostatci koja bi mogli pripadati istom tipu imanja, međutim za sada nije pronađen niti jedan dokaz koji bi potkrijepio takva mišljenja. Jedini lokalitet koji bi mogao upućivati na postojanje takvog tipa gradnje nalazi se na sjeveroistočnom rubu polja pri dnu uvale Stara Novalja.⁴⁴

Prema svemu sudeći, toponim *Cissa* u antici nije se samo odnosio na središnje naselje u uvali Caska, nego je obuhvaćao veći teritorij koji je uključivao i dvije luke. Sve tri lokacije vjerojatno su bile i cestovno povezane u svrhu lakše komunikacije te prevoza trgovačkih dobara.⁴⁵ Život zajednice na ovom području zacijelo je bio prosperitetan u prva dva stoljeća rimske dominacije, međutim u 4. stoljeću dolazi do promjena koje dovode do napuštanja antičkog naselja. O propasti *Cisse* dosta je dugo bilo uvriježeno mišljenje da je ona stradala u potresu 361. godine, međutim to se pokazalo netočnim.⁴⁶ Ipak, čini se da je jedan od razloga propasti bio prirodni, a ticao se postupnog poniranja flišnog tla u morski prostor. S druge strane, propast *Cisse* zasigurno je bila uvjetovana i gospodarskom krizom koja tada pogađa antički svijet, a koja je isto tako dovela do napuštanja imanja Kalpurnijevaca. Uslijed takvih okolnosti, na sve većoj važnosti dobiva Novalja

---

⁴⁰ Vidi u: Čače Slobodan, »Jezična analiza/ Antički toponimi otoka Paga - izvori«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 612.-613.

⁴¹ Anamarija Kurilić, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, 2011., str. 75.; M. Grisonic, N. Stepan, »Italska *terra sigillata* iz rimske vile rustike u uvali Caska na otoku Pagu«, u: *Archaeologia Adriatica* 11 (2017.), str. 97.

⁴² M. Grisonic, N. Stepan, »Italska *terra sigillata* iz rimske vile rustike u uvali Caska na otoku Pagu«, 2017., str. 76.

⁴³ Anamarija Kurilić, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, 2011., str. 69.

⁴⁴ Isto, str. 78.

⁴⁵ Isto, str. 75.; Boris Ilakovac, »Limitacija agera rimske Kiše (*Cissa*) na otoku Pagu«, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 30-31 (1997.), str. 77.

⁴⁶ Boris Ilakovac, »Da li je rimska Kisa propala u more zbog potresa«, u: *Diadora* 13 (1991.), str.

koja na kraju preuzima primat nad *Cissom* te postaje centralnim naseljem na otoku. Tu ulogu obnašati će sve do srednjeg vijeka kada administrativno središte postaje već spomenuti *castrum Kessae*⁴⁷, koji će Zadranima uništiti 1203. godine. Nažalost, danas nisu pronađeni nikakvi ostatci koji bi upućivali gdje se kastrum nalazio, tako da će tek daljnja arheološka istraživanja moći odgovoriti na to pitanje.⁴⁸

2.4. JUSTINIJANSKA UTVRĐENJA

Strah od napada i razaranja potaknut stalnom opasnošću od provala barbarskih naroda u kasnoj antici doveo je do potrebe stanovništva za sve većom zaštitom gradova i područja od kojih su živjeli, pa u to vrijeme mahom dolazi do utvrđivanja gradova, naselja ili užih regija. Taj proces, koji Suić opisuje terminom kastrizacija, počeo se razvijati još prije 6. stoljeća, a svoj zamah na našoj obali i otocima doživio je za vrijeme vladavine istočnorimskog cara Justinijana I. koji na tom području gradi sustav fortifikacija.⁴⁹ U znanstvenoj literaturi obrambena linija utvrda i stražarnica poznata je kao *limes maritimus*, a smatralo se da je njena gradnja vezana uz taktiku obrane od Istočnih Gota i uspostavljanje kontrole pomorskih puteva.⁵⁰ Naime, u planu da suzbije vladavinu Ostrogota i povрати nekadašnje teritorije Rimskog Carstva, od iznimne važnosti za Justinijanove vojne operacije bilo je omogućiti nesmetanu komunikaciju istočnim Jadranom, jer osim što je prijevoz morem bio mnogo brži, s te strane jadranske obale mogla se lako dosegnuti svaka točka na talijanskoj obali. Vojnička utvrđenja postavljena na prirodno dobro zaštićenim uzvisinama predstavljala su stoga izvrstan način nadgledanja okolnog teritorija i pomorskih pravaca, ali i sigurna utočišta za vojničku posadu koja je tamo boravila.⁵¹ Ipak, novija shvaćanja preispituju ovo stajalište, upozoravajući da je Justinijan ionako imao nespornu prevlast na moru te su ove utvrde trebale poslužiti primarno za poboljšanje navigacijskih uvjeta na glavnim pomorskim rutama te osigurati sigurniju plovidbu i sidrišta za brodove.⁵² Prema tome, Gračanin

---

⁴⁷ O jezičnim promjenama iz Cissa u Kessa vidi više u: Nikola Vuletić, »Dalmatoromanski prežitelji u toponimiji otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 682-683.

⁴⁸ Hilje pretpostavlja da bi se kastrum mogao nalaziti na jednoj od tri lokacije: brdo Košljun, Novalja ili na Jurjevoj glavici kod Caske. Vidi u: Hilje Emil, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 100-111. i 113.

⁴⁹ Suić Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, (ur.) Marina Šegvić, Zagreb: Golden marketing, 2003., str. 356.-357.

⁵⁰ Pomorski limes obuhvaćao je područje od Drača do zapadne obale Istre. Vidi u: Ivo Goldstein, »6. stoljeće - na krilima Justinijanove rekonkviste«, u: *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, (ur.) Miljenko Jurković, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2003., str. 11.

⁵¹ Slavko Ciglinečki, »Justinijanovo utvrđivanje Ilirika«, u: *Arhaeologia Adriatica* 3 (2009.), str. 211.

⁵² Vidi u: Hrvoje Gračanin, »The history of the eastern Adriatic region from the Vth to the VIth centuries AD: historical processes and historiographic problems«, *AdriaAtlas et l'histoire de l'espace adriatique du VIe s. a.C. au VIIIe s. p.C. Actes du colloque international de Rome (2013)*, Marion, Yolande ; Tassaux, Francis (ur.). Bordeaux:

navodi kako je i sam termin *limes* sporan, budući da on implicira na korištenje utvrda isključivo u vojno-obrambene svrhe. Intenzivna građevinska djelatnost nastavit će se i neposredno nakon Justinijanove rekonkviste, kada će sustav utvrda biti u funkciji zaštite plovnog puta koji je Carigrad povezivao s novostečenim posjedima, ali i u službi osiguranja vlasti.

U arhitektonskom smislu gradnja utvrda bila je jedinstvena sama po sebi jer je njihova realizacija ovisila o prirodnoj konfiguraciji područja, pa je shodno tome svaka imala drugačiji i u pravilu nepravilan tlocrtni oblik maksimalno prilagođen terenskim datostima. S druge strane, elementi koji su bili svojstveni većini takvih objekata podrazumijevali su upotrebu tankih bedema često ojačanih kontraforima na određenim mjestima te korištenje pravokutnih, kvadratnih i trokutnih rješenja kula na istaknutim punktovima.⁵³ U gradnji se također često javlja i pojava proteihizme, odnosno predziđa ili udvostručenja bedema.⁵⁴ Unutar obrambenog zida nalazile su se prostorije za boravak vojničke posade i cisterna za pitku vodu, a u većini slučajeva je u unutrašnjosti bila smještena i skromna jednobrodna crkva. Sakralni objekti odražavali su duhovni karakter Justinijanove obnove te su pomagali proširiti utjecaj kršćanske vjere.⁵⁵ Tako uređene utvrde nadzirale su prostor u radijusu od 10-15 kilometara, a sa svoje pozicije morale su vidjeti sljedeću utvrdu u nizu, na taj način ostvarujući vizualnu komunikaciju koja je omogućavala optimalni nadzor cijelog istočnojadranskog pojasa.⁵⁶

Osim na obali, utvrde su bile postavljene i na otocima, pa tako i na otoku Pagu s kojeg se mogla ostvariti dobra kontrola pomorskog prometa Podvelebitskim kanalom, Ljubačkim vratima i južnim dijelom Kvarnerića te Maunskim kanalom.⁵⁷ Geografski gledano, Pag se nalazio na izvrsnom položaju koji je još od vremena Liburna bio vrlo značajan za dužjadransku plovidbu i trgovinu, stoga ne treba čuditi da se u Justinijanovo doba na važnim točkama otoka grade čak tri obrambena objekta. Utvrda na krajnjem južnom dijelu bila je smještena na otočiću Veliki Sikavac kako bi nadzirala Ljubačka vrata, utvrda Svetojanj nalazila se na sjevernom obalnom rubu od kud je kontrolirala zapadni dio Podvelebitskog kanala, dok je utvrda sv. Jurja na rtu Veli brig poviše Paških vratiju nadgledala sjeverni dio Podvelebitskog kanala i čitav akvatorij Paškog zaljeva (Vidi

---

Ausonius, 2015., str. 67-97. usp. s Miroslav Katić: »Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu«, *Opuscula Archaeologica* 27 (2003.), str. 523-528

⁵³ Isto, str. 215.; Željko Tomičić, »Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga«, u: *Diadora* 29 (2015.), str. 112.

⁵⁴ Slavko Ciglinečki, »Justinijanovo utvrđivanje Ilirika«, 2009., str. 215.

⁵⁵ Nije se radilo samo o ratovanju barbara protiv Bizanta, nego i o ratu pravovjerne kršćanske dogme protiv arijanskih Gota. Vidi u: Ante Žderić, »Suton antike u svjetlu arijanskog krivovjerja«, u: *Diadora* 21 (2003.), str. 121-182.

⁵⁶ Ivo Goldstein, »6. stoljeće - na krilima Justinijanove rekonkviste«, 2003., str. 12.

⁵⁷ Željko Tomičić, »Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga«, u: *Diadora* 29 (2015.), str. 117.

karta 1.). Do nedavno se smatralo da je i utvrda sv. Jurja poviše Caske također bila dijelom Justinijanovog fortifikacijskog sistema, međutim arheološka istraživanja potvrdila su da je riječ o rimskoj utvrdi koja će ponovno u funkciji biti tek u razdoblju ranog srednjeg vijeka.⁵⁸

2.5. KRŠĆANSTVO I CRKVENA ORGANIZACIJA

Kršćanstvo na otoku Pagu, kao i na drugim otocima, proširilo se oko 5. stoljeća kada zbog opasnosti od barbarskih provala na kontinentu dolazi do doseljavanja velikog broja gradskog stanovništva na otoke, a time i spontanog prijenosa njihove kulture na otočku populaciju.⁵⁹ Sudeći prema ranokršćanskim ostatcima, kršćanstvo je svoj trag najviše ostavilo na sjevernom djelu otoka, u Novalji, koja tada postaje najrazvijenijim naseljem na Pagu. Tamo su do sada potvrđeni ostatci čak triju ranokršćanskih bazilika s kraja 4. ili 5. stoljeća, a sumnja se i na postojanje dvaju oratorija istočno od naselja.⁶⁰ Zahvaljujući mišljenju nekih autora, dosta dugo se u znanstvenoj literaturi povlačilo pitanje o sjedištu kisanske biskupije u Novalji, međutim danas je potvrđeno da ona nikada tamo nije postojala.⁶¹ Osim spomenutih ostataka, ranokršćanski nalazi na području Paškog zaljeva ili drugdje na otoku slabo su potvrđeni. Na južnom djelu otoka za sada je moguće pouzdano govoriti o postojanju tek dviju građevina koje bi odgovarale vremenu, dok su sakralni objekti na prostoru zaljeva nedovoljno istraženi da bi se sa sigurnošću mogla pripisati njihova pripadnost ovom razdoblju. Iz vremena Justinijanovog utvrđivanja postojanje ranokršćanskog sakralnog objekta pretpostavlja se na položaju utvrde sv. Juraj poviše Paga, dok ostale dvije utvrde čekaju daljnja istraživanja.

U vrijeme drugog vala pokrštavanja hrvatskih prostora oko 800. godine, a koji je pak vezan uz širenje kršćanstva među Slavenima, na otoku ne postoje gotovo nikakva svjedočanstva. O tome kada su se Slaveni nastanili na otok ne može se znati sa sigurnošću, ali s obzirom da se Pag nalazi

---

⁵⁸ Pretpostavku da se radi o ranobizantskoj utvrdi potaknuo je Petriciolijev iskaz o pronalasku bizantskog novčića te članak Krešimira Regana. Vidi u: Petricioli Ivo, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 108.; Regan Krešimir, »Utvrda sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu«, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19 (2002.), str. 141-148.; Arheološka saznanja objavio je Emil Hilje nakon razgovora sa voditeljem terena na sv. Jurju, arheologom Radomirom Jurićem. Vidi u: Hilje Emil, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 115.

⁵⁹ Pavuša Vežić, *Zadar na pragu kršćanstva: arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskome području*, Zadar: Arheološki muzej, 2005., 79-80.

⁶⁰ Anamarija Kurilić, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, 2011., str. 82-83.

⁶¹ Na osnovi krive interpretacije epigrafskog spomenika pronađenog u Novalji, autori poput J. Kunkera, A. Šonje, S.J. Škunca, B. Ilakovca te A. Badurine zagovarali su da je upravo tamo bilo sjedište biskupije kisanskog biskupa Vindemija čije ime se javlja u aktima sinode u Gradu 579. godine. Te ideje opovrgnuo je A. Suić 1992., a potom potvrdila u svojoj analizi i A. Kurilić. Vidi: Mate Suić, »Episcopus Cessensis - iterum«, *Croatia Christiana* 30/16, Zagreb 1992., str. 11-35. i Anamarija Kurilić, »Latinski natpisi antičkog, kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja na otoku Pagu i zadarsko-šibenskom otočju«, *Radovi zavoda za povijesne znanosti u Zadru* 36, Zadar 1994., str. 195-197.

blizu kopna, vjerojatno su se pojavili u prvim valovima naseljavanja.⁶² Proces njihovog pokrštavanja zacijelo je tekao kroz postupnu asimilaciju sa otočkim stanovništvom, pa se obzirom na takvu situaciju, sakralni spomenici na Pagu počinju ponovno graditi uglavnom po završetku ranog srednjeg vijeka, a većinom su bili smješteni na južnoj strani otoka. U ovom razdoblju benediktinci na prevlaci kod početka Paške uvale, na južnom dijelu zaljeva, utemeljuju samostan i crkvu sv. Petra. Sudeći prema izvorima koji spominju da su još od vremena kasne antike na jadranskim otocima bili rasprostranjene pustinjačke, i u manjoj mjeri cenobitske zajednice redovnika, moguće je da su one postojale i na Pagu.⁶³ Naime, njihova prisutnost na otoku zabilježena je u 15. stoljeću, pa se čini vjerojatnim da su bili prisutni i u ranijim stoljećima. Ipak, oskudni podatci o monaškim redovima na našim prostorima i nedostatak materijalnih dokaza onemogućuju bilo kakve daljnje analize. Osim benediktinaca, na Pag će sredinom 13. stoljeća svoj samostan i crkvu podići dominikanci i franjevci.

U vidu crkvene organizacije otok Pag bio je podijeljen na dva dijela - južni koji je spadao pod zadarsku biskupiju i sjeverni koji je pripadao rapskoj biskupiji. Ta crkvena podvojenost bila je usko povezana uz administrativnu i teritorijalnu podjelu otoka koja je vjerojatno postojala još od razdoblja kasne antike, a koja će biti zajamčena od 11. stoljeća.⁶⁴ U prilog tome govori nam već spomenuti rapski falsifikat darovnice Petra Krešimira IV. iz 1071. godine, u kojem je južni dio otoka tobože poklonjen ninskom biskupu. Taj dio pripadao je zadarskoj biskupiji, pa su Rabljani, želeći pridobiti u 13. stoljeću cijeli otok za sebe, odlučili lažirati ispravu i pokazati kako južni dio nikada nije bio u vlasti Zadra.⁶⁵ O tome da je sjeverni dio s Novaljom, Lunom i Caskom nedvojbeno spadao pod vlast rapske biskupije govori nam isprava kisanske općine iz iste godine, a iz koje se doznaje da se na njenom čelu nalazio rapski knez.⁶⁶ Kako je u srednjem vijeku crkvena organizacija bila gotovo neodvojiva od političke, ova podjela imala je dalekosežne posljedice za razvoj Paga. Različiti centri utjecaja koje su Rab i Zadar predstavljali, doveli su tako do stvaranja nejednakih kulturnih i ekonomskih uvjeta, a time i još snažnije podvojenosti dva djela otoka. Južni dio razvijao se tako ovisno o političkoj situaciji i proizvodnji soli, dok je sjeverni egzistirao kao

---

⁶² Nazivi brojnih sela na južnom djelu otoka upućuju na rano naseljavanje otoka. Vidi u: Skok Petar, »Zadarsko-šibenski arhipelag:Pag«, u: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb: Jadranski institut JAZU, 1950., str. 68.

⁶³ Franjo Šanjek, »Redovništvu u Hrvata u ranom srednjem vijeku«, u: *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988., str. 60-61.

⁶⁴ S obzirom da se već 530. i 533. godine na crkvenim saborima u Saloni spominju zadarski i rapski biskup, moguće je za pretpostaviti da je već tada Pag bio pod njihovom vlašću. Vidi u: Nada Klaić, »Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII (1073 — 1085. god.)«, u: *Vjesnik HARiP*, 28, 1985., str. 183.

⁶⁵ Nada Klaić, Rapski falsifikati, Zadar: Instituta za historijske nauke u Zadru ; 1955., str. 37-57.

⁶⁶ Nada Klaić, »Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII (1073 — 1085. god.)«, 1985., str. 181-185.

periferni posjed Raba.⁶⁷ S obzirom na takve okolnosti, jača crkvena organizacija na rapskom djelu otoka nikada se nije razvila, za razliku od zadarskog gdje će ipak doći do određenog pomaka. Naime, crkvene prilike tamo se javljaju u 14. stoljeću kada dolazi do osnivanja pašskog kaptola i uspostavljanja njegova statuta.⁶⁸ Kako je taj čin učvrstio crkvenu moć na Pagu, Pažani su ovaj događaj vidjeli kao priliku za ostvarenjem dugogodišnje težnje za crkvenom i komunalnom emancipacijom. U tu svrhu oni su u Starom gradu podigli i crkvu sv. Marije koja je trebala obnašati katedralnu funkciju. Nažalost, unatoč snažnom otporu koji su pružili Zadranima, Pažani nikada nisu dobili svog biskupa, pa tako niti svoju autonomiju. Jedino što su uspjeli postići je to da im je crkva 1316. godine bila uzdignuta na čast zborne ili kolegijalne crkve.⁶⁹

2.6. SOLNA POLITIKA I GOSPODARSTVO

Gospodarstvo otoka Paga još od vremena Liburna temeljilo se pretežito na zemljoradnji, stočarstvu te proizvodnji kvalitetne vune i sira, dok su tradicionalne aktivnosti stanovništva činili pomorstvo, brodogradnja i brodarstvo. Slična situacija zadržala se i u rimsko doba kada čitavi predjeli otoka Paga pogodni za poljoprivrednu proizvodnju i organiziranu produkciju kulturnih dobra postaju državnim zemljištem. U rimski *ager publicus* tako ulaze svi plodni tereni oko Caske, ali i Starog grada, Poveljane i Dinjiške.⁷⁰ Pretpostavlja se da se u razdoblju antike podižu i prve solane, ali obzirom da ne postoje nikakvi pisani izvori ili materijalni ostatci koji bi na to upućivali, te tvrdnje ostaju nepotkrijepljene.⁷¹

U kasnom srednjem vijeku sol postaje glavna privredna grana južnog dijela otoka. Tamo se u 13. stoljeću podiže nekoliko solana na više lokacija, od kojih su najvažnije među njima bile one smještene na južnom djelu Paškog zaljeva u uvali Solana.⁷² S obzirom da je taj dio otoka spadao pod upravu Zadra, veći dio tih solana nalazio se u njihovom posjedu, pa je shodno tome i prihod od proizvodnje soli pripadao njima. Kako je sol bila neophodan sastojak u prehrani ljudi i

---

⁶⁷ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 96.

⁶⁸ Do uspostave pašskog statuta dolazi u drugoj polovini 14. stoljeća kada se pod pokroviteljstvom zadarskog nadbiskupa Petra Matafara ujedno i preuređuje paški kaptol. Sudeći prema spisima koje spominje Bianchi, kaptol je bio osnovan još početkom 14. stoljeća, ako ne i nešto ranije. Vidi u: Ante Gulin, »Paški zborni kaptol (Capitulum collegiatum Pagensis)«, u: *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, Zagreb, 2008., str. 295-307.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Suić Mate, *Zadarski otoci u antici*, Zadar: Narodni muzej u Zadru, 1974., str. 51-52.

⁷¹ Neki navode da se već tada sol proizvodila u Paškoj uvali, Dinjiški, Vlašićima, Poveljani i Staroj Poveljani te da su već od tada paške solane mogle opskrbljivati čitavu Dalmaciju. Vidi u: Šime Tome Peričić, *Razvitak gospodarstva otoka Paga u prošlosti*, Pag: Matica hrvatska Pag, 2012., str. 21.

⁷² Isto.

stoke, a paške solane opskrbljivale su cijelu Dalmaciju i obalu Italije, njihova vrijednost bila je velika. Prihodi od prometa soli tako su najveći profit donosili zadarskoj komunalnoj vlasti, koja je određivala carine i cijene soli, te zadarskim trgovcima, ujedno i vlasnicima solana koji su tu sol izvozili.⁷³ Zahvaljujući prodaji paške soli, a manjim djelom one proizvedene u njegovoj okolini, Zadranici će u 14. stoljeću postati vodećim trgovcima soli na Jadranu.⁷⁴ Stanovnici Paga, s druge strane, koji su te solane obrađivali i održavali, imali su najmanji udio u zaradi.⁷⁵ Pa ipak, stalni sukobi između Mlečana i Zadrana oko prevlasti nad solanama postupno su doveli do jačanja paške komune koja 1342. godine uspijeva steći pravo ubiranja daće na vlastitu sol. Takva situacija dovela je do jačanja gospodarske moći, a time i razvoja društva i urbane strukture Starog grada. Za razliku od južnog djela otoka, sjeverni dio s Novaljom, Lunom i Caskom razvijao se kao periferni posjed Raba, pa je shodno tome bio gospodarski onemoćao.

2.7. STARI GRAD PAG

O postanku naselja koje je bilo smješteno na jugozapadnom dijelu uvale Solana, a koje u srednjem vijeku izrasta u jedini urbani otočki centar, danas poznat pod nazivom Stari grad, malo je toga poznato. Sudeći prema dosadašnjim arheološkim istraživanjima, Stari grad Pag nije imao urbani kontinuitet iz antike, nego nastaje tek u srednjem vijeku, postupno se razvijajući iz male ruralne naseobine.⁷⁶ U prilog tome govori i njegov naziv, koji dolazi od latinske riječi *pagus* koja je značila 'selo', a po kojoj će kasnije cijeli otok dobiti ime.⁷⁷ Taj postupni razvoj Starog grada u otočko središte i urbanu sredinu kreće početkom 13. stoljeća nakon rušenja kastruma Kisse, a vezan je uz proizvodnju soli koja će u srednjem vijeku postati glavna privredna grana otoka.

Izgled Starog grada najvjernije ilustrira veduta koju je izradio paški historičar Marko Lauro Ruić u 16. stoljeću kada su se još dobro mogli vidjeti ostatci rastera grada (Karta 7.), a na kojoj se jasno vidi da se on sastojao od utvrđene citadele na vrhu brežuljka i gradskog tkiva koje se širilo

---

⁷³ Tomislav Raukar, »Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. Stoljeću«, u: *Radovi Filozofskog fakulteta: Odsjek za povijest 7-8* (1970.), str. 75.

⁷⁴ Isto, str. 49.

⁷⁵ Šime Peričić, Tomislav Raukar, »Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001.), str. 47.

⁷⁶ Sva provedena arheološka istraživanja u Starom gradu nisu do sada pronašla nikakve dokaze o postojanju ikakve rimske aglomeracije ili pak ranokršćanskih ostataka. Naprotiv, sav arheološki materijal pripada isključivo srednjovjekovnom i novovjekovnom razdoblju. Vidi u: Kurilić Anamarija, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 67.

⁷⁷ Skok Petar, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb: Jadranski institut JAZU, 1950., str. 70.; Čače argumentira Skokovu tvrdnju, navodeći da *pagus* ima značenje koje se tek slobodno može prevesti kao selo, te da je on ponajprije označavao jedinicu podjele. Vidi u: Slobodan Čače, »Jezična analiza/ Antički toponimi otoka Paga - izvori«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 617.

ispod njega. Takva vrsta urbanizacije bila je nesumnjivo vezana uz njegov razvitak iz seoskog naselja koje nije bilo planski građeno, nego se razvijalo poput suburbija, spontano se šireći tokom vremena.⁷⁸ Nepravilan tlocrt i nedostatak zidina koje bi opasivale cijeli grad, a ne samo citadelu, utjecale su i na to da se područje Starog grada u srednjovjekovnim dokumentima češće nazivalo *Terra Pagi*, nego *Civitas Pagi*. Emil Hilje objašnjava kako to zasigurno ima veze s time što granice onoga što se smatralo gradskim prostorom nisu bile jasno definirane, nego je postojala zamišljena linija koja je odvajala grad od njegove okolice, dok su okvire drugih dalmatinskih gradova određivali bedemi.⁷⁹

Međutim, unatoč tome što nije zadovoljavao sve elemente koje su imali ostali gradovi tog vremena, da je Stari grad zaista bio grad govori to što se unutar njegovih granica nalazilo dvadesetak sakralnih objekata, dva gradska trga, mala i velika loža, hospital te veliki broj kamenih kuća, pa čak i palača.⁸⁰ Svi ti urbani elementi i ustanove bili su smješteni u donjem dijelu grada i to većinom uz obalu gdje su se nalazila dva morska pristaništa i brojna skladišta za sol. Utvrđena citadela, s druge strane, pružala je zaštitu u slučaju opasnosti, a služila je i kao glavno svetište i okupljalište građana, s obzirom na to da se tamo nalazila zborna crkva. Osim spomenutog, u Starom gradu je postojao i izvor pitke vode (*Fonte magnum*) koji je tekao gradskim tkivom do mora.

Do prekida kontinuiteta života u Starom gradu dolazi tijekom druge polovine 15. stoljeća kada se stanovništvo postupno seli u novoizgrađeni grad Pag. Ta potreba za selidbom na novu lokaciju bila je vezana uz više razloga, ali primarni se ticao nemogućnosti opasivanja čitavog gradskog prostora zidinama, koje su u vrijeme već prisutne opasnosti od Turaka postale egzistencijalno neophodne.⁸¹ Nakon iseljavanja stanovništva, područje Starog grada pretvara se u poljoprivrednu površinu, a njegove brojne građevine ostaju prepuštene vremenskim neprilikama ili se ruše u svrhu iskorištavanja građevinskog materijala. Sve veći protok vremena, ali i postupno zanemarivanje agrarne djelatnosti tokom narednih stoljeća doveli su do toga da je cijelo gradsko područje obraslo gustim i neprohodnim raslinjem, stoga se danas jedva daje naslutiti nekadašnji izgled grada. Jedina potpuno sačuvana građevina je zborna crkva sv. Marije, dok su od ostatka grada ostale samo ruševine.

---

⁷⁸ Hilje Emil, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 127.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto, str. 147.

3. KATALOG SAKRALNE ARHITEKTURE

3.1.RANOKRŠĆANSKI I RANOSREDNJOVJEKOVNI SPOMENICI

Ostatci ranokršćanske arhitekture do sada su u najvećoj mjeri pronađeni na prostoru današnje Novalje te u nešto manjem broju na južnom djelu otoka, dok na području Paškog zaljeva njihovo prisustvo nije evidentirano. Za sada postoji sumnja da bi se dva takva objekta nalazila na prostoru Starog grada (sv. Marija *Veteris* i sv. Ivan Krstitelj) i jedan na mjestu crkve sv. Jurja poviše Paga, međutim zbog nedovoljne istraženosti i nedostatka arheoloških nalaza nije moguće pouzdano potvrditi njihovo postojanje (Karta 2.). U razdoblju ranog srednjeg vijeka, s druge strane, na otoku je izgrađeno nekoliko crkva, ali gotovo sve bilježe ranokršćansku fazu ili pak nastaju na mjestu kasnoantičkih objekata.⁸² Jedina za koju se sa sigurnošću može tvrditi da pripada ranom srednjem vijeku je crkva sv. Petra „*in Isthmo*“ koja se nalazi na području Paškog zaljeva (Karta 3.). U arhitektonskom smislu crkva pokazuje karakteristike produženog broda i principa raščlanjenosti interijera pomoću pilastra koji nose bačvasti svod. Pripadnost ovom tipu pokazuje i već spomenuti sv. Juraj poviše Paga, ali kao što je i prije naglašeno, za sada nije moguće pouzdano reći je li crkva u ovo vrijeme građena ili je pak riječ o naknadnoj intervenciji u razdoblju predromanike. Ostale dvije crkve s ranosrednjovjekovnom fazom pokazuju iste karakteristike, a nalaze se na južnom dijelu otoka.⁸³ Ovaj podatak svakako je zanimljiv, obzirom da je najveći dio srednjovjekovne skulpture pronađen u Novalji i na lokalitetu sv. Jurja kod Caske.⁸⁴

3.1.1. SV. JURAJ (POVŠE PAGA)

KOORDINATE: N 44° 27'21,42" / E 15° 03'44,7588"

---

⁸² Magdalena Skoblar, *Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Pagu*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006., 88.

⁸³ Druge dvije crkve na otoku su sv. Ivan u Vlačićima i sv. Nikola u Poveljani. Na ove dvije crkve se referira kada se spominju ranokršćanski spomenici na južnom djelu otoka, s obzirom da je Sv. Ivanu potvrđena ranokršćanska faza, dok se kod sv. Nikole radi o adaptaciji ranokršćanske crkve ili neke kasnoantičke građevine bez sakralne namjene. Vidi u: Isto.

⁸⁴ Isto.; Vidi u katalogu sv. Juraj kod Caske.

DIMENZIJE: Duljina crkve iznosi oko 7,50 metara, a širina oko 4,20 metra.⁸⁵ Dubina apside je oko 3 metara.⁸⁶

ARHIVSKI PODACI⁸⁷:

Crkva se prvi put spominje 1427. godine u buli pape Martina V. koji određuje da se njena nadarbina pripoji arhiprezbiteratu. Kasnije ju navodi jedino vizitator Valier 1603. godine koji bilježi da se u njoj slavi misa na dan njenog titulara. Crkva je bila u funkciji sve do 17. stoljeća.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Prvi spomen i opis crkve u literaturi donosi Ivo Petricioli 1952. godine kada nailazi na njene ostatke prilikom prvog sustavnog rekognosciranja arheoloških lokaliteta s otoka Paga. On tada navodi da je od crkve sačuvan jedino naknadno prizidan kontrafor i ugaoni pilastar kod apside. Na temelju nepravilnog tlocrta, rustičnog načina zidanja i konstruktivnih elemenata zaključuje da "bez sumnje ide u red naših preromaničkih i ranoromaničkih crkvice slobodnih oblika".⁸⁸ Godinu dana nakon (1953.) Mate Suić u svojoj monografiji o Pagu spominje crkvu te navodi da ju je teško preciznije datirati, ali da "potkovasti oblik apside te ostali arhitektonski elementi odaju izričite rane preromaničke karakteristike".⁸⁹

Emil Hilje u svom magistarskom radu navodi crkvu samo na razini spomena, ponavljajući Petriciolijev komentar o tipološkoj pripadnosti crkve. Isto mišljenje o crkvi podijelio je i u kasnijim radovima iz 1997. i 1999. godine, a potom i u posljednjem članku iz 2011. godine.⁹⁰

Željko Tomičić 1989. godine obavlja arheološko rekognosciranje terena na položaju sv. Jurja te potvrđuje postojanje kasnoantičkog utvrđenog sklopa, izrađujući i situacijski plan kompleksa.⁹¹ Na rezultate istraživanja ponovno se osvrće u članku iz 2016. godine kada se bavi analizom

---

⁸⁵ Marasović Tomislav, »Otok Pag: sv. Juraj kraj Paga«, u: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 2 korpus arhitekture, Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, (ur.) Nenad Cambi, Split-Zagreb, 2009., str. 164.

⁸⁶ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 106.

⁸⁷ Vidi u: Granić Miroslav, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 210.

⁸⁸ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, 1952., str. 106.

⁸⁹ Mate Suić, *Pag: uz 510-tu obljetnicu osnutka novog Paga*, Zadar: Općina Pag, 1953., str. 32.-33.

⁹⁰ Hilje Emil, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 33.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 400.; Emil Hilje, »Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 17. ; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 144.

⁹¹ Tomičić Željko, »Sv. Juraj iznad Paga. Ranobizantski kastron.«, u: Zagreb: *Obavijesti HAD-a* 21/3 (1989.), str. 28.-31.

ostataka utvrde i njenom ulogom u procesu razvoja grada Paga. U članku obrađuje i crkvu sv. Jurja, navodeći kako je riječ o predromaničkom sakralnom objektu na čijem mjestu je vjerojatno stajala starija građevina koja nastaje zajedno s utvrdom u 6. stoljeću.⁹² Navodi kako za sada nije moguće potvrditi takvu teoriju, ali na to upućuje titular, istaknuti položaj crkve unutar kompleksa te dvije pojasnice koje su naknadna intervencija u doba predromanike.

Tomislav Marasović crkvu kataloški obrađuje 2009. godine u drugom svesku knjige "Dalmatia praeromanica" te na temelju tlocrta zaključuje da je riječ o tipu jednobrodne longitudinalne građevine koja je bila presvođena bačvastim svodom i natkrivena dvostrešnim krovom.⁹³ Za apsidu navodi da je bila presvođena polukalotom i pokrivena čunjastim krovom. Ostatke građevine prema tipološkom obrascu datira u 11. stoljeće, ali napominje da se, obzirom na dva naknadno prigrađena pilastra, ne smije isključiti niti mogućnost da je na njenom mjestu stajala ranokršćanska crkva koja nastaje zajedno s utvrdom.

IZGLED CRKVE:

Riječ je o jednobrodnoj, longitudinalnoj građevini s potkovastom apsidom, orijentiranom u smjeru jugoistok-sjeverozapad (sl. 1.). Prostor crkve bio je podijeljen u tri traveja pomoću osam pilastara koji su međusobno bili povezani slijepim lukovima i nosili bačvasti svod ojačan pojasnicama. Dva para pilastra nisu bila organski vezana uz bočne zidove, pa upućuju na kasniju intervenciju.⁹⁴ Na crkvu se s sjeverozapadne strane naslanjala pravokutna prostorija koja pokazuje istu tehniku gradnje poput crkve, pa je moguće da je riječ o ogradnom zidu dvorišta.⁹⁵ Crkva je građena je grubo priklesanim lomljencima u obilnom malteru i bez pravilnih redova.⁹⁶

Crkva se nalazila na istočnom, ujedno i najvišem djelu utvrde, a danas je od nje ostao sačuvan jedino naknadno pridizani kontrafor na južnom zidu pored ulaza i dva pilastra (sl. 2 - 4.). U podnožju litice nalaze se ostatci kamenog praga (sl. 5.).⁹⁷

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

---

⁹² Tomičić Željko, »Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga«, u: *Diadora* 29 (2015.), str. 113-115.

⁹³ Tomislav Marasović, »Otok Pag: sv. Juraj kraj Paga«, u: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 2 korpus arhitekture, Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, (ur.) Nenad Cambi, Split-Zagreb, 2009., str. 164.-165.

⁹⁴ Tomičić Željko, »Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga«, (2015.), str. 113.

⁹⁵ Tomislav Marasović, »Otok Pag: sv. Juraj kraj Paga«, 2009., str. 164.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Tomičić spominje da je uočio i ostatke kamenice i dovratnika, međutim ja ih nisam uspjela pronaći. Vidi: Željko Tomičić, »Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga«, (2015.), str. 114.

S obzirom da je riječ o jednobrodnoj crkvi s potokovastom apsidom koja u svrhu trotravejne podijele dobiva kasniju intervenciju, moguće je pretpostaviti da se radi o starijoj crkvi izgrađenoj zajedno s utvrdom, a koja u predromanici dobiva pilastre. Ovakav tip longitudinalne, jednobrodne građevine s raščlambom unutrašnjosti putem lezena i pojasnica je bio česta pojava u Dalmaciji u doba predromanike, pa nerijetko i brojne kasnoantičke crkve u ovom razdoblju dobivaju naknadne preinake kako bi odgovarale tipu.⁹⁸ Na Pagu takav primjer naknadnog dograđivanja pilastra s pojasnicama možemo vidjeti kod sv. Nikole u Poveljani⁹⁹, a bez intervencija ga susrećemo i kod benediktinske crkve sv. Petra „*in Isthmo*“. Obzirom da se za crkvu sv. Nikole pretpostavlja da je pilastre dobila (ili je cijela izgrađena) vjerojatno u 11. stoljeću, moguće je da se isto odnosi i na crkvu sv. Jurja.¹⁰⁰ Dapače, mogućnost datiranja gradnje u ovo stoljeće pretpostavljeno je i za crkvu sv. Petra. U svakom slučaju, da je sakralni objekt vjerojatno postojao u doba gradnje utvrde za sada u prilog govori istaknuti položaj crkve unutar kompleksa i titular sv. Jurja, omiljenog ratničkog svetca Justinijanove epohe¹⁰¹, ali i činjenica da su utvrde tog doba gotovo uvijek imale crkvu. Ipak, tek će naredna arheološka istraživanja moći potvrditi tu hipotezu.

3.1.2. SV. PETAR „*IN ISTHMO*“ (PROSIKA)

KOORDINATE: otprilike N 44° 26'31,4196" / E 15° 03'05,0256"

DIMENZIJE¹⁰²: Starija crkva dugačka je 12,59 metara i široka 5,8 metara, a njena apside je iznutra široka 2,93 metara te 2,65 metara duboka. Duljina broda mlađe crkve je 16,52 metara, a širina 7,72 metra u najširem dijelu. Apsida je iznutra široka 3,61 metara, dok joj vanjska širina iznosi 4,64 metara.

ARHIVSKI PODACI¹⁰³:

Najraniji spomen dolazi iz 1102. godine kada Danijela Deškić, u čast sv. Petru, ostavlja vinograd na otoku Viru benediktincima s Paga. Nakon toga, 1289. godine spominje se samo samostan

---

⁹⁸ Na zadarskom području ovaj tip se prepoznaje kod sv. Ivana na Dugom otoku, sv. Marije na Ošljaku, a vjerojatno i kod crkve sv. Andrije na Vrgadi. Vidi u: Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 2 korpus arhitekture, Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, (ur.) Nenad Cambi, Split-Zagreb, 2009., str. 381., 404. i 452.

⁹⁹ O crkvi vidi u: Tomislav Marasović, »Sv. Nikola u Poveljani«, 2009., str. 166-169. i Ivo Petricioli, »Crkva sv. Nikole kraj Poveljane na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 8-9 (1963.), str. 171-176.

¹⁰⁰ Tako je datira i Tomislav Marasović.

¹⁰¹ Isto, str. 109.

¹⁰² Hrvoje Manenica, »Ostatci crkve sv. Petra na Proscici u Pagu«, u: *Diadora* 31 (2017.), str. 181., 183.

¹⁰³ Podatke o crkvi donosi više autora. Vidi u: Isto, str. 178-179.; Carlo Federico Bianchi, »Otok Pag«, u: *Kršćanski Zadar*, (prev.) Velimir Žigo, Zadar: Zadarska nadbiskupija: Matica hrvatska, 2011., str. 35.; Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, 2011., str. 211.

vezano za neki vinograd koji mu je bio u posjedu, a crkva i opatija javljaju se ponovno u dokumentu iz 1342. godine. Iz izvora je poznato da su negdje početkom 15. stoljeća (između 1408.-1410.) njeni prihodi potpali pod zadarskog biskupa, ali već 1415. godine mletački senat određuje da se prihodi zapljene i da se opatija obnovi. Ponovni zahtjev za obnovom dolazi 1443. godine od pape Eugena IV. Zabilježena je u katastru iz 1452. godine, a spominje se i u ispravi paških benediktinki (1491.). U svojim pohodima navode je i vizitator Valier 1579. te Priuli 1603. godine. Njen položaj prikazan je na Ruićevoj veduti Starog grada i veduti Paške uvale, a ucrtan je i na topografskoj karti Frane Zavorca (Karte 7., 8. i 9A).

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Paški plemić i povjesničar Marko Lauro Ruić napisao je povijesni pregled nastanka opatije, koju smješta u posljednje godine hrvatskih vladara, a donio je i popis mitronosnih opata koji su služili samostanu.¹⁰⁴ Crkvu je naznačio na veduti Paške uvale i veduti Starog grada koje izrađuje u 18. stoljeću.¹⁰⁵ C.F. Bianchi navodi da se crkva uz benediktinski samostan nalazila na morskoj obali blizu Starog grada te da se u arhivima prvi puta spominje 1102. godine.¹⁰⁶ Od njega saznajemo da je nakon prelaska u nadarbinu svjetovnih svećenika u 15. stoljeću samostan bio napušten, da bi za vrijeme rata bio porušen zajedno sa crkvom. Piše da je novu crkvu na mjestu starije podigao 1514. godine nadarbeni opat Antonio Venier, a potom ju je zbog lošeg stanja obnovio 1682. godine kardinal Petar Ottobonio. Crkva je bila porušena 1814. godine zbog izgradnje novih magazina soli.

U znanstvenoj literaturi prvi puta je spominje Mate Suić 1950. godine u svojoj monografiji posvećenoj Pagu. On govori da prvi spomen sv. Petra dolazi iz 14. stoljeća, ali da njeni ostatci, koji su uklopljeni u magazine soli, ukazuju da je bila građena krajem 11. ili najkasnije početkom 12. stoljeća.¹⁰⁷ Smatra da se zborna crkva sv. Marije u Starom gradu gradi po uzoru na nju. Dvije godine nakon (1952.), Ivo Petricioli bavi se rekognosciranjem spomenika na otoku Pagu, ali zbog nedostataka vremena da ju obiđe, u članku je spominje samo usputno, navodeći da su njeni ostatci ugrađeni u magazine.¹⁰⁸

U svom magistarskom radu 1988. godine obrađuje ju i Emil Hilje.¹⁰⁹ On pak navodi da prvi spomen crkve dolazi iz 1289. godine, no smatra da je morala biti utemeljena prije 13. stoljeća,

---

¹⁰⁴ Vidi u: Hrvoje Manenica, »Ostatci crkve sv. Petra na Prošici u Pagu«, 2017., str. 178.

¹⁰⁵ Vedute su navedene pod kartama u sekciji kartografski prikaz.

¹⁰⁶ Carlo Federico Bianchi, »Otok Pag«, 2011., str. 35.

¹⁰⁷ Mate Suić, *Pag: uz 510-tu obljetnicu osnutka novog Paga*, Zadar: Općina Pag, 1953., str. 33.

¹⁰⁸ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 110.

¹⁰⁹ Hilje Emil, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 34-35.

obzirom da se takve vrste zadužbina ne odgovaraju kasnijem ukusu vremena. Koristeći se kartom uvale Frane Zavora iz 1808. godine, gdje je položaj crkve ucrtan južnije od magazina soli (Karta 9A), Hilje pobija Suićevu teoriju, te zaključuje da su masivne arkade i stupovi oduvijek bili dio magazina soli. Isto mišljenje prezentira i Miljenko Jurković u svom doktoratu 1990. godine.¹¹⁰ On zaključuje da bi osnivanje opatije, ukoliko se pokaže vjerodostojnim njen prvi spomen, trebalo staviti u 11. stoljeće kada se na otocima gradi većina benediktinskih samostana.

Emil Hilje o sv. Petru ponovno će pisati u svom članku o Starom gradu iz 1996. godine, a obrađuje ju i 1997. i 1999. godine kada se bavi analizom srednjovjekovnih spomenika na Pagu.¹¹¹ O njoj je pisao i 2011. godine u poglavlju knjige posvećene toponimiji otoka.¹¹² U svim djelima zauzima isto mišljenje koje je objavio u svom magistarskom radu. Miroslav Granić obrađuje crkvu iznoseći jedino arhivske podatke, prvi puta 2005. godine, a onda ponovno 2011. godine.¹¹³ Ipak, osvrće se da podatak koji donosi Bianchi o prvom spomenu crkve nije pouzdan jer je preuzet iz Ferranteovog rukopisa te da istu ispravu Blaž Karavanić datira u 1502. godinu. Spominje kako Ruić ispravno zaključuje da je opatija utemeljena u 11. stoljeću za vrijeme hrvatskih narodnih vladara.

U razdoblju od prosinca 2014. godine do veljače 2015. godine provedena su arheološka istraživanja na lokalitetu pod vodstvom arheologa Hrvoje Manenice, koji o rezultatima s terena izvještava u članku "Ostatci crkve sv. Petra na Prosici u Pagu", objavljenom 2017. godine. Na temelju analogije s drugim crkvama u Pagu i Ninu, stariju crkvu okvirno datira u razdoblje od 9. do 11. stoljeća, dok gradnju mlađe crkve, obzirom na pronađen materijal, smješta u 16. stoljeće.¹¹⁴

IZGLED CRKVE:

Starija crkva je longitudinalna, jednobrodna građevina s polukružnom apsidom, a nalazila se unutar zidova veće, mlađe crkve (sl. 6.). Prostor crkve bio je raščlanjen s četiri niše sa svake strane zidova i presvođen bačvastim svodom sa pojasnicama koje su se oslanjale na pilastre. Na središnjem dijelu ispred apside ostala je sačuvana masivna kamena ploča koja je služila kao

---

¹¹⁰ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 121-122.

¹¹¹ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 401.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 18.

¹¹² Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 144-145.

¹¹³ Miroslav Granić, »Bilješke iz povijesti i topografije Starog grada na Pagu«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005., str. 42.; Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, 2011., str. 211.

¹¹⁴ Hrvoje Manenica, »Ostatci crkve sv. Petra na Prosici u Pagu«, 2017., str. 177.

postolje za oltar. Sa svake strane ulaza u crkvu, naslonjene na pročelni zid, nalazile su se dvije šuplje strukture od kamena koje su naknadno prizidane. Sjeverna struktura korištena je za potrebe ukopa, dok južnoj nije potvrđena funkcija.¹¹⁵ Crkva je bila građena od obrađenog kamena uz upotrebu žbuke, a u unutrašnjosti je bila popločana kamenim pločama. Na sačuvanoj podnici pronađeni su tragovi paleži koji upućuju da je stradala u požaru. U crkvi nisu pronađeni nikakvi arheološki nalazi ili fragmenti liturgijskog namještaja, budući da su vjerojatno planski uklonjeni prije izgradnje nove crkve.¹¹⁶ Iz tog razloga su i ostatci zidova crkve sačuvani u gotovo jednakoj visini.

Crkva iz 16. stoljeća je longitudinalna, jednobrodna građevina s kvadratnom apsidom i preslicom na pročelju. Položaj i orijentacija identični su starijoj crkvi, u smjeru istok-zapad s manjim otklonom prema jugu i apsidom na istoku. Zidana je tehnikom uslojenih tesnika uz upotrebu žbuke. Unutar crkve pronađeno je pet grobova koji pripadaju razdoblju od 16. do 18. stoljeća.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Zahvaljujući arheološkim istraživanjima koja otkrivaju izgled crkve, moguće je zaključiti da je riječ o predromaničkoj građevini longitudinalnog tipa koju karakterizira unutarnja raščlanjenost lezenama što uokviruju niše i pojasnice koje podržavaju bačvasti svod. Takav tip crkve česta je pojava u Dalmaciji u vrijeme predromanike, a gotovo isti takav spomenik na otoku pronalazimo na primjeru sv. Nikole u Poveljani (sl. 7.) i gore spomenutog sv. Jurja poviše Paga.¹¹⁷ S obzirom da na lokalitetu nisu pronađeni ostatci liturgijskog namještaja ili pak drugi materijalni nalazi, o preciznoj dataciji crkve teško je govoriti. U prilog tome ne govori niti titular sv. Petra koji se koristio i puno šire od različitih razdoblja predromanike. Pa ipak, ako uzmemo u obzir da se benediktinski samostani na otocima grade pretežito u 11. stoljeću¹¹⁸, a prvi spomen sv. Petra iz 1102. godine se pokaže vjerodostojnim, valjalo bi vrijeme gradnje staviti u to doba.

---

¹¹⁵ Grob je služio kao kosturnica za dislocirane i fragmentirane kosti. Vidi u: Isto, str. 184.

¹¹⁶ Isto.

¹¹⁷ Riječ je najvjerojatnije o ranokršćanskoj crkvi koja u 11. stoljeću dobiva lezene s nišama i bačvasti svod. Na ovu crkvu referira se i Manenica. O crkvi vidi u: Tomislav Marasović, »Sv. Nikola u Poveljani«, u: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 2 korpus arhitekture, Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, (ur.) Nenad Cambi, Split-Zagreb, 2009., str. 166-169. i Ivo Petricoli, »Crkva sv. Nikole kraj Poveljane na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 8-9 (1963.), str. 171-176.

¹¹⁸ Vidi u: Franjo Šanjek, »Benediktinci u Hrvatskoj«, u: *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988., str. 70.

3.2. SPOMENICI S KRAJA 13. I PRVE POLOVINE 14. STOLJEĆA

Koncem 13. stoljeća na Pagu započinje razdoblje koje je obilježeno podizanjem mnogobrojnih crkvi upravo na području Paškog zaljeva (Karta 4.). Razlog tome bilo je postupno izrastanje Starog grada u sve veće naselje, a shodno s time i jačanja paške komune te crkvene organizacije na otoku. S obzirom na to, crkve se pretežito grade na području Starog grada ili pak na posjedima oko solana i vinograda u njegovoj okolici. Riječ je uglavnom o crkvama skromnih dimenzija koje su vrlo slabo očuvane, a velikim djelom i potpuno uništene.¹¹⁹ Ipak, onih nekoliko koje su ostale u relativnoj mjeri sačuvane pokazuju određene specifičnosti i dosljednosti u načinu gradnje koje su dovoljne da bi ih mogli gledati kao zaseban tip. Naime, gotovo sve crkve jednostavne su građevine s polukružnom apsidom zidane tehnikom uslojenih tesanika te presvođene bačvastim svodom ojačanim pojasnicom što se oslanja na dva pilastra koja dijele prostor crkve na dva traveja. Te sličnosti u gradnji uočio je prvi Ivo Petricioli, a potom ih Emil Hilje i Miljenko Jurković nazivaju "paškim tipom" ili "tipom presvođene dvotravejne crkve".¹²⁰ Njihova posebnost leži u tome što nigdje na području zadarskog kopna ili pak gornjojadranskih otoka nije evidentirana niti jedna kasnoromanička crkva koja bi odgovarala ovoj skupini.¹²¹ Tipološku dosljednost stoga nije moguće gledati kao vanjski utjecaj, nego isključivo kao posljedicu tradicionalizma sredine koja uzima za uzor starije primjere gradnje.¹²² Osim spomenutog tipa, crkve se razlikuju po načinu žbukanja, obrade kamena i zidnih ploha, kao i dimenzija.¹²³ Jedina građevina koju se ne može svrstati u paški tip je zborna crkva sv. Marije Velike u Starom gradu koja je trebala služiti kao katedralna crkva. Ona je ujedno i jedina građevina koja je danas ostala u potpunosti sačuvana. Valja naglasiti da se paški tip pojavljuje pretežito na području Paškog zaljeva i nešto manje na južnom dijelu otoka, dok na sjevernom dijelu njegova prisutnost nije zabilježena. Kao što je već rečeno, najveća koncentracija tih crkvi građena je na prostoru Starog grada, ali i uz jugoistočnu obalu uvale Solana gdje su se također nalazili bazeni soli (Karta 5.). Tih nekoliko domanijalnih crkvi služile su kao elementi identifikacije samog posjeda i njegovog vlasnika, a istovremeno su služile radnicima koji su te posjede obrađivali.¹²⁴

---

¹¹⁹ Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 19.

¹²⁰ Petricioli Ivo, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.); Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, 1999., str. 29.; Jurković Miljenko, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 235.

¹²¹ Vidi u: Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, 1999., str. 19.; Jurković Miljenko, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 248.

¹²² Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, 1999., str. 20; Isto.

¹²³ Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, 1999., str. 20.

¹²⁴ Jurković Miljenko, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 56.

3.2.1. SV. MIHOVIL (STARI GRAD)

KOORDINATE: N 44° 24'14,76" / E 15° 06'39,06"

DIMENZIJE: Duljina broda je 8 metara, a širina 6,5 metara.¹²⁵

ARHIVSKI PODACI:

Spominje se prvi put 1290. godine, a veže se uz lokalitet Murovlak, Murovnjak i Jezero.¹²⁶ Njen spomen čest je i u kasnijim dokumentima iz kojih se doznaje da je dugo vrijeme bila u funkciji glavne crkve sela Gorice koje se nalazi u njenoj blizini. Iz Priulijeve vizitacije 1603. godine poznato je da je i dalje župna crkve Gorice te da ima tri oltara posvećena sv. Mihovilu, sv. Mariji i Trojici Magova.¹²⁷ Položaj crkve vidi se na karti Frane Zavorea.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Mijo Sabljar usputno spominje crkvu u svojoj putnoj bilježnici te govori da je u lošem stanju.¹²⁸ Navodi je i C. F. Bianchi.¹²⁹ Ivo Petricioli prvi je znanstveno obrađuje, zaključujući da pokazuje iste tipološke osobine sa drugim crkvama u okolici Paga te prema njemu nije ranija od 13. ili 14. stoljeća.¹³⁰ Emil Hilje crkvu spominje u svom magistarskom radu (1988.) gdje je datira u kraj 13. stoljeća i navodi da odgovara paškom tipu gradnje.¹³¹ Isto mišljenje će potvrditi i u kasnijim radovima.¹³² O crkvi je pisao i Miljenko Jurković 1990. godine.¹³³ On napominje da bi zbog nepravilnog oblika, potkovaste apside i rustičnije obrade crkva mogla biti starijeg postojanja. Navodi kako je ovo najraniji sačuvani primjer crkve dvotravejnog tipa na Pagu.

IZGLED CRKVE:

---

¹²⁵ Isto, str. 168.

¹²⁶ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 211.

¹²⁷ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 168.

¹²⁸ Mijo Sabljar, *Od Baga do Paga*, putna bilježnica, str. 48.

¹²⁹ Carlo Federico Bianchi, »Otok Pag«, u: *Kršćanski Zadar*, (prev.) Velimir Žigo, Zadar: Zadarska nadbiskupija: Matica hrvatska, 2011., str. 41.

¹³⁰ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 108.

¹³¹ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 40.

¹³² Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 404.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 20.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 168.

¹³³ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 235.

Riječ je o građevini nepravilnog pravokutnog tlocrta s dubokom potkovastom apsidom i svodom kojeg su pridržavale pojasnice oslonjene na pilastre (sl. 8.). Crkva je zidana tehnikom uslojenih tesanika koji su od različite vrste kamenja, kratki i vrlo loše obrade.¹³⁴ Bila je ožbukana izvana i iznutra.¹³⁵ Od crkve su danas sačuvani uzdužni zidovi s pilastrima, temelji pročelja i dio apside u visini od jednog metra (sl. 9.).

DATAČIJA I ZAKLJUČAK:

Sudeći prema nepravilnim dimenzijama broda, potkovastoj apsidi te sveukupno rustičnijoj obradi crkve, zaista bi se moglo raditi o znatno ranijoj građevini, kako to ističe Jurković. U prilog tome govore i ostatci rimskih tegula i antičke keramike koji se nalaze južno od crkve, a koji upućuju na dugi kontinuitet naseljenosti.¹³⁶ S obzirom da je lokalitet za sada arheološki zanemaren nije moguće ništa više reći. Po tipološkim osobinama sv. Mihovil se uklapa u paški tip, pa ga se s obzirom na to i na prvi arhivski spomen može datirati u sredinu ili kraj 13. stoljeća. Nalazi se na krajnjem južnom dijelu uvale Solana, na početku naselja Gorica.

3.2.2. SV. IVAN EVANĐELIST (UVALA SOLANA)

KOORDINATE: N 44° 24'57,78" / E 15° 05'46,07"

DIMENZIJE: Širina broda iznosi 5,25 metara.¹³⁷ Apsida je 1,65 metara duboka i 2,20 metara široka.¹³⁸

ARHIVSKI PODACI¹³⁹:

Prvi put se spominje 1337. godine a kasnije se dosta često javlja u dokumentima. Nalazila se u predjelu koji se naziva "Cangerich", ponekad i "Zastudenaz". U vizitacijama je spominje jedino Priuli 1603. godine. On bilježi da ima tek jednu stranicu vrata i slomljen oltar, ali se u njoj i dalje vrši euharistija na blagdan sv. Ivana Krstitelja i sv. Ivana Evanđelista. Položaj crkve na karti je zabilježio Frane Zavoreo.

---

¹³⁴ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 168.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Isto, str. 169.

¹³⁷ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 166.

¹³⁸ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 108.

¹³⁹ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 210.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Ivo Petricioli crkvu uvrštava u grupu spomenika iz uže okolice Paga koje karakterizira longitudinalni brod s okruglom apsidom te bačvasti svod ponekad ojačan pojasnicama oslonjenima na bočne pilastre.¹⁴⁰ Čini mu se da sve crkve u ovoj grupi nisu ranije od 13. ili 14. stoljeća. Emil Hilje piše crkvu datira u kraj 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća. Na osnovi tehnike zidanja pretpostavlja da bi se moglo raditi o tipološki istom spomeniku poput crkva sv. Nikole, sv. Vida, sv. Mihovila i sv. Martina u Poveljani (paški tip). Napravio je tlocrt i uzdužni presjek crkve (sl. 10.). O crkvi je prvi put pisao u svom magistarskom radu 1988. godine, a potom istu građu objavljuje u članku iz 1997., monografiji iz 1999. i poglavlju iz 2011. godine.¹⁴¹ Miljenko Jurković također pretpostavlja da bi mogla biti riječ o tipološki istom spomeniku poput gore navedenih crkva te navodi istu dataciju.¹⁴²

IZGLED CRKVE:

Sačuvan je samo mali dio začeljnog zida te duboka, polukružna apside s ovoidnom kalotom i polukružnim trijumfalnim lukom oslonjenim na pravokutne imposte (sl. 11-12.). S obzirom da se uzdužni zidovi nalaze pod zemljom, nije moguće ustanoviti kakva je bila raščlanjenost unutrašnjosti crkve. Zidana je tehnikom uslojenih tesanika uz obilnu upotrebu žbuke.¹⁴³ Iz svjedočanstva Petriciolija poznato je da je apside bila prekrivena škrljama i da se u njoj unutrašnjosti nazirao obris križa naslikanog crvenom bojom na žutoj pozadini. Oko crkve nalaze se ostatci sarkofaga s akroterijima, keramika i tegule.¹⁴⁴

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Crkva se najvjerojatnije tipološki uklapala u paški tip dvotravejnih crkvi. Na osnovi njenog položaja, koji se nalazio u blizini solana, moguće je zaključiti da je poput sv. Andrije bila domanijalnog karaktera.

---

¹⁴⁰ U tu grupu spomenika uvrštava sv. Andriju (sv. Jadrić), sv. Ivana Evanđelista, sv. Mihovila, sv. Kristofora, sv. Erazma (?) i sv. Kuzmu i Damjana u Starom gradu, sv. Antuna Pustinjaka na Maunu i sv. Vid. Vidi u: Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, 1952., str. 108.

¹⁴¹ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 47.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19* (1997.), str. 412.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 31.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 166.

¹⁴² Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 240.

¹⁴³ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 166.

¹⁴⁴ Isto, str.240

3.2.3. SV. ANDRIJA (UVALA SOLANA)

KOORDINATE: N 44° 25'35,04" / E 15° 04'58,86"

DIMENZIJE: Duljina broda iznosi 6,80 metara.¹⁴⁵ Debljina zida je 70 centimetara.¹⁴⁶

ARHIVSKI PODACI¹⁴⁷:

Crkva sv. Andrije zabilježena je prvi put 1321. godine u darovnici imućnog pažanina Jurana Pogančića, a više puta je spomenuta od 1346. do 1382. godine u kupoprodajnim ugovorima jer se nalazila u blizini solana. U vizitacijama je navode 1579. Valier, koji piše da je pokrivena kupama, i Priuli 1603. godine, od kojeg se doznaje da se u njenom posjedu nalazi neka zemlja. Crkva se u dokumentima veže uz predio „Roscie“, a ponekad i uz predjele „Beluidir“ i „Zapinscagomila“. Položaj crkve zabilježen je na karti Frane Zavorca.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Prva svjedočanstva i dimenzije broda donosi Ivo Petricioli koji na ostatke crkve nailazi prilikom rekognosciranja arheoloških lokaliteta na Pagu.¹⁴⁸ Crkvu uvrštava u grupu spomenika iz uže okolice Paga koje karakterizira longitudinalni brod s okruglom apsidom te bačvasti svod, ponekad ojačan pojasnicama oslonjenima na bočne pilastre.¹⁴⁹ Čini mu se da sve crkve u ovoj grupi nisu ranije od 13. ili 14. stoljeća.

Emil Hilje uočava isto stanje kao i Petricioli te na temelju dimenzijama broda i konstruktivnom rješenju svoda zaključuje da je tipološki srodna crkvama sv. Nikole, sv. Vida i sv. Martina u Staroj Poveljani, pa je vrlo vjerojatno i apsida bila polukružnog oblika. Napravio je tlocrt i poprečni presjek crkve (sl. 13.). Datira je u kraj 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća. O crkvi je prvi put pisao u svom magistarskom radu, a potom istu građu objavljuje u članku iz 1997., monografiji iz 1999. i poglavlju iz 2011. godine.¹⁵⁰ Crkvu je ukratko opisao u svom doktoratu i Miljenko Jurković koji

¹⁴⁵ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 165.

¹⁴⁶ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, str. 108.

¹⁴⁷ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 209.- 210.

¹⁴⁸ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, 1952., str. 108.

¹⁴⁹ U tu grupu spomenika uvrštava sv. Andriju (sv. Jadrić), sv. Ivana Evanđelista, sv. Mihovila, sv. Kristofora, sv. Erazma (?) i sv. Kuzmu i Damjana u Starom gradu, sv. Antuna Pustinjaka na Maunu i sv. Vid.

¹⁵⁰ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 46.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.)*, str. 412.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 30.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 165.

pretpostavlja istu dataciju i tipološki obrazac poput Hilje.¹⁵¹ Na temelju sličnosti u načinu klesanja sačuvane pojasnice na crkvi sv. Andrije s onom u crkvi sv. Vida, pretpostavlja da je crkva bila vrlo kvalitetno zidana.

IZGLED CRKVE:

Od crkve je ostao samo sjeverni bočni zid na kojem se s unutrašnje strane nalazi pilastar s impostom i početkom pojasnice koja je ojačavala svod (sl. 14.). Sudeći prema ostatku zida, crkva je bila zidana tehnikom uslojenih tesanika.¹⁵²

Zid crkve danas služi kao dio štale za ovce.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Unatoč tome što se od crkve sačuvao samo sjeverni uzdužni zid, na osnovi ostatka pilastra s impostom moguće je zaključiti da je vjerojatno odgovarala paškom tipu. Bila je smještena u blizini solana i nedaleko od sv. Ivana te je bila domanijalnog karaktera.

3.2.4. SV. GRGUR (STARI GRAD)

KOORDINATE: N 44° 26'07,44" / E 15° 03'28,37"

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI¹⁵³:

Prvi put se spominje 1339. u spisima Gerarda iz Padove kada utemeljitelji crkve biraju svećenika Budislava za njezinog novog rektora. Budući da je zabilježena kao "*ecclesia sancti Gregori extra terram Pagi*", čini se da se nije smatrala gradskom crkvom. Prema katastru iz 1452., saznaje se da je crkva tada i dalje bila u funkciji, a izgleda da je imala više od jednog posjeda. Naime, u katastru je čitav jedan predio nazvan po njoj, a navode se i crkveni vinogradi na predjelu Posle zvanom Knežina koji su bili na raspolaganju njenom plebanusu Stjepanu. Ponovni spomen dolazi 1579. od Valiera koji navodi da je u poluruševnom stanju, dakle, već odavno napuštena. Crkvu spominje i nadbiskup Karaman, a prema izvješću iz 1807. njena nadarbina je pripadala vikaru. Položaj crkve prikazan je na Ruićevoj veduti Starog grada (Karta 7.) i na Zavoreovoj karti.

---

¹⁵¹ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 236.

¹⁵² Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 165.

¹⁵³ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 206.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje na temelju arhivskih podataka i tehnike zidanja crkvu datira približno u kraj 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća. S obzirom na ostatke pretpostavlja da bi mogla biti riječ o tipološki istom spomeniku poput sv. Mihovila, sv. Vida, sv. Nikole i sv. Martina u Povljani (paški tip). Navedene podatke, uz kratki opis crkve i priloženi tlocrt (sl. 15.), iznosi prvo u svom magistarskom radu, a potom i u člancima iz 1997. i 2011. godine te u monografiji iz 1999.¹⁵⁴ Crkvu spominje i u članku o Starom gradu iz 1996. godine.¹⁵⁵

Crkvu ukratko opisuje i Miljenko Jurković koji zaključuje da je vjerojatno bila presvođena s obzirom na ostatke sedre i debljinu zidova.¹⁵⁶

IZGLED CRKVE:

Od crkve se sačuvao jedino južni zid od oko pola metra i početak desnog kuta nekadašnje polukružne apside (sl. 16-17.). Ostatak zida zidan je tehnikom uslojenih tesanika, nešto grublje obrađenih i uz obilnu upotrebu veziva.¹⁵⁷ Na osnovi djelomično sačuvanog tlocrta može se zaključiti da se radilo o jednobrodnoj crkvi s polukružnom apsidom, ali nije moguće znati kakva je bila unutrašnja raščlanjenost crkve.

Valja naglasiti da je crkva danas narušena križem nataknutim na djelić zida apside u svrhu prepoznavanja spomenika te uništena pokušajem "konzervacije" zida nanošenjem debelog sloja maltera.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Unatoč tome što joj se nisu sačuvali uzdužni zidovi, ostatci sedre govore da je bila presvođena, pa je moguće zaključiti da je poput ostalih crkva u njenoj okolini pokazivala iste tipološke karakteristike. Shodno tome, kako i Hilje spominje, crkvu bi se okvirno moglo datirati u konac 13. ili početak 14. stoljeća. Nalazila se u okolini Starog grada, negdje uz vinograde.

---

¹⁵⁴ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 49.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 417.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 128.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 35.

¹⁵⁵ Vidi u: Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.

¹⁵⁶ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 239.

¹⁵⁷ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 128.

3.2.5. SV. KUZMA I DAMJAN (STARI GRAD)

KOORDINATE: N 44° 25'42,06" / E 15° 03'50,46"

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI¹⁵⁸:

Prvi spomen crkve dolazi iz 1291. godine, a ponovno se javlja u paškim kapitularima iz 1300. gdje je naznačeno da se nalazila jugoistočno od gradske jezgre. Osim kupoprodajnog ugovora iz 1347., crkva se spominje i u katastru iz 1452. godine. Iz katastra se doznaje da je čitav jedan predio nazvan po njoj, a tamo su 1648. zemlju za obrađivanje uživali fratri iz Starog grada. Od Valiera se 1579. godine saznaje da je crkva presvođena, ali bez vratiju i crijepa. Vizitator Priuli početkom 17. stoljeća naziva crkvu „*chiesa campestre*“ te spominje da je njena nadarbina u posjedu vikara. Crkvu navodi u svom izvješću i nadbiskup Karaman. Prikazana je na Ruićevoj veduti Starog grada (Karta 7.) i topografskoj karti Frane Zavorea.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Ivo Petricioli zapaža ostatke crkve prilikom rekognosciranja arheoloških lokaliteta te je uvrštava u grupu spomenika koje karakterizira longitudinalni brod s okruglom apsidom te bačvasti svod, ponekad ojačan pojasnicama oslonjenima na bočne pilastre.¹⁵⁹ Emil Hilje zaključuje da je tehnika zidanja slična crkvi sv. Martina i da upućuje na doba romanike. Na osnovi toga i prvog spomena u arhivskim vijestima crkvu okvirno datira u kraj 13. stoljeća. O crkvi je prvi put pisao u svom magistarskom radu, a potom istu građu objavljuje u članku iz 1997., monografiji iz 1999. i poglavlju iz 2011. godine.¹⁶⁰ Navodi je i u kratkom članku o Starom gradu iz 1996.¹⁶¹ U svom

---

¹⁵⁸ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 208.

¹⁵⁹ U tu grupu spomenika uvrštava sv. Andriju (sv. Jadrić), sv. Ivana Evanđelista, sv. Mihovila, sv. Kristofora, sv. Erazma (?) i sv. Kuzmu i Damjana u Starom gradu, sv. Antuna Pustinjaka na Maunu i sv. Vid. Vidi u: Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 110.

¹⁶⁰ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 46.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 412.; Emil Hilje, »Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 35.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 165.

¹⁶¹ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 88.

doktoratu usputno je spominje i Miljenko Jurković koji na temelju vizitacijskih vijesti navodi kako je poznato da je bila presvođena.¹⁶²

IZGLED CRKVE:

Od crkve je ostao sačuvan jedino dio polukružne apside zidan tehnikom uslojenih tesanika (sl. 18.). Vizitator Valier spominje da je bila presvođena.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Sudeći prema ranom prvom spomenu u arhivskim vijestima i informaciji da je bila presvođena, moguće je zaključiti da je bila građena krajem 13. stoljeća te da je tipološki odgovarala dvotravejnom tipu. Bila je smještena jugoistočno od gradske citadele, izvan zidina i vjerojatno među vinogradima.

3.2.6. SV. MARTIN (STARI GRAD)

KOORDINATE: N 44° 25'49,32" / E 15° 03'39,06"

DIMENZIJE: Širina broda je 4,45m.¹⁶³

ARHIVSKI PODACI¹⁶⁴:

Spominje se prvi put 1300. u paškim kapitularama, a kasnije se često javlja u spisima Petra iz Paga krajem 15. stoljeća. U katastru iz 1452. godine naznačeno je da se nalazila na brijegu iznad Velikog izvora (*Fonte magnum*). Zabilježena je u vizitacijama 1579. i 1603. godine u lošem stanju, a navodi je u svom izvješću i nadbiskup Karaman.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Ostatke sv. Martina iz Starog grada locirao je, opisao i analizirao Emil Hilje. On crkvu datira približno u kraj 13. stoljeća, a na temelju širine apside i njenog oblika te tehnike zidanja smatra da bi crkva mogla tipološki odgovarati spomenicima poput sv. Nikole, sv. Vida, sv. Mihovila te sv. Martina u Povljani (paški tip). Prema njemu crkva pokazuje najkvalitetniju zidarsku tehniku nakon sv. Vida, pa sugerira da je razlog tome mogao biti njen istaknuti položaj u Starom gradu. Navedene

---

¹⁶² O crkvi nije pisao ništa više, misleći da se njeni ostatci nisu sačuvali. Vidi u: Jurković Miljenko, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 239.

¹⁶³ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 131

¹⁶⁴ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 209.

podatke iznosi prvi put u svom magistarskom radu, a potom i u članku iz 1997. te u monografiji iz 1999. godine.¹⁶⁵ U sva tri rada objavljene su dimenzije, tlocrt i poprečni presjek crkve (sl. 19.). O crkvi je pisao i u članku o Starom gradu iz 1996. te u poglavlju o njegovoj topografiji iz 2011. godine.¹⁶⁶

O crkvi je u svom doktoratu pisao i Miljenko Jurković koji prema ostacima sedre zaključuje da je crkva bila presvođena, pa je najvjerojatnije pripadala tipu dvotravejnih paških crkva.¹⁶⁷ Crkvu opisuje kao kasnoromaničku građevinu.

IZGLED CRKVE:

Od crkve su se do danas djelomično sačuvali uzdužni zidovi i polukružna apsida oštećena u središnjem dijelu (sl. 20-23.). Crkva je zidana tehnikom uslojenih tesanika, a ostaci sedre ukazuju na to da je bila presvođena.¹⁶⁸

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Unatoč tome što se uzdužni zidovi nisu sačuvali, na osnovi prvog spomena u arhivskim podacima i ostacima sedre moguće je pretpostaviti da se crkva uklapala u paški tip spomenika, pa shodno tome i spekulirati da je građena krajem 13. stoljeća. Zidana je izuzetno pravilnih i fino klesanim tesancima, Njeni ostaci nalaze se na vrhu brijega jugoistočno od gradske jezgre. Uz zbornu crkvu sv. Marije i sv. Jurja kod Caske, ovo je jedan od bolje očuvanih spomenika iz ovog razdoblja.

3.2.7. ZBORNA CRKVA SV. MARIJE VELIKE (STARI GRAD)

KOORDINATE: N 44° 25'48,83" / E 15° 03'45,96"

DIMENZIJE: Duljina broda iznosi 25 metara (bez apside), a širina 16 metara.¹⁶⁹

ARHIVSKI PODACI:

---

¹⁶⁵ Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 48.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 416.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 1999., str. 33.

¹⁶⁶ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 131.; Najšturije podatke iznosi u: Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 88.

¹⁶⁷ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 239.

¹⁶⁸ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 131.

¹⁶⁹ Isto., str. 57.

Crkva se moguće prvi put spominje 1311. godine u oporuci Barbare, udovice Ciprijana Dreche koja želi biti ukopana pored crkve.¹⁷⁰ Godine 1316.¹⁷¹ je uzdignuta na rang kolegijalne s kaptolom kanonika, a zatim je više puta spomenuta od 1329. godine u spisima paškog bilježnika Gerarda iz Padove. Iz Valierove vizitacije 1579. godine doznaje se da je crkva u dobrom stanju, prekrivena kamenim škripljama i da se u njoj celebrira svake nedjelje. On je naziva "*Ecclesia Cathedralis Pagi Veteris*".¹⁷² U dobrom stanju i funkciji bila je i tokom pohoda vizitatora Priulija 1603. godine. Posljednji o stanju crkve izvještava vizitator Oktavijan Garzadorij koji bilježi da crkva ima tri oltara, od kojih je jedino glavni u dobrom stanju, dok su druga dva vrlo stara. Njen položaj prikazan je na Ruićevoj veduti Starog grada (Karta 7.).

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

S obzirom da je crkva najimpozantnija građevina iz Starog grada, a ujedno i jedina u potpunosti sačuvana, o njoj se najviše pisalo. Crkvu prvi puta spominje u svojoj putnoj bilježnici Mijo Sabljarić koji donosi kratki opis njenog pročelja i prijepis natpisa nad portalom.¹⁷³ Nakon njega obrađuje ju C.F. Bianchi koji navodi da se crkva nalazi na brežuljku, u središtu ruševnog kaštela koji se naziva Stari grad te da joj se posveta slavi 18. listopada.¹⁷⁴ Opisuje ju kao četverokut s tri lađe te pretpostavlja da se godina 1392., koju uspijeva pročitati na natpisu iznad glavnog portala, odnosi na vrijeme utemeljenja. U svom rukopisu iz 1933. godine zabilježio ju je i Gjurio Szabo.¹⁷⁵ Ivo Petricioli u svom članku iz 1952. godine, nastalom prilikom prvog sustavnog rekognosciranja arheoloških lokaliteta s Paga, posvećuje joj tek jednu rečenicu. Zaključuje da je riječ o romaničkoj bazilici na tri broda sa prizidanom neraščlanjenom gotičkom fasadom iz 1392. godine.¹⁷⁶

Godinu dana poslije (1953.) Cvito Fisković radi studiju o paškim spomenicima gdje spominje da je crkva romaničkogotičkoga prijelaznoga stila, a da natpis na pročelju, koji spominje godinu 1392. i ime Paulusa iz Sulmone, otvara dataciju i autorstvo crkve.¹⁷⁷ Gotičke elemente vidi u oblikovanju skulpturalnih reljefa na romanički riješenom pročelju. Iste godine (1953.) Mate Suić dolazi do

---

¹⁷⁰ S obzirom da je u dokumentu spomenut samo naziv *S. Maria de Pago*, nije moguće potvrdno znati da li je riječ o zornoj crkvi ili o crkvi sv. Marije Stare (vidi: Sv. Marija *Veteris*). Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 137.

¹⁷¹ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 70.

¹⁷² Granić Miroslav, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 204.

¹⁷³ Mijo Sabljarić, *Od Baga do Paga*, putna bilježnica, str. 40.

¹⁷⁴ Carlo Federico Bianchi, »Otok Pag«, u: *Kršćanski Zadar*, (prev.) Velimir Žigo, Zadar: Zadarska nadbiskupija: Matica hrvatska, 2011., str. 34-35.

¹⁷⁵ Josip Celić, *Pag kroz rukopis Gjure Szabe*, Pag: Matica hrvatska ogranak Pag, 2015., str. 22-23.

¹⁷⁶ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta 2* (1952.), str.110.

¹⁷⁷ Cvito Fisković, »Bilješke o paškim spomenicima«, u: *Starohrvatska prosvjeta 2* (1952.), str. 56-57.

drugačijeg zaključka. On smatra da je crkva nastala u romaničkom periodu, a kasnije je njeno pročelje bilo restaurirano u gotičkom stilu.¹⁷⁸ Romaničke početke vidi u korištenju pritesanog kamena i konstruktivnim rješenjima unutrašnjosti crkve, a model za izgradnju u crkvi sv. Petra na Prosici, iako ne objašnjava zašto. Pretpostavlja da se 1392. godina odnosi na vrijeme dovršetka radova na pročelju koje je jedino izrađeno od bijelog klesanog vapnenca.

Petricioli 1980. godine piše studiju o kiparu i graditelju Paulusu iz Sulmone u kojoj analizira sve njegove radove, pa se tako dotiče i pročelja zborne crkve u Starom gradu. On daje temeljan opis i analizu skulpture pročelja te poput Fiskovića zaključuje da je romaničko, dok je njegova skulpturalna dekoracija gotička.¹⁷⁹ Godine 1982. Radovan Ivančević podupire Suićevu tezu o naknadno prizidanoj fasadi uočavajući promjene u tehnici zidanja na sjevernom zidu crkve. Na temelju toga zaključuje da Paulus nije mogao biti graditelj.¹⁸⁰ Svetište crkve stilski vrednuje kao ranoromaničko, a njen uzor pronalazi u zadarskoj katedrali. Spominje da se sjeverozapadno od crkve nalaze ostatci nedovršenog kampanila sa sačuvanim bačvastim svodom. Najviše pažnje posvetio je usporedbi ikonografskih tema.

Emil Hilje 1988. godine u svom magistarskom radu naglašava da je crkva zasigurno postojala već 1329. kada se prvi puta spominje u spisima paškog bilježnika Gerarda iz Padove, pa temeljem toga smješta vrijeme njene gradnje na prijelaz iz 13. u 14. stoljeće.¹⁸¹ Navodi da je crkva produžena za 1-1,5 metara prilikom građenja novog pročelja krajem 14. stoljeća kada zbog jačanja paške komune te želje za osamostaljenjem dolazi do potrebe pažana da njihova crkva bude ravnopravna ostalim katedralnim crkvama u Dalmaciji. Spominje da je gradnja crkve siromašna i odražava ekonomsku moć paške komune koja se najviše vidi u korištenju loše obrađenih pilona kao elementa raščlambe interijera.

Miljenko Jurković o crkvi prvi puta piše 1990. godine u svom doktoratu gdje podupire Ivančevićevu tezu o tome da Paulus nije mogao biti graditelj crkve, već samo njenog pročelja.¹⁸² S druge strane navodi da korištenje učajurenih apsida ne predstavlja retardaciju, kako to navodi Ivančević, nego određuje lokalni tradicionalizam. Napominje da je dataciju crkve teško odrediti na osnovi stilskog aspekta jer ona pruža premalo podataka. Poput Hilje zaključuje da njenu

---

¹⁷⁸ Mate Suić, *Pag: uz 510-tu obljetnicu osnutka novog Paga*, Zadar: Općina Pag, 1953., str. 77-78.

¹⁷⁹ Petricioli Ivo, »Graditelj i kipar Paulus de Sulmona«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 21 (1980.), str. 122.-125.

¹⁸⁰ Ivančević Radovan, »Reinterpretacija zborne crkve u Pagu«, u: *Peristil* 25 (1982.), str. 57-58.

¹⁸¹ Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 75-80.

¹⁸² Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 105.-113.

gradnju, obzirom na prvi spomen crkve, treba fiksirati na prijelaz 13. u 14. stoljeće. U prilog tome navodi i lukove arkatura koji pokazuju vrlo rijetko naizmjenično slaganje uzdužnih i poprečnih kvadera, budući da se isto može primijetiti i na crkvicama sv. Andrija, sv. Vid i sv. Nikole kojima je zborna morala biti uzor. Na temelju podatka u kojem se crkva spominje kao “monasterio S. Marie M.” zaključuje da je kaptol bio organiziran u skladu sa samostanskim običajima, pa pretpostavlja postojanje kora. Stilski je karakterizira kao kasnoromaničku građevinu koja svojom strogošću odražava karakter franjevačke arhitekture. Svoju analizu crkve objavljuje godinu dana kasnije u članku “Zborna crkva Marijinog uznesenja u Starom Pagu”.¹⁸³

Igor Fisković 1995. godine u svom radu povezuje razlog gradnje novog pročelja s njenim uzdizanjem sa župne na zbornu crkvu pod okriljem zadarske nadbiskupije.¹⁸⁴ Također, napominje da crkva odaje oblik i dimenzije kasnoromaničke bazilike dok pročelje odražava gotičku duhovnost. Emil Hilje godinu dana nakon (1996.) ponovno piše o Starom gradu u članku “Stari grad na Pagu – Srednjovjekovna Salona”, ovog puta samo spominjući gradnju crkve kao ključni trenutak prelaska razvijenog ruralnog središta Paga u gradsko.¹⁸⁵ Ponovno piše o crkvi u članku iz 1997. godine te monografiji o paškim srednjovjekovnim spomenicima iz 1999. godine, međutim ne donosi nikakve nove zaključke koje već nije naveo u svojem magistarskom radu.¹⁸⁶

U zborniku Svetište gospe od Staroga grada na Pagu objavljenog 2005. godine o crkvi je pisalo više autora.¹⁸⁷ Tako Miroslav Granić iznosi njene arhivske podatke, Ivana Prijatelj Pavičić bavi se crkvenim umjetninama iz vremena djelovanja franjevačkog samostana, Dubravko Knezić tumači apostolske vizitacije u kojima se crkva spominjala, dok Josip Krštulović navodi dosadašnje građevinske intervencije i predlaže plan obnove crkve. Iz povijesno-umjetničkog motrišta crkvu je ponovno obradio i Emil Hilje. O njoj će ukratko ponovno pisati i u poglavlju iz 2011. godine gdje ispravlja Jurkovićevu tvrdnju o postajanju samostana sv. Marije u Pagu, navodeći kako je u dokumentu riječ o istoimenoj crkvi u Zadru.¹⁸⁸

---

¹⁸³ Jurković Miljenko, »Zborna crkva Marijinog uznesenja u Starom Pagu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991.), str. 61-75.

¹⁸⁴ Igor Fisković, »Pročelje zborne crkve u Starom Pagu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 35 (1995.), str. 395.-415.

¹⁸⁵ Hilje Emil, »Stari Grad na Pagu - “Srednjovjekovna Salona”«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 86-87.

¹⁸⁶ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 435-440.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 54-60.

¹⁸⁷ Vidi u: *Svetište gospe od Staroga grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija održanog u Pagu 13. kolovoza 2005. godine*, (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Nadžupni ured u Pagu, 2005.

¹⁸⁸ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 133-136.

IZGLED CRKVE:

Riječ je o trobrodnoj bazilici s tri polukružne apside, od kojih su dvije bočne upisane u začeljni zid (sl. 23.). Središnja apside je duboka, dok su bočne nešto pliće. Glavna apside imala je u središnjoj osi prozor polukružnog završetka koji je kasnije bio zazidan, tako da je danas ostao sačuvan jedino prozor šiljastog završetka u južnom boku.¹⁸⁹ Vjerojatno je probijen u vrijeme gradnje novog pročelja, a vezan je uz podizanje oltarnog retable koji je zatvorio dotok svjetla iz centralnog prozora.¹⁹⁰ Bočne apside imaju u središnjoj osi otvoren uski, vertikalni prozorčić. Prostor crkve podijeljen je u tri broda s pet para stubova na kojima počivaju polukružne arkade koje odvajaju bočne brodove od nešto višeg srednjeg broda (sl. 24.). Posljednji par na zapadnoj strani je polustub koji je za pročelje vezan antama iste širine.¹⁹¹ Stubovi imaju nisku bazu, kvadratnog su presjeka (65 x 65 cm), a umjesto kapitela imaju loše profilirane imposte (sl. 25-26.).¹⁹² Za izgradnju stubova i lukova korišteni su nešto kvalitetnije klesani blokovi, dok je ostatak crkve građen od loše obrađenog kamena uz upotrebu žbuke. Jedini izuzetak u tehnici gradnje čini kasnije nadodano pročelje. Na zidovima iznad arkada glavnog broda otvara se sa svake strane u sredini po jedan prozor polukružnog oblika. Oni ne pripadaju vremenu gradnje crkve, nego nastaju u doba baroka.¹⁹³ Romanički prozori tada su bili zazidani, pa su od njih ostali jedino tragovi koji se mogu primijetiti nad arkadama s jugozapadne strane. Poprečni luk postavljen između južnog zida i prvog stuba također je rezultat pregradnje (sl. 27.). On vjerojatno nastaje nakon osnivanja franjevačkog samostana 1589. godine kada se na tom prostoru i nad sakristijom podiže kat.¹⁹⁴ Sakristija je mala pravokutna prostorija koja isto nije izvorno bila vezana uz crkvu, a čiji se ulaz nalazi na južnom zidu odmah u blizini apside. Zapadno od nje nalazi se sporedni ulaz u crkvu.

Pročelje crkve je po koncepciji romaničko, odajući unutrašnju razdiobu crkve i završavajući zabatom apulskog tipa (sl. 28.).¹⁹⁵ Ono je horizontalnim vijencima raščlanjeno u tri zone, od kojih se u donjoj nalazi portal s prikazom Bogorodice zaštitnice, u središnjoj dominira lik arkandela Gabrijela, a u posljednjoj je ukrašena rozetom i reljefima sv. Jurja. Luneta s prikazom na portalu uokvirena je s dva polukružna luka koji preko dekorativnih imposta u obliku korintskih kapitela prelaze u polustupove uokvirujući dovratnike (sl. 29.). Gotičke karakteristike mogu se vidjeti u načinu oblikovanju rubova vitica na kapitelima i figuralnoj kompoziciji u luneti. Bogorodica je

---

¹⁸⁹ Isto, str. 135.

¹⁹⁰ Jurković Miljenko, »Zborna crkva Marijinog uznesenja u Starom Pagu«, 1991., str. 68.

¹⁹¹ Isto, str. 65.

¹⁹² Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 135.

¹⁹³ Jurković Miljenko, »Zborna crkva Marijinog uznesenja u Starom Pagu«, 1991., str. 65.

¹⁹⁴ Isto, str. 66.

¹⁹⁵ Ivo Petricioli, »Graditelj i kipar Paulus de Sulmona«, 1980., str. 122.

plastički oblikovana, duguljasta tijela, velike glave i mirnog izraza lica. Njena figura je centralna i dominantna u odnosu na minijaturne i zdepaste figure Pažana koji se skrivaju ispod njezina plašta. Tek nešto veće od Pažana prikazane su dvije figure koje razvlače Bogorodičin plašt i dva anđela koji je krune. Gotički je i šiljasti završetak polukružnog luka koji uokviruje lunetu, a koji se u šiljak spaja zajedno s vijencem. Unutar šiljka portala isklesan je reljef Agnus Dei sa zastavom, a ispod šiljka vijenca gotički trostruki list kojeg flankiraju dva lava. Na rubovima pročelja u razini polukružnog završetka portala uklesan je sa svake strane po jedan dekorativni ukras telamona (sl. 30-31.). Središnjom osi druge zone dominira pravokutna ploča s reljef arkanđela Gabrijela koji u desnoj ruci drži posudu s cvijetom ljiljana (sl. 32.).¹⁹⁶ On je finije oblikovan od Bogorodice, premda ne pokazuje istu izduženost figure. Odmah ispod reljefa arkanđela isklesana je reljefna ruža koju omeđuju dva grba, a ispod njih nalazi se spomenuti natpis s upisanom 1392. godinom. Ploču s arkanđelom flankiraju dva grba s otučenim licem. U posljednjoj zoni otvara se rozeta s debelim tordiranim obrubom koji uokviruje još jedan kružni pojas ukrašen nizom četverolista šiljastog završetka, a flankiraju je dva anđela (sl. 33.). Rozeta je gotičkih karakteristika koji se vide u korištenju šiljastih lukova i središnjeg kruga s tipičnim gotičkim trolistom. Iznad nje nalazi se reljef lava sv. Marka, a poviše njega reljef Krist koji blagoslivlja. Sa lijeve i desne strane rozete nalaze se reljefi sv. Jurja koji kopljem probija zmaja. Onaj koji je smješten s desne strane na drugačiji je način oblikovan od svih ostalih reljefa na pročelju koji međusobno pokazuju srodnost.¹⁹⁷

Sjeverozapadno od crkve nalazi se zvonik koji je u lošem stanju i sačuvan samo u prizemlju (sl. 34.). Kvadratnog je tlocrta i presvođen bačvastim svodom.¹⁹⁸

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Razlog gradnje crkve zasigurno je bio vezan uz osnivanje paškog kaptola i uzdizanje crkve na rang kolegijalne 1316. godine, kako to s pravom zaključuju Hilje i Jurković, pa se unatoč nedostatku arhivskih dokumenata ili stilskih karakteristika koji bi ukazivali na točnu dataciju, vrijeme gradnje može okvirno staviti na prijelaz 13. u 14. stoljeće. Na tu dataciju upućuje i cjelokupni dojam crkve, koja odaje jednostavnost i čistoću romaničkih oblika, a čiji se uzor, kako još jedanput Jurković argumentira, može pronaći u franjevačkoj arhitekturi na koju se ugledaju mnoge crkve na Jadranu od kraja 13. stoljeća. S druge strane, nedostatak dekoracije i rustikalna izvedba ukazuju i na ekonomske mogućnosti paške komune u ovo vrijeme. Drugi uzor prilikom gradnje bila je

---

¹⁹⁶ Isto, str. 122.

¹⁹⁷ Isto, str. 124.

¹⁹⁸ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 111.

zasigurno zadarska katedrala od koje crkva preuzima tlocrt, pa tako i oblikovanje svetišta. Naime, Pažani su gradeći crkvu sv. Marije imali na umu mogućnost crkvenog osamostaljenja i stvaranja paške biskupije, pa je ona svojim izgledom i dimenzijama trebala biti u rangu s drugim katedralnim crkvama. S tom težnjom bila je zasigurno povezana i gradnja novog pročelja koncem 14. stoljeća kada dolazi do jačanja ekonomske moći paške komune i obnavljanja paškog kaptola, a time i ponovnog rađanja ideje o biskupskom središtu. Novo pročelje je stoga za razliku od ostatka crkve bilo sagrađeno od kvalitetnog vapnenca te je bilo bogato ukrašeno. Njegova izgradnja dovela je tako do upliva novog gotičkog stila, koji će u drugoj polovini stoljeća potaknuti inovacije u gradnji drugih paških crkva na zadarskom dijelu otoka.

3.2.8. SV. JURAJ (CASKA)

KOORDINATE: N 44° 33'07,6896" / E 14° 55,19'1928"

DIMENZIJE: Crkva je dugačka oko 9,20 metara i široka 5,40 metara.¹⁹⁹

ARHIVSKI PODACI²⁰⁰:

Crkva se prvi put spominje u dokumentu iz 1451. godine, iz kojeg se doznaje da je tada imala dva zvona. Prije toga nema joj traga u arhivskoj građi, a i kasnije se vrlo rijetko susreće njen spomen. Vizitator Priuli 1603. godine daje vrlo štur opis crkve, ali pruža podatak da je imala dva ulaza, od kojih je jedan bio otvoren.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Mijo Sabljar 1840. godine obilazi lokalitet i u svojoj putnoj bilježnici radi tlocrt utvrde s ucrtanim položajem crkve te donosi crtež dva pluteja oltarne ograde (sl. 42.) koji su bili ugrađeni oko oltara.²⁰¹ Godine 1929. na ruševine sv. Jurja nailazi i Gjuro Szabo koji također radi tlocrt kompleksa, a pluteje okvirno datira u razdoblje od 9. do 11. stoljeća.²⁰² U znanstvenoj literaturi crkvu je prvi obradio Ivo Petricioli 1952. godine prilikom ispitivanja arheoloških terena na otoku. On daje temeljiti opis crkve, međutim nigdje ne navodi dataciju. Spominje samo da ranokršćanski impost i veliki broj fragmenata pleterne dekoracije koji su pronađeni u crkvi svjedoče da je građena

---

¹⁹⁹ Krešimir Regan, »Utvrda sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu«, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19 (2002.), str. 145.

²⁰⁰ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 116.

²⁰¹ Mijo Sabljar, *Od Baga do Paga*, putna bilježnica, str. 8-10.

²⁰² Josip Celić, *Pag kroz rukopis Gjure Szabe*, Pag: Matica hrvatska ogranak Pag, 2015., str. 17.

na mjestu starije građevine.²⁰³ U prilog tome navodi i bizantski zlatnik pronađen u blizini crkve. Godinu dana nakon (1953.) crkvu ukratko opisuje i analizira Mate Suić koji zaključuje da je ona tek u 15. stoljeću bila uklopljena u utvrdu, kada se iz tog razloga i zatvara prozor na apsidi.²⁰⁴ Prvotnoj fazi crkve pripisuje istočni dio s apsidom, dok zapadni dio i zvonik na preslicu smješta u kasnije razdoblje. Iste godine spominje ju u svojoj studiji o paškim spomenicima i Cvito Fisković.²⁰⁵ On smatra da je crkva, obzirom na upotrebu križnih svodova i oblik zvonika, vjerojatno građena u 14. stoljeću. Navodi da pleterni ulomci pripadaju nekoj drugoj crkvi iz 10. ili 11. stoljeća koja je imala ciborij i oltarnu pregradu.

Ante Šonje 1975. godine piše o kasnoantičkim spomenicima s Paga, pa usputno spominje i sv. Jurja, odnosno ulomak stupića s urezanim križem uzidanog u pojasni luku crkve.²⁰⁶ Crkvu naziva ranoromaničkom građevinom iz 12. stoljeća, a za kasnoantički fragment tvrdi da pripada ranokršćanskoj crkvi s područja Caske. Emil Hilje opisuje i analizira crkvu u svojem magistarskom radu iz 1988. godine, navodeći kako je rušenje zidova crkve otkrilo da je veći dio građevine bio organski vezan uz obrambeni sklop te da čini jedinstvenu fazu.²⁰⁷ On pretpostavlja da je datacija koju predlaže Fisković najprihvatljivija, obzirom na tehniku zidanja “koja uglavnom ispoljava odlike zrele romanike”, iako čitav sklop ne odaje dojam kompaktnosti. Dosta pažnje posvećuje konstruktivnim riješenima u analogiji s drugim crkvama s otoka, zaključujući da crkva ukazuje određena odskakanja (upisana apsida, nejednaki traveji, križni svodovi itd.). O pleternim fragmentima zaključuje da su morali pripadati građevini većih dimenzija, a takva se vjerojatno nije nalazila na području Jurjeve glavice. Sugerira da bi možda mogli pripadati Novaljskoj gradskoj bazilici. Crkvu ponovno obrađuje u članku iz 1997. godine i monografiji iz 1999. godine, ali ne donosi nikakve nove spoznaje.²⁰⁸

U svojoj doktorskoj disertaciji 1990. godine o crkvi je pisao i Miljenko Jurković koji smatra da se crkva približava tipu dvotravejnih crkva na Pagu.²⁰⁹ Navodi kako je zacijelo postojala ranija faza građevine kojoj su pripadala dva pluteja koje M. Sabljar pronalazi pred oltarom crkve, dok su

---

²⁰³ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 106-108.

²⁰⁴ Mate Suić, *Pag: uz 510-tu obljetnicu osnutka novog Paga*, Zadar: Općina Pag, 1953., str. 32.

²⁰⁵ Cvito Fisković, »Bilješke o paškim spomenicima«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 51-52.

²⁰⁶ Ante Šonje, »Kasnoantički spomenici na otoku Pagu«, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 24 (1981.), str. 18-19.

²⁰⁷ Hilje Emil, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 55-58.

²⁰⁸ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 423-427.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 42-46.

²⁰⁹ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 241

pronađeni ulomci većih dimenzija bili doneseni s neke druge lokacije. Osvrće se i na razliku u veličini traveja, pretpostavljajući da je možda prvotna crkva imala tri traveja s nešto većim središnjim dijelom nad kojim se nalazila kupola. Anamarija Kurilić 1996. godine radi korpus latinskih natpisa s otoka Paga (i zadarsko-šibenskog područja), pa se dotiče i ulomka arhitrava pronađenog podno crkve.²¹⁰ Okvirno ga datira u razdoblje 8. ili 9. stoljeća. Krešimir Regan 2002. godine bavi se analizom utvrde sv. Jurja, pa se usputno dotiče i crkve, za koju govori da je ranoromanička građevina s upisanom apsidom i bačvastim svodom.²¹¹ Navodi da je na njenom mjestu stajala ranokršćanska crkva koja zajedno s utvrdom nastaje u 6. stoljeću. Spominje da toj crkvi pripada zazidani prozor s polukružnim lukom u apsidi.

Magdalena Skoblar u svom magistarskom radu "Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Pagu" (2006.) temeljito je obradila sve sačuvane ulomke liturgijske opreme pronađene u crkvi i ustanovila da pripadaju istoj skulptorskoj cjelini poput onih pronađenih u Novalji.²¹² Na temelju toga zaključuje da su ulomci morali biti doneseni s područja Novalje, a u crkvu sv. Jurja su uzidani kao spolije prilikom gradnje crkve u 14. stoljeću. Ulomke datira u razdoblje 8. i 9. stoljeća. U drugom svesku knjige "Dalmatia Praeromanica" iz 2009. godine, crkvu navodi i kataloški obrađuje Tomislav Marasović.²¹³ On iznosi zaključak da je prvotna crkva vjerojatno bila građena zajedno s utvrdom, a svoj današnji izgled dobila je u 12. stoljeću kada su joj dograđene dvije lezene i postavljen unakrsni bačvasti svod. Mišljenja je da pleterni ulomci pripadaju predromaničkoj fazi kada crkva dobiva liturgijski namještaj.

U razdoblju od 2009. do 2011. godine na crkvi i utvrdi su provedena arheološka istraživanja koja su otkrila niz zidova koji se mogu datirati od kasnog rimskog razdoblja do kasnog srednjeg vijeka, ali čija namjena nije za sada utvrđena.²¹⁴ Osim toga, pronađeni su brojni raznodobni materijalni nalazi poput keramike, ulomaka crkvenog namještaja, novčića i dr. Uz crkvu je pronađeno sveukupno 12 grobova u dva sloja, od kojih je najvažniji ukop bio onaj od djevojčice (popularno nazvane Mala od Caske) s bogatim nakitnim predmetima. Analiza kostiju pokazala je da je

---

²¹⁰ Kurilić Anamarija, »Latinski natpisi antičkog, kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja na otoku Pagu i zadarsko-šibenskom otočju«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 36 (1994.), str. 223-224.

²¹¹ Krešimir Regan, »Utvrda sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu«, 2002., str. 141-148.

²¹² Magdalena Skoblar, *Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Pagu*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006., str. 115.

²¹³ Marasović Tomislav, »Otok Pag: sv. Juraj kraj Paga«, u: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 2 korpus arhitekture, Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, (ur.) Nenad Cambi, Split-Zagreb, 2009., str. 161-163.

²¹⁴ Vidi u: R. Jurić, A. Škunca, »Caska – sv. Juraj«, u: *Hrvatski arheološki godišnjak* 6, (2009.), str. 469-470. ; R. Jurić, A. Škunca, »Caska – sv. Juraj«, u: *Hrvatski arheološki godišnjak* 7, (2010.), str. 487.; R. Jurić, A. Škunca, »Caska – sv. Juraj«, u: *Hrvatski arheološki godišnjak* 8, (2011.), str. 511-512.

djevojčica živjela između 886.-975. godine.²¹⁵ Usporedno s arheološkim istraživanjima, na crkvi su rađeni i konzervatorski radovi.

Emil Hilje u članku iz 2011. godine ponovno obrađuje crkvu i utvrdu te navodi arheološka saznanja koja je s njim podijelio arheolog Radomir Jurić. Objašnjava kako nije riječ o ranobizantskoj, nego rimskoj utvrdu koja je prvotno bila pregrađivana u ranom srednjem vijeku, a potom i u 14. stoljeću. S obzirom da je sadašnji sklop obrambenog zida suvremen gradnji crkve, zaključuje da su i crkva i utvrda sagrađene u prvoj polovini 14. stoljeća.²¹⁶ Prenoseći riječi arheologa R. Jurića, E. Hilje naveo je kako je grobni nalaz od iznimne važnosti jer otkriva da lokalitet tokom ranog srednjeg nije služio samo za potrebe vojne posade, nego da su u njemu boravili i pripadnici bogatijeg sloja, što daje naslutiti da je tamo bilo sjedište lokalne vlasti.²¹⁷ U članku o predromaničkoj skulpturi s otoka Paga, Mirja Jarak 2018. godine analizirala je i ulomke pronađene na sv. Jurju te zaključila da su doneseni negdje s područja Novalje.²¹⁸

IZGLED CRKVE:

Riječ je o jednobrodnoj crkvi s dubokom, polukružnom apsidom upisanom u istočni zid fortifikacijskog kompleksa orijentiranoj u smjeru jugoistok-sjeverozapad (sl. 35.). Od crkve je ostao sačuvan sjeverni zid do početka svoda, apsidalni dio, dio južnog zida s kontraforom i sjeverozapadni zid s malim pravokutnim prozorčićem (sl. 36-38.). Brod crkve je nepravilan pravokutnik koji je pomoću dvaju pilastara podijeljen u dva nejednaka traveja koji su nosili križni svod ojačan pojasnicama. Pilastri su na bočnom zidu oblikovali plitke niše presvođene polukružnim lukom.²¹⁹ U crkvi je pronađen ranokršćanski impost (sl. 39.) zazidan u manjem traveju te fragment s pleternim ukrasom koji se koristio kao kutni impost većeg traveja.²²⁰ U vrijeme kada Petricioli obilazi crkvu, svod je još uvijek bio djelomično očuvan, pa od njega saznajemo da je manji travej uz apsidu bio građen od rimskih tegula i sedre, dok se za konstrukciju većeg i višeg koristila breča.²²¹ Ostatak crkve građen je duguljastim priklesanim lomljencima u nepravilnim redovima te s ponekim klesancem u zidu.²²² Apsida nije imala klesani čeon luk.²²³

---

²¹⁵ Vidi na stranici: <https://studentski.hr/vijesti/kultura/arheoloski-muzej-zadar-ugostio-predavanje-o-princezi-iz-caske>

²¹⁶ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 115-117.

²¹⁷ Isto, str. 101.

²¹⁸ Mirja Jarak, »O predromaničkoj skulpturi s otoka Paga s osvrtom na spomenike rustičnih obilježja«, u: *Archaeologia Adriatica* 12 (2018.), str. 325.

²¹⁹ Marasović Tomislav, »Otok Pag: sv. Juraj kraj Paga«, 2009., str. 162.

²²⁰ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 106.

²²¹ Isto.

²²² Marasović Tomislav, »Otok Pag: sv. Juraj kraj Paga«, 2009., str. 161.

²²³ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 241.

Ulaz u crkvu, koji se nalazio na zapadnoj strani, bio je naknadno zazidan, a na njegovo mjestu postavljen je pravokutni prozor. Ulaz je tada otvoren na južnom zidu. Crkva je iznutra bila temeljito ožbukana.

Prilikom arheoloških istraživanja otkriveno je postojanje ranijih zidanih struktura koji se podvlače pod zidove postojeće crkve, a istražena je i kvadratna prostorija koja se naslanja uz njeno pročelje.²²⁴ Spomenuta prostorija, kontrafor prislonjen na južni zid i zvonik na preslicu koji spominje Fisković pridodani su naknadno. Od pronađenih grobova, jedan se nalazio u crkvi, jedan ispred pročelja, a preostali su bili smješteni uz južni zid.

Osim spomenutog imposta i pleternog fragmenta, u crkvi su od liturgijske opreme pronađena dva ulomka arhitrava, dio zabata i ulomak arkade ciborija. Od dva ulomka arhitrava, na jednom su u gornjoj zoni izvedene kuke okrenute nalijevo te pleterni ukras u ukrasnom polju, dok se na drugom ispod kuka nalazi natpis "... ORV ..." (sl. 40).²²⁵ Ulomak zabata u gornjoj zoni je ukrašen kukama prema lijevo, a u donjoj trokutastim zabatnim poljem (sl. 41.). Rez između dva polja naglašen je tankom profilacijom. Na ulomku arkade ciborija sačuvao se jedino motiv astragala.²²⁶ Dva pluteja koje spominje Sabljar u kasnijem su vremenu bili izvađeni i uništeni (sl. 42.), tako da su danas i od njih preostala samo dva ulomka. Na većem ulomku, koji je pripadao pluteju lijevo od oltara, na letvici je prikazana vitica s povijenim trokrakim izdancima i ukrasno polje s troprutim i međusobno prožetim petljama.²²⁷ Ulomak pluteja koji se nalazio desno od oltara imao je slično ukrašenu letvicu i na ukrasnom polju dva niza troprutih karika međusobno povezanih troprutim užetom s nizom sitnih rozeta.²²⁸ Ulomci se danas nalaze u Arheološkom muzeju u Zadru i u zbirci "Stomorica" u Novalji (sl. 43. i 44.).

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

S obzirom na dosadašnja arheološka istraživanja koja otkrivaju zidane strukture koje su prethodile gradnji crkve koju danas možemo vidjeti, a koji su prema grobnim nalazima pripadali ranosrednjovjekovnom razdoblju, moguće je pretpostaviti da je prvotna crkva bila izgrađena u to vrijeme, da bi potom tokom narednih stoljeća bila pregrađivana. Bogati grobni nalaz djevojčice upućuju na to da su na prostoru utvrde u ranom srednjem vijeku boravili pripadnici viših slojeva te da je lokalitet služio kao moguće sjedište vlasti, pa se čini logičnim zaključiti da je tamo

---

²²⁴ R. Jurić, A. Škunca, »Caska – sv. Juraj«, 2009., 470.

²²⁵ Magdalena Skoblar, *Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Pagu*, 2006., str. 108.

²²⁶ Isto, str. 94-95.

²²⁷ Marasović Tomislav, »Otok Pag: sv. Juraj kraj Paga«, 2009., str. 162.

²²⁸ Isto.

vjerojatno podignut i sakralni objekt koji je služio za vjerske potrebe zajednice, ali i kao mjesto vršenja ukopa. U tom slučaju je zacijelo postojala i potreba za raskošnijim opremanjem crkve, stoga je moguće da su tada u crkvu iz Novalje prenijeti i ugrađeni mnogobrojni ulomci crkvenog namještaja. Ovoj fazi gradnje svakako bi odgovarali i polukružni lukovi na bočnim zidovima, karakteristični za razdoblje predromanike, a na koje je u svom doktoratu upozorio Miljenko Jurković.²²⁹ Takve lukove na Pagu pronalazimo na crkvi sv. Nikole u Povoljani, a vjerojatno su krasili i zidove predromaničke crkve sv. Petra na Prosici. Nadalje, postojanje predromaničke faze također bi pomoglo objasniti i razliku u veličini dvaju traveja, potvrđujući tako Petriciolijevu pretpostavku da je veći travej naknadno pregrađen i da tada crkva dobiva križni svod.²³⁰ Sudeći prema tehnici zidanja obrambenog zida i najvećeg dijela crkve, koji odgovaraju razdoblju kasne romanike, posljednju intervenciju crkva i utvrda doživjele su u 14. stoljeću. Ovom razdoblju mogu se pripisati križni svodovi, zvonik na preslicu vrh pročelja i južni kontrafor. Tada se i otvara ulaz na južnom zidu, a ispred pročelja se podiže prostorija čija namjena za sada nije utvrđena.

3.3. SPOMENICI IZ DRUGE POLOVINE 14. STOLJEĆA

Za razliku od prethodnog razdoblja u kojem se dosljedno primjenjivao paški tip, u drugoj polovini 14. stoljeća dolazi do prijelaza prema nešto drugačijem tipu romaničke gradnje, a istodobno i do pojave prvih romaničko-gotičkih crkva. Naime, gotička arhitektura na Pagu pojavila se već početkom 14. stoljeća, ali na području Paškog zaljeva i južnog djela otoka ona će se javiti tek drugom polovinom stoljeća.²³¹ Taj odmak prema gotici na crkvama je moguće primijetiti u vidu korištenja prelomljenog svoda, ali i nešto kvalitetnijoj obradi tesanaca. Također, na pročelju se često javlja i zvonik na preslicu. S druge strane, sveukupna bolja obrada vidljiva je i na romaničkim spomenicima koji u odnosu prema paškom tipu više nisu presvođeni te su uglavnom većih dimenzija. Valja naglasiti da te pojave nisu bile specifične samo za Pag, nego je njihova primjena bila zastupljena i na širem zadarskom području.²³² Osim tih promjena, svi spomenici iz ovog doba zadržali su isti tradicionalni oblik gradnje i tehniku zidanja poput crkva iz prethodnog razdoblja. Njihov broj je nešto manji u odnosu na broj spomenika iz prve polovine stoljeća, a javlja

---

²²⁹ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 242.

²³⁰ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, str. 106.; Petriciolijev stav podržao je i Miljenko Jurković. Vidi u: Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 242.

²³¹ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 244.

²³² Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 63.

se i tendencija da se grade u blizini morske obale u svrhu kontrole pomorskih puteva ili pak pomoći pomorcima prilikom nevremena. (Karta 6.).

3.3.1. SV. VID (SV. VID)

KOORDINATE: N 44° 28'36,3" / E 14° 59'41,28"

DIMENZIJE: Duljina broda iznosi 6,60 metara, a širina 4,15 metara.²³³

ARHIVSKI PODACI:

Crkva sv. Vida spominje se prvi put 5. srpnja 1348. godine u oporuci Dumice Sumorović, iz koje se doznaje da je crkva i dalje u fazi gradnje, ali da će uskoro biti dovršena.²³⁴ U dokumentima iz 1433. i 1488. godine navodi se kao odrednica u prostoru. Vizitator Priuli 1603. godine govori da je bez vrata, a 1823. godine bila je ruševna.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Ivo Petricioli donosi prva svjedočanstva i dimenzije crkve te je uvrštava u tipološki istu grupu spomenika kao i crkve sv. Kuzme i Damjana, sv. Andrije, sv. Mihovila i sv. Ivana Evanđelista.²³⁵ Nakon njega, obrađuje ju u svom magistarskom radu Emil Hilje. On donosi arhivske podatke o crkvi te zaključuje da je crkva tipološki srodna crkvama sv. Nikole, sv. Mihovila i sv. Martina u Staroj Poveljani. Navodi kako crkvu karakterizira izuzetna pravilnost, ali i da pokazuje određeni stilski pomak k gotici zbog kvalitetnije obrade tesanaca. Napravio je tlocrt i poprečni presjek crkve (sl. 45.). Isti stav zauzeti će i u kasnijim radovima iz 1997. i 1999. godine.²³⁶ U posljednjem članku iz 2011. godine pažnju posvećuje i titularu crkve za kojeg navodi da je vjerojatno u početku bio dvojni, s obzirom da se u dokumentu iz 1352. godine šuma u podnožju naziva šumom sv. Vida i Modesta, da bi potom kasnije izgubio ime drugog svetca zbog skraćivanja u izgovoru.²³⁷

---

²³³ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 123.

²³⁴ Isto.

²³⁵ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 108.

²³⁶ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 40.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 404.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 20.

²³⁷ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 123.

U svom doktoratu 1990. godine Miljenko Jurković ju opisuje kao “najljepši primjer kasnoromaničke arhitekture na otoku Pagu”, navodeći da na to upućuje kvalitetna zidarska tehnika.²³⁸

IZGLED CRKVE:

Riječ je o građevini pravokutnog broda s polukružnom apsidom presvođenom bačvastim svodom blago prelomljenim u tjemenu (sl. 46-48.). Prostor crkve podijeljen je u dva traveja preko bočnih pilastara koji podržavaju svod preko pojasnice oslonjene na imposte. Plitka apsida imala je u središtu prozorčić i kustodiju s desne strane. Crkva je bila presvođena kamenom, a zidana je tehnikom uslojenih, ali fino obrađenih tesanika. Osim za svod, žbuka se koristila i za ocrtavanje linije tesanaca uzdužnih zidova.²³⁹ Na uzdužnim zidovima, odmah ispod svoda nalaze se u nizu rupe četvrtastog presjeka. Hilje pretpostavlja da su tu bile ugrađene drvene grede radi povećanja elastičnosti.

Danas je zbog sprečavanja dodatnog urušenja svoda, koji je ostao sačuvan samo u prvom traveju, crkva pregrađena na pola. Portal i trijumfalni luk isto se nisu sačuvali, pa nije moguće utvrditi kakvog su oblika i izrade bili.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Crkva sv. Vida građena je na najvišem vrhu otoka te zaista predstavlja jedan od najljepših primjera srednjovjekovne sakralne arhitekture na Pagu. Njena pažljiva i kvalitetna izvedba pokazuje romaničke karakteristike, ali i pomak prema novom gotičkom stilu koji se vidi u pokušaju konstrukcije prelomljenog svoda. Odabir titulara sv. Vida vjerojatno je vezan uz nekadašnju posvećenost mjesta slavenskom božanstvu koje je s dolaskom kršćanstva zamijenio spomenuti svetac.²⁴⁰ Zahvaljujući podacima iz arhiva, znamo da je riječ o zavjetnoj crkvi čija gradnja je dovršena negdje sredinom 14. stoljeća.

3.3.2. SV. NIKOLA „IN SCALNIZA“

KOORDINATE: N 44° 28'34,25" / E 15° 02'42,11"

---

²³⁸ Jurković Miljenko, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 237.-238.

²³⁹ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 123.

²⁴⁰ Isto.; O Svetovidovom kultu na Pagu vidi više u: Šonje Ante, »Svetovidov kult na otoku Pagu: povijesno-etnografski zapis«, u: *Dometi* 7-12 (1995.), str. 107-118.

DIMENZIJE: Širina broda iznosi 4,30 metara, a duljina 6,75 metara.²⁴¹

ARHIVSKI PODACI:

Prvi spomen crkve javlja se tek u paškom Statutu iz 1433. godine u vezi komunalne dodjele ulja za svjetiljke, ali i kao mjesto gdje se plaćala pristojba na uvoz vina.²⁴² U katastru iz 1452. zabilježen je njen pleban, a iz Priulijeve vizitacije 1603. doznaje se da se u njoj održava misa na dan sv. Nikole.²⁴³ Posljednji podatak dolazi iz 1823. godine, kada je naznačeno da je crkva u ruševnom stanju.²⁴⁴ Smjestila se na kamenoj padini u zaklonjenoj uvalici na početku Paškog zaljeva, nedaleko od rta sv. Nikole. Položaj crkve ucrtan je na karti Frane Zavorca.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje o crkvi je pisao u svom magistarskom radu te je na temelju prvog spomena u arhivskim vijestima i podudarnosti u izgledu i proporcijama s crkvom sv. Vida i sv. Martina u Povljani datira u sredinu 14. stoljeća. On uočava nešto kvalitetniju obradu u oblikovanju arhitektonskih elemenata (vijenac čeonog luka i pojasnica) od crkve sv. Martina, ali lošiju cjelokupnu tehničko-graditeljsku izvedbu od crkve sv. Vida. Stilski pomak vidi u korištenju prelomljenog svoda. Isto mišljenje o crkvi prezentira i u kasnijim radovima (1997., 1999., 2011.).²⁴⁵ Radi tlocrt te uzdužni i poprečni presjek crkve (sl. 49.).

O crkvi je pisao u svom doktoratu i Miljenko Jurković koji govori da je riječ o romaničko-gotičkom spomeniku koji odgovara tradicionalizmu sredine po svojem dvotravejnom tipskom obrascu, horizontalnom volumenu i polukružnom luku apside, dok mu s druge strane gotički elementi poput prelomljenog svoda i vertikalizma preslice daju na skladu proporcija.²⁴⁶ Crkvu okvirno datira u drugu polovinu 14. stoljeća.

IZGLED CRKVE:

Riječ je o crkvi s pravokutnim brodom i polukružnom apsidom kojoj je nekad na pročelju stajao zvonik u obliku preslice (sl. 50.). Prostor crkve podijeljen je u dva traveja pomoću bočnih pilastara

---

²⁴¹ Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 28.

²⁴² Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str.

²⁴³ Isto.

²⁴⁴ Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 27.

²⁴⁵ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 44.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 408. ; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 143.

²⁴⁶ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str 238-239.

koji završavaju profiliranim impostima (sl. 51.). Na njih se oslanja pojasnica koja je ojačavala danas urušeni prelomljeni svod. Po obrisu pročelnog zida moguće je utvrditi da je svod imao šiljasti oblik te je bio izrađen od sedre i prekriven škrljama (sl. 52.).²⁴⁷ Apsida je izgrađena na kamenom živcu koji ulazi u njen prostor te ima dobro sačuvani polukružni čeon luk oslonjen na imposte (sl. 53.). Na južnom zidu do apside naznačeni su tragovi velike niše.²⁴⁸ Pod crkve bio je popločan opekom i lagano zakošen jer je slijedio prirodnu padinu brijega.²⁴⁹ Iz tog razloga je i tlocrt pomalo nepravilnog oblika. Crkva je iznutra bila ožbukana, a građena je tehnikom uslojenih tesanika.²⁵⁰

Danas je crkva u vrlo lošem stanju. Osim svoda, urušen je i dio jugoistočnog zida uz apsidu, a pravokutni portal zazidan je do polovice u svrhu sprječavanja daljnjeg urušavanja pročelja.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Unatoč tome što je sveukupna tehničko-graditeljska izvedba sv. Nikole znatno lošija od one sv. Vida, upotreba gotičkih elemenata poput preslice na pročelju i prelomljenog svoda čini se unaprjeđenijom od spomenute crkve, pa je datacija koju predlaže Jurković pouzdanija od Hiljeve. Na sv. Vidu element prelomljenog svoda tek je u pokušaju nastanka, dok se na sv. Nikoli očituje zreliji način pristupanja novom gotičkom ukusu koji se vidi u vertikalnosti pročelja s preslicom i realizaciji prelomljenog svoda. Kvalitetnija obrada sv. Vida povezana je s njegovim zavjetnim karakterom i istaknutim položajem, dok kod sv. Nikole, s obzirom na njegov položaj i svrhu, ona nije bila potrebna. Naime, crkva je smještena u maloj, pitomoj uvalici u blizini rta koja zatvara Paški zaljev, a među mještani je njen položaj poznat kao "Punta spasa", budući da pomorcima pruža zaklon prilikom nevremena. Podizanje ove crkvice na posvetu sv. Nikoli, zaštitniku pomoraca, zasigurno je bilo vezano uz njen spasonosni položaj. U podmorju u blizini crkve su 2019. godine vršena arheološka istraživanja koja su otkrila da je uz nju bio vezan i mul za pristanak brodova, a moguće da je u 16. stoljeću služila i kao karantena prije ulaska u grad.²⁵¹

3.3.3. SV. ANTE (STARI GRAD)

KOORDINATE: N 44° 25'59,22" / E 15° 03'39,71"

---

²⁴⁷ Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 29.

²⁴⁸ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 238.

²⁴⁹ Isto.

²⁵⁰ Isto.

²⁵¹ Vidi: <https://radiopag.hr/vijesti/500-pag-arheolozi-ponovno-rone-nova-otkriva-kod-rta-sv-nikole.html>

DIMENZIJE: Duljina broda iznosi 8,90 metara, a širina 6,65metara.²⁵²

ARHIVSKI PODACI²⁵³:

Dominikanska crkva sv. Ante prvi se put spominje 2. svibnja 1361. godine u oporuci zadarskog vlastelina Bartula Grisogona koji ostavlja deset dukata za njeno posvećenje, a u slučaju da se crkva posveti prije njegove smrti taj novac ostavlja za buduće popravke. U dokumentima se često spominje jer se u njezinoj blizini nalaze skladišta soli, a po njenom titularu dobio je ime i čitavi gradski predio. Nalazila se na sjevernom rubu nekadašnjeg gradskog rastera. U vizitacijama iz 1579. i 1603. godine saznaje se da je crkva u dobrom stanju, da se u njoj celebrira te da o njoj skrbi bratovština paških plemića. U svom izvješću spominje ju i nadbiskup Karaman u svom. Prikazana je na Zavoreovoj karti i Ruićevoj veduti Starog grada (Karta 7.).

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Na razini spomena navodi ju prvi C.F. Bianchi.²⁵⁴ Crkvu je prvi locirao, opisao i analizirao Emil Hilje koji je po prvi puta spominje još u svom magistarskom radu.²⁵⁵ Tada donosi djelomičan tlocrt crkve (sl. 54.) i na temelju podatka o posvećenju crkve zaključuje da je riječ o građevini iz druge polovine 14. stoljeća. Iste podatke objavljuje 1997., 1999. i ponovno 2011. godine.²⁵⁶ Nešto kraće podatke o crkvi prezentira u članku iz 1996. godine.²⁵⁷ Crkvu obrađuje i Miljenko Jurković koji zaključuje da je po dimenzijama i osnovnom obliku slična crkvi sv. Marije u Novalji.²⁵⁸ Poput Hilje, datira je u drugu polovinu 14. stoljeća.

IZGLED CRKVE:

Riječ je o jednobrodnoj građevini s polukružnom apsidom. Najbolje se sačuvao dio sjeverozapadnog zida, a vidljiv je i početak nekadašnje polukružne apside te temelji pročelja (sl. 55-56.). Od apside je ostao samo lijevi kut sa sačuvanim jednim klesanim blokom vijenca

---

²⁵² Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 130.

²⁵³ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 206.

²⁵⁴ Bianchi, Carlo Federico, »Otok Pag«, u: *Kršćanski Zadar*, (prev.) Velimir Žigo, Zadar: Zadarska nadbiskupija: Matica hrvatska, 2011., str. 31.

²⁵⁵ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 85.

²⁵⁶ Vidi u: »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 444.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 129-130.

²⁵⁷ Vidi u: Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.

²⁵⁸ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str 246.

oslonjenog na fino profilirani impost (sl. 57.).²⁵⁹ Zidana je finije obrađenim tesancima kvadratnog presjeka.²⁶⁰ Odsustvo sedre te raspon broda i širina zidova govori u prilog tome da crkva nije bila svođena.²⁶¹

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Na osnovi podatka o posvećenju te nešto većim dimenzijama i nedostatku svoda crkve, moguće je istu datirati u drugu polovinu 14. stoljeća.

3.3.4. SV. JAKOV (STARI GRAD)

KOORDINATE: N 44° 25'48,60" / E 15° 03'52,80"

DIMENZIJE: oko 6,60 x 9,30 metara, s promjerom apside 4,10 metara²⁶²

ARHIVSKI PODACI²⁶³:

Prvi put se spominje u kapitularima iz 1300. godine gdje je naznačeno da je bila smještena sa sjeveroistočne strane gradske jezgre. U kasnijim dokumentima saznaje se da se nalazila u blizini Malog mula gdje su bila smještena brojna skladišta za sol, a njen položaj prikazao je na veduti grada Marko Lauro Ruić. Crkvu navodi i nadbiskup Karaman u svojim izvješćima. Osim oporuke iz 1337. godine u kojem se ostavlja 10 velikih mletačkih denara za popravak crkvenog zvona, crkvu sv. Jakova u oporuci 1426. godine spominje i splitski nadbiskup Petar Grubonić koji joj daruje svoju palaču, sve svoje solane i posjede u Pagu te veći dio svoje biblioteke pod uvjetom da se u crkvi služi za pokoj njegove duše. Crkva je čini se bila u funkciji sve do preseljenja u Pag jer je iz vizitacija Valiera 1579. godine te Priulia 1603. jasno da je bila zapuštena i opustošena. Prikazana je na Ruićevoj veduti Starog grada.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

C.F. Bianchi spominje crkvu, ali navodi da više ne postoji, pa o njoj piše navodi jedino arhivske podatke.²⁶⁴ Ostatke sv. Jakova iz Starog grada locirao je, opisao i do sada jedini analizirao Emil Hilje. On pretpostavlja da bi se moglo raditi o građevini s kraja 14. ili pak ranog 15. stoljeća

---

²⁵⁹ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 130.

²⁶⁰ Isto.

²⁶¹ Isto.

²⁶² Isto, str. 73.

²⁶³ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 207.

²⁶⁴ Carlo Federico Bianchi, »Otok Pag«, u: *Kršćanski Zadar*, (prev.) Velimir Žigo, Zadar: Zadarska nadbiskupija: Matica hrvatska, 2011., str. 36-37.

podignutoj na mjestu starije, s obzirom da su kameni blokovi pročelnog zida nešto veći i bolje obrađeni od onih koje pronalazi na paškim crkvama iz 14. stoljeća. Navedene podatke iznosi prvi put u svom magistarskom radu²⁶⁵, a potom i u drugim svojim djelima vezanim za sakralnu arhitekturu na Pagu.²⁶⁶

IZGLED CRKVE:

Hilje crkvu pronalazi u poluruševnom stanju bilježeći da je gotovo u cijelosti ostala sačuvana jedino polukružna apside te ostatak jugoistočnog zida broda sačuvanog u visini od oko jedan metar. Nadalje, navodi kako je brod crkve zatrpan kamenjem, ali se može uočiti jedan red kamenih blokova pročelnog zida čiji je smjer pružanja znatno ukošen u odnosu na os apside.

Danas je gotovo cijela prekrivena gustim nizom trstika iz kojih jedino viri stražnji dio polukružne apside bez lica te jedan mali dio začelnog zida (sl. 58.).

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Na temelju iznesenih informacija moguće je jedino zaključiti da je riječ o jednostavnoj crkvi skromnih dimenzija s pravokutnim brodom i polukružnom apsidom. O tome je li riječ o građevini spomenutoj još 1300. godine ili pak nekoj kasnijoj gradnji nastaloj na njenom mjestu nije moguće znati bez arheoloških zahvata. Za sada je jedino moguće spekulirati da je riječ o građevini iz druge polovine 14. stoljeća na osnovi Hiljeve opservacije nešto kvalitetnije obrađenih blokova pročelja.

3.3.5. SV. MARIJA MAGDALENA (BOŠANA)

KOORDINATE: N 44° 28'43,61" / E 15° 00'04,43"

DIMENZIJE: Duljina broda iznosi preko 8,50 metara, a širina oko 5,40 metara.²⁶⁷

ARHIVSKI PODACI²⁶⁸:

Po prvi puta spominje se 1393. godine u sporu između zadarskog i paškog kaptola, a potom kao odrednica u prostoru 1433. godine. U katastru iz 1452. godine spominju se pustinjaci sv. Marije

---

²⁶⁵ Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 92.

²⁶⁶ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 453.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 73.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 137.; Najsturije podatke iznosi u: Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 88.

²⁶⁷ Isto, str. 126.

²⁶⁸ Isto.

Magdalene koji su posjedovali vinograd u šumi sv. Vida i Modesta. U vizitacijama je bilježi jedino Priuli 1603., zapisujući da je u dobrom stanju. Godine 1823. bila je ruševna.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje osim opisa i analize crkve radi i njen tlocrt. S obzirom da se na crkvi nikad nisu radili arheološki zahvati, a sačuvani ostatci ne govore puno, Hilje je uvjetno datira u drugu polovinu 14. stoljeća. Takvu pretpostavku temelji na pretpostavljenim dimenzijama broda i tehnici zidanja. Osim crkve, Hilje u blizini uočava ostatke drugih zidova, za koje smatra da su vjerojatno ostatci nekadašnjih nastamba pustinjaka. Radi i djelomičan tlocrt crkve (sl. 59.). Podatke iznosi u svom magistarskom radu, a potom u članku iz 1997., monografiji iz 1999. te naposljetku u poglavlju „Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu“ u knjizi *Toponimija otoka Paga* iz 2011. godine.²⁶⁹ Zanimanje za crkvu pokazao je i Miljenko Jurković koji govori da se prema ostatku sjevernog zida može vidjeti da je bila razmjerno dugačka i široka.²⁷⁰ Također, spominje da pokazuje sličnosti u dimenzijama broda, zidanju i kvaliteti čeonog luka apside s crkvama sv. Katarine i sv. Ante iz Starog grada.

IZGLED CRKVE:

Riječ je o crkvi s izduženim pravokutnim brodom i dubokom polukružnom apsidom od koje je ostala djelomično sačuvana jedino apsida te dio jugoistočnog zida (sl. 60.). Na apsidi su se sačuvali tragovi prozorčića i profilirani impost na koji se nekada oslanjao čeon luk. Polukalota apside bila je izrađena od sedre i prekrivena škrljama, a vanjski zidovi od grubo obrađenog kamena različite vrste.²⁷¹ Hilje spominje da su se u unutrašnjosti apside sačuvali tragovi crvene boje.

Danas se brod crkve nalazi u privatnom posjedu, a ostatci apside služe kao dio ograde dvorišta.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Budući da je poznato da je crkva sv. Ante izgrađena u drugoj polovini 14. stoljeća, crkvu sv. Marije Magdalene, s obzirom na sličnosti s potonjom, možemo datirati u približno isto vrijeme. Isto vrijedi i za tipološke karakteristike. Crkva je smještena na sjeverozapadnoj obali Paškog zaljeva u

---

²⁶⁹ Isto.; Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 90. ; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 250-251.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 71.

²⁷⁰ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str 246.

²⁷¹ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 126.

predjelu Bošana, u podnožju vrha sv. Vida, a njen titular je zasigurno bio vezan uz pustinjački život svete.

3.3.6. SV. KATARINA (BAŠACA)

KOORDINATE: N 44° 27'12,30" / E 15° 03'08,82"

DIMENZIJE: Duljina broda iznosi preko 8,25 metara.²⁷² Apsida je 2,80 metara široka i 1,75 metara duboka.²⁷³

ARHIVSKI PODACI²⁷⁴:

U izvorima se prvi put spominje 1428. godine, a nadalje se često u dokumentima veže za lokalitet Murvica. U svojem pohodu Priuli bilježi 1603. da je obesvećena i razrušena, a 1823. godine označena je kao „*ceduta*“. Položaj crkve označen je na Zavoreovoj karti.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Prva svjedočanstva o crkvi i dimenzije njene apsida donosi Ivo Petricioli. On ju uvrštava u tipološki istu grupu spomenika kao i crkve sv. Kuzme i Damjana, sv. Andrije, sv. Mihovila i sv. Ivana Evanđelista i sv. Vida.²⁷⁵ Čini mu se da sve crkve nisu ranije od 13. ili 14. stoljeća.

Emil Hilje uočava isto stanje kao i Petricioli te na temelju njenih dimenzija, za koje govori da se poklapaju s pretpostavljenim dimenzijama crkve sv. Marije Magdalene, crkvu okvirno datira u drugu polovinu 14. stoljeća. Toj dataciji pridaje i sličnost koju vidi u obradi vijenca čeonog luka apsida s izvedbom istog na crkvi sv. Ante u Starom gradu. Radi polovični tlocrt crkve te njen uzdužni i poprečni presjek (sl. 61.). O crkvi je prvi put pisao u svom magistarskom radu, a potom istu građu objavljuje u članku iz 1997., monografiji iz 1999. i poglavlju iz 2011. godine.²⁷⁶ Miljenko Jurković u svom doktoratu ukratko opisuje crkvu te navodi kako je po veličini crkve,

---

²⁷² Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 146.

²⁷³ Ivo Petricioli, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 108.

²⁷⁴ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 210.

²⁷⁵ Petricioli Ivo, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.), str. 108.

²⁷⁶ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 92.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 451.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 72.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 146.

kvaliteti izvedbe čeonog luka apside i tehnici zidanja vrlo slična crkvi sv. Ante u Starom gradu i sv. Mariji Magdaleni u Bošani.²⁷⁷ S obzirom da je vrijeme gradnje sv. Ante poznato, zaključuje da je vjerojatno i crkva sv. Katarine građena u isto vrijeme.

IZGLED CRKVE:

Od ostataka jednostavne jednobrodne crkve, ostala je sačuvana tek kalota polukružne apside i nešto malo začelnog zida s temeljima južnog zida (sl. 62.). S unutrašnje strane apside vidljiv je debeli sloj žbuke, dok je vanjsko lice bez škrilja te ga je gotovo ne moguće vidjeti zbog vegetacije i ruševnih dijelova nekadašnje crkve. Sačuvao se i jedan glatko klesani blok vijenca polukružnog luka apside te jedan impost na kojem počiva spomenuti vijenac (sl. 63.).

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Sudeći prema sličnosti koje crkva pokazuje s sv. Antom moguće ju je okvirno datirati u drugu polovicu 14. stoljeća. O tome je li crkva bila presvođena nije moguće znati, s obzirom da je ostatak uzdužnog zida ostao sačuvan jedino u temelju. Nalazila se na jugozapadnoj obali podno utvrde sv. Jurja te je poput sv. Nikole bila smještena odmah uz more. Danas se njezini ostatci nalaze u predjelu znanom kao Bašaca, odmah uz šetnicu koja prolazi duž obale.

3.3.7. SV. KRISTOFOR (BARBAT)

KOORDINATE: N 44° 28'38,35" / E 14° 04'41,41"

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI:

Prvi put se spominje 2. srpnja 1376. godine, a potom 1470. i 1488. godine kada se uz nju veže lokalitet Ričica.²⁷⁸

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje u svom magistarskom radu²⁷⁹ donosi prva svjedočanstva o crkvi te je na temelju gotičkih inovacija koje crkva pokazuje (šiljasti luk i prelomljeni poluvaljkasti svod), ali i

---

²⁷⁷ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str. 246.

²⁷⁸ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 119.

²⁷⁹ Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 83.

kvalitetnijoj obradi tesanaca, datira u drugu polovicu 14. stoljeća. Donosi tlocrt crkve te njen uzdužni i poprečni presjek (sl. 64.). Isto mišljenje zauzima i u kasnijim radovima (1997., 1999., 2011.).²⁸⁰

U svom doktoratu obrađuje ju i Miljenko Jurković koji donosi isti zaključak poput Hilje, odnosno da je riječ o romaničko-gotičkoj crkvi građenoj u drugoj polovici 14. stoljeća.²⁸¹

IZGLED CRKVE:

Riječ je o građevini pravokutnog broda s polukružnom apsidom presvođenom prelomljenim svodom koji podržavaju bočni zidovi (sl. 65.). Tlocrt je nepravilnog oblika zbog prilagodbe krškom terenu na kojem je crkva smještena. U apside se nalazio prozorčić, postavljen malo u lijevo u odnosu na os apside, a s desne strane se smjestila kustodija.²⁸² Prozorčić je danas zazidan. Vijenac polukružnog čeonog luka apside isklesan je od fino obrađenog kamena te se oslanja na dva imposta.²⁸³ Portal ima šiljasti luk izvana, dok je iznutra pravokutnog oblika. Crkva je zidana tehnikom finije obrađenih uslojenih tesanika. U unutrašnjosti je bila cijela ožbukana, dok je izvana bila pokrivena pločama od škriljevca.²⁸⁴ Crkva je nekada na pročelju imala zvonik u obliku preslice.²⁸⁵

Na pročelju pod sljemenom crkve te na začelnoj strani poviše apside izlaze dva kamena iz zidne mase, od kojih gornji ima kružnu udubinu, a donji oblik konzole. Vjerojatno je njihova funkcija bila nošenje barjaka neke bratovštine ili baklja za signalizaciju pomorcima.²⁸⁶

DATACIJA I ZAKLJUČAK

S obzirom na položaj crkve, koja se nalazi na osamljenom rtu Barbata koji nadgleda Velebitski kanal i ulaz u Paška vrata, jasno je da je bila izgrađena s ciljem kontrole pomorskog puta, ali i signalizacije pomorcima da je u blizini kopno. O tome svjedoči i odabir sv. Kristofora za titulara crkve. Za razliku od crkve sv. Nikole, sv. Kristofor pokazuje daleko najbolju izvedbu u oblikovanju gotičkih elemenata, pa je moguće pretpostaviti da je građen nešto kasnije, odnosno

---

²⁸⁰ Isto.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 440.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 60.

²⁸¹ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990., str 241.

²⁸² Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 120.

²⁸³ Isto.

²⁸⁴ Isto.

²⁸⁵ Isto.

²⁸⁶ Isto.

koncem 14. stoljeća. To je vidljivo u tehnički najboljoj izvedbi svoda te upotrebi i oblikovanju šiljastog luka na portalu crkve.

3.4. SPOMENICI POZNATI IZ ARHIVSKIH DOKUMENATA

Od sveukupno 48 sakralnih građevina izgrađenih na području Paškog zaljeva u razdoblju od 4. do kraja 15. stoljeća, njih 21 poznato je isključivo na temelju arhivske građe koja, osim njihova spomena, uglavnom ne pruža puno podataka o njihovom izgledu ili vremenu gradnje. S obzirom na takvu situaciju, ove spomenike moguće je tek uvjetno datirati prema njihovom prvom spomenu i shodno tome pripisati im tip gradnje koji odgovara vremenu. Sudeći prema tome da su svi sačuvani spomenici osim zborne crkve, jednostavne pravokutne građevine s polukružnom apsidom, zasigurno su takav tlocrtni plan imale i arhivske crkve. U svakom slučaju, ove pretpostavke moći će potvrditi ili opovrgnuti jedino buduća arheološka istraživanja.

3.4.1. SV. MARIJA „*VETERIS*“ (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI:

Naziv „*Sancta Maria Veteris*” spominje se u dokumentima iz 1348. i 1375. godine, a moguće da se na nju odnosi i oporuka Barbare, udovice Ciprijana Dreche iz 1311. godine.²⁸⁷

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Crkvu je prvi obradio Emil Hilje koji o njoj izvještava po prvi puta u svom magistarskom radu (1988.).²⁸⁸ Tada navodi da se na temelju oznake „*Veteris*” može pretpostaviti da je riječ o znatno starijoj građevini od zborne crkve sv. Marije, a koja je najvjerojatnije bila glavna gradska crkva sve do početka 14. stoljeća. U radovima iz 1997. i 1999. godine nadodaje da je moguće da je crkva bila vezana uz krstionicu sv. Ivana Evanđelista, da bi u posljednjem članku iz 2011. godine

---

²⁸⁷ U oporuci udovice Dreche spominje se samo naziv *Sanctae Mariae*, pa nije moguće potvrditi je li zaista riječ o spomenutoj crkvi. Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 137.

²⁸⁸ Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, 1988., str. 33. i 80.

njenu dataciju, kao i onu spomenute krstionice, smjestio u ranokršćansko razdoblje.²⁸⁹ Navodi da na to razdoblje upućuje fragment ranokršćanskog kamenog pluteja te sarkofag ukrašen motivom križa koji su pronađeni na području citadele. Na temelju toga crkvu u ranokršćansko razdoblje datira i Ante Uglešić.²⁹⁰

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

S obzirom na oznaku "Veteris", crkva je zacijelo bila starija od zborne crkve, međutim za sada nije moguće pouzdano tvrditi kada je izgrađena. Naime, sva dosadašnja arheološka istraživanja koja su vršena na području Staroga grada, a ponajviše citadele, do sada nisu iznjedrila niti jedan materijalni dokaz koji bi se mogao pripisati ranokršćanskom razdoblju, pa se Hiljeve pretpostavke o dataciji crkve i krstionice na osnovi pluteja i sarkofaga čine nedostatne.²⁹¹ Također, sama osnova na temelju koje Hilje određuje dataciju crkve nije dovoljno pouzdana. U prilog tome govori Anamarija Kurilić koja argumentira da je upitno je li uopće sarkofag iz Starog grada, s obzirom da on nikada tamo nije bio pronađen, nego u mjestu Tovernele u Lunu gdje se i dalje nalazi. Informaciju o tome da se on izvorno nalazio u Starom gradu iznio je novaljski svećenik i arheolog amater Josip Kunkera, koji je često u svojim radovima navodio podatke koji nisu stečeni znanstvenim metodama.²⁹² Kurilić stoga ističe da se čini vjerojatnijim da je u Lun dospio iz obližnje Novalje iz koje jedino i potječu drugi poznati otočni sarkofazi.²⁹³

Ulomak pluteja ukrašenog križevima, s druge strane, nalazi se danas u crkvi sv. Nikole u Šimunima, a pronašao ga je 1979. godine u Starom gradu povjesničar Miroslav Granić, gdje se nalazio uzidan u zid samostanskog kompleksa u blizini cisterne.²⁹⁴ Ono što je zanimljivo je to da je ulomak pronađen baš u blizini cisterne, odnosno na mjestu gdje je prije dolaska franjevaca

---

²⁸⁹ Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 400. i 439.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, 1999., str. 17. i 59.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 137.

²⁹⁰ Uglešić Ante, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, Odsjek za arheologiju: Zadarska nadbiskupija, 2002., str. 72-73.

²⁹¹ Sav pronađeni arheološki materijal pripada srednjovjekovnom i novovjekovnom razdoblju. Vidi u: Radomir Jurić, Šime Batović, »Istraživanje Starog grada u Pagu«, u *Obavijesti HAD-a* 35/3 (2003.), Zagreb, str. 123.; Radomir Jurić, Šime Batović, »Istraživanja u Starom gradu u Pagu«, u *Diadora* 22 (2008.), Zadar, str. 279.; Radomir Jurić, Šime Batović, »Pag - Stari grad«, u *Hrvatski arheološki godišnjak* 4 (2008.), Zagreb, str. 398.

²⁹² Josip Kunkera, *Novaljska biskupija na otoku Pagu od 4. do 7. vijeka*, Novalja, 1977., str. 46-47.

²⁹³ Vidi bilješku 281 u: Anamarija Kurilić, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 86.; Skoblar navodi kako je česta praksa u 15. stoljeću u Novalji bila prenošenje i reupotreba ranokršćanskih sarkofaga iz Jaza i Gaja. Vidi: Magdalena Skoblar, *Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Pagu*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006., str. 37.

²⁹⁴ Ovu informaciju navodi Emil Hilje u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 137.

stajala nekadašnja krstionica sv. Ivana.²⁹⁵ Ovaj podatak svakako ne dokazuje Hiljevu tvrdnju o dataciji crkve i krstionice u ranokršćansko razdoblje, međutim postavlja pitanje kako se on tamo našao. Sudeći prema tome da se radi samo o jednom izoliranom fragmentu, za sada se čini najvjerojatnijim da je u jednom trenutku bio prenesen s neke druge lokacije, pa bi vrijeme gradnje crkve trebalo staviti u neko kasnije razdoblje.

Na osnovi dosadašnjih arheoloških istraživanja koja su u temelju glavne apside zborne crkve otkrila raniji sloj gradnje, to vrijeme moglo bi odgovarati najkasnije 12. stoljeću.²⁹⁶ Valja naglasiti da položaj crkve sv. Marije Stare nije poznat, stoga je moguće da pronađene strukture nisu one od spomenute crkve, iako se ona najvjerojatnije nalazila pored sv. Ivana Starog. U prilog ovoj dataciji odgovarali bi i povijesni podatci prema kojima se Stari grad spominje po prvi put 1192. godine kada mu je na čelo stavljen knez.²⁹⁷ Činjenica da je dobio kneza otkriva nam da se na tom području već nalazila neka vrsta naselja, pa je shodno tome moguće zaključiti da je vjerojatno tamo postojala i crkva. U svakom slučaju, bez daljnjih arheoloških istraživanja koja bi otkrila izgled crkve, za sada o njevoj dataciji nije moguće pouzdano govoriti.

3.4.2. SV. IVAN KRSTITELJ (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

KARTOGRAFSKI PRIKAZ: /DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI:

Prvi spomen "*ecclesia Sancti Iohannis Veteris*" javlja se u dokumentu iz 1417. godine, a zatim ponovno u vizitaciji Priulija 1603. godine gdje se doznaje da se nalazila uz zbornu crkvu i da je imala kamenu krstionicu.²⁹⁸

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

---

²⁹⁵ Miljenko Jurković, »Zborna crkva Marijinog uznesenja u Starom Pagu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991.), str. 68.

²⁹⁶ Jurić R., Š. Batović, »Istraživanje Starog grada u Pagu«, (2003.), str. 126-128.

²⁹⁷ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 182.

²⁹⁸ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 137.

Emil Hilje o njoj prvi puta piše u svom magistarskom radu (1988.)²⁹⁹ kada napominje da je bila u komunikaciji s zbornom crkvom. U radovima iz 1997. i 1999. godine na temelju oznake "Veteris" zaključuje da je bila starija od zborne crkve i možda vezana uz crkvu sv. Marije Stare.³⁰⁰ U posljednjem članku iz 2011. navodi da bi mogla pripadati ranokršćanskom razdoblju, s obzirom da su u blizini pronađeni već spomenuti fragment ranokršćanskog pluteja i sarkofag s prikazom križa s patenom.³⁰¹ Miljenko Jurković u svojoj studiji zborne crkve sv. Marije navodi da se krstionica nalazila uz južni bok crkve te da je s njom bila povezana sve do dolaska franjevca koji na njenom mjestu grade cisternu.³⁰²

IZGLED CRKVE:

Jedini podatak o tome kako je izgledala donosi Priuli, koji govori da crkva ima oltar i krstionicu s tri stube smještenu u središtu.³⁰³

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Hiljeva pretpostavka da se radi o ranokršćanskom spomeniku svakako je za sada nepouzdana, poput njegove tvrdnje da i crkva sv. Marije Stare pripada ovom vremenu. O tome je li krstionica bila vezana uz crkvu nije moguće sa sigurnošću znati, s obzirom da njen položaj danas nije poznat. Ipak, činjenica da je zborna crkva bila sagrađena uz krstionicu daje naslutiti da se ona morala barem nalaziti negdje u blizini crkve sv. Marije Stare koja joj je prethodila.

3.4.3. SV. AMBROZ (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁰⁴:

---

²⁹⁹ Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 78-80.

³⁰⁰ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 400. i 439.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, 1999., str. 17. i 59.

³⁰¹ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 137.

³⁰² Miljenko Jurković, »Zborna crkva Marijinog uznesenja u Starom Pagu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991.), str. 68.

³⁰³ Prijepis vizitacije vidi u: Knezić Dubravko, »Crkve Starog grada na Pagu u apostolskim vizitacijama od 1579. do 1625. godine«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005.

³⁰⁴ Valja naglasiti da unatoč smjernicama o smještaju, ostatci crkve nisu identificirani. Vidi u: Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 205.

Crkva sv. Ambroza prvi put se spominje 1300. godine u paškim kapitularima, a nalazila se s jugozapadne strane zborne crkve, unutar citadele. Vizitator Valier 1579. godine nalazi je presvođenu i prekrivenu crijepom, ali bez vrata, a isto tako je bilježi i vizitator Priuli 1603. godine. U 18. stoljeću patronat nad njom imala je paška obitelj Kašić. S obzirom da opći providur Diedo 1722. zahtjeva da je Kašići poprave, izgleda da je tada bila u jako lošem stanju. Spominje se 1754. godine u izvješću nadbiskupa Karamana.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje prvi iznosi vijesti o crkvi u svojem magistarskom radu (1988.)³⁰⁵ kada je na temelju arhivskih podataka približno datira u kraj 13. stoljeća. Navodi da je svetac bio štovan kao zaštitnik Nina, pa je vjerojatno tim putem njegovo štovanje prodrlo u Pag. Isto mišljenje prezentira i u radovima iz 1997. i 1999. godine.³⁰⁶ U članku iz 1996. i poglavlju iz 2011. godine navodi crkvu i nekoliko arhivskih podataka o njoj, ali ne spominje prethodno mišljenje o dataciji.³⁰⁷

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Na osnovi prvog spomena možemo kao okvirnu gradnju uzeti kraj 13. stoljeća te pretpostaviti da je poput svih građevina ovog vremena (osim zborne crkve) pripadala paškom tipu. Položaj crkve danas je jedino ostao zabilježen na Ruićevoj veduti Starog grada (Karta 7.).

3.4.4. SV. MARGARITA (STARI GRAD)

KOORDINATE: N 44° 25'48,96" / E 15° 03'48,71" (ostatak samostanskog zida)

DIMENZIJE: Duljina ostatka zida je otprilike 15 metara.³⁰⁸

ARHIVSKI PODACI³⁰⁹:

Ženski benediktinski samostan i crkvu sv. Margarite utemeljili su 1318. godine Juran i Milica Pogančić, a 18. kolovoza 1321. godine daruju mu svoje posjede. Od tog vremena nadalje, crkva i

³⁰⁵ Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 50.

³⁰⁶ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 418.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 36.

³⁰⁷ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 137.

³⁰⁸ Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 120.

³⁰⁹ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 209.

samostan se često javljaju u dokumentima, najčešće kao posjednik solana i zemljišta, ali i u oporukama pažana koji ostavljaju novac za popravak crkve ili sa željom da budu pokopani u njenoj blizini. Iako su crkvu i samostan u Starom gradu benediktinke napustile zbog preseljenja u novi grad krajem 15. stoljeća, u blizini sv. Margarite se i dalje vrše ukopi. Taj podatak potvrđuje oporuka udovice Stane iz 1493. koja je željela biti pokopana ispred glavnog portala crkve. Čini se da je crkva u 16. stoljeću zajedno sa pripadajućim samostanom bila porušena jer je vizitacije iz 1579. i 1603. ne spominju.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

C.F. Bianchi je tek usputno spominje.³¹⁰ Emil Hilje pisao je o crkvi sv. Margarite prvi put u svojem magistarskom radu, iznoseći tamo samo arhivske podatke o njoj, a potom istu građu navodi u članku iz 1997. te u monografiji iz 1999. godine.³¹¹ Na razini spomena navodi ju i u članku o Starom gradu iz 1996. godine.³¹² Ponovno o crkvi piše 2010. godine gdje na temelju analogije s ostalim paškim crkvama iz tog vremena pretpostavlja da se radilo o skromnoj jednobrodnoj crkvi s pravokutnim brodom i polukružnom apsidom.³¹³ Također, zaključuje da je ostatak obrambenog zida sjeveroistočno od zborne crkve ujedno i dio ogradnog zida samostana (sl. 77.). Na taj zid osvrnuo se već 1999. godine, ali ga je tada na temelju njegovih dimenzija vidio isključivo kao dio nekadašnjeg fortifikacijskog kompleksa Starog grada. U prilog tome da se zaista radi o djelu samostana navodi duboki zdenac pronađen istočno od zida, vjerujući da je to onaj isti zdenac na kojem je nekada stajala kruna s grbovima obitelji Bon koja se danas nalazi u klausturu samostana benediktinki u Pagu (sl. 66.). Arhivske podatke o crkvi te zaključke o zidu iznosi i u članku iz 2011. godine, gdje također navodi da je 2003. godine došlo do urušavanja zida.³¹⁴

IZGLED CRKVE:

---

³¹⁰ Bianchi, Carlo Federico, »Otok Pag«, u: *Kršćanski Zadar*, (prev.) Velimir Žigo, Zadar: Zadarska nadbiskupija: Matica hrvatska, 2011., str.32.

³¹¹ Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 51.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.)*, str. 419.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 38.

³¹² Vidi u: Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.

³¹³ Hilje Emil, »Srednjovjekovna umjetnička baština paških benediktinki«, u: *Crkva i samostan paških benediktinki – Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog u Pagu 25. rujna 2004. godine posvećen uspomeni opatice Gertrude Magaš*, (ur.) Miroslav Granić, Pag: Matica hrvatska Pag – Samostan benediktinki sv. Margarite u Pagu, 2010., str. 163.; Isti članak u dopunjenoj verziji objavljuje i 2018. godine. Vidi u: Hilje Emil, »Srednjovjekovna umjetnička baština samostana sv. Margarite u Pagu«, u: *Umjetnička baština paških benediktinki: Zbornik radova povodom 700. obljetnice osnutka samostana benediktinki sv. Margarite*, (ur.) Miroslav Granić, Pag: Samostan benediktinki sv. Margarite u Pagu, 2018.

³¹⁴ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 131-132.

Na temelju oporuke 1493. godine, moguće je zaključiti da je crkva imala dva portala.

O tome kakvo je stanje očuvanosti dijela samostanskog zida nisam mogla ustvrditi jer zbog neprohodnosti terena koji prekriva gusta vegetacija nije bilo moguće pristupiti lokalitetu.

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Sudeći prema tome da su sve sačuvane crkve s područja Starog grada bile jednostavne pravokutne građevine s polukružnom apsidom, Hiljeva pretpostavka da je i crkva sv. Margarite bila ista takva za sada se čini točnom. Isto vrijedi i za njegovo mišljenje o tome da je crkva zbog dva portala zasigurno morala biti nešto većih dimenzija, budući da je jedina poznata građevina s dva ulaza zborna crkva sv. Marije. Na osnovi prvog spomena crkve, moguće je pretpostaviti da je bila građena krajem 13. stoljeća te da je pripadala paškom tipu. O tome je li ostatak danas urušenog zida bio djelom fortifikacijskog kompleksa teško je potvrditi, međutim činjenica da se zid nalazi na poziciji gdje Ruić smješta lokaciju samostana (Karta 7.) svakako potkrjepljuje Hiljevu pretpostavku da bi se moglo raditi o ostatku ogradnog zida nekadašnjeg samostana. U prilog tome svjedoči i bunar koji je pronađen u blizini.

3.4.5. SV. LUCIJA (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³¹⁵:

Crkva sv. Lucije važna je u kontekstu povijesti paške komune i Starog grada jer je povodom njenog posvećenja 1392., a koje se dogodilo bez odobrenja zadarskog nadbiskupa, došlo do spora između zadarskog i paškog kaptola, a na koncu i do oružanog sukoba. Osim u okviru spomenutog spora, rijetko se javlja u dokumentima. Iz vizitacija 1579. i ponovno 1603. jasno je da je crkva napuštena i u ruševnom stanju. U izvješću iz 1754. bilježi je i biskup Karaman, a 1807. postojao je još uvijek njen beneficij koji je pripadao kaptolu. S obzirom da je u dokumentima spomenuto da su se u njevoj blizini nalazile solane, vjerojatno se nalazila se negdje uz obalu.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

---

³¹⁵ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 208.

Emil Hilje obrađuje crkvu u svojem magistarskom radu³¹⁶ te je na temelju arhivskih podataka datira u drugu polovinu 14. stoljeća. Isto mišljenje prezentira i u članku 1997. te u monografiji 1999. godine.³¹⁷ U člancima iz 1996. i 2011. navodi crkvu i par arhivskih podataka o njoj, ali ne spominje prethodno mišljenje o dataciji.³¹⁸

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

S obzirom da je poznato kada je crkva bila posvećena, izvjesno je da je bila sagrađena netom prije, odnosno u drugoj polovini 14. stoljeća, te da je izgledom odgovarala jednom od dva tipa koji se javljaju u ovom razdoblju.

3.4.6. SV. KRŠEVAN (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³¹⁹:

Crkva se prvi puta spominje u ispravi iz 1370. godine, a ponovno se često javlja u dokumentima s kraja 15. stoljeća kao odrednica u prostoru. Iz jednog takvog kupoprodajnog dokumenta doznaje se da se nalazila negdje na potezu Velikog izvora (*Fonte magnum*) i glavnog gradskog trga. S obzirom da se ne navodi u niti jednoj vizitaciji, vjerojatno je rano propala.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

---

³¹⁶ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 94.

³¹⁷ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 455.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 76.

³¹⁸ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 94.

³¹⁹ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 208.

Emil Hilje navodi crkvu u svojem magistarskom radu³²⁰ te je na temelju arhivskih podataka približno datira u drugu polovinu 14. stoljeća. Isto mišljenje prezentira i u kasnijim radovima (1996., 1997., 1999. i 2011.).³²¹

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Okvirnu dataciju možemo smjestiti u drugu polovinu 14. stoljeća i prema tome pretpostaviti njen izgled. Njena posveta zadarskom svetcu zaštitniku sv. Krševanu nagovještuje da je crkva najvjerojatnije bila podignuta u vrijeme kada je Pag bio pod Zadrom.

3.4.7. SV. TROJSTVO (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³²²:

Spominje se svega jedanput i to tek 1469. godine u oporuci nesuđenog paškog biskupa Antuna Palčića. Iz oporuke se doznaje da se kuća biskupova oca nalazila u neposrednoj blizini crkve sv. Trojstva. Zanimljiv podatak daje vizitator Priuli 1603. kada spominje da crkva ima nadarbenika Vida Kašića, ali se u njoj ne može vršiti euharistija jer je u ruševnom stanju. Posljednji put bilježi ju nadbiskup Karaman 1754. godine u svom popisu crkva Starog grada.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Miroslav Granić objavljuje arhivske podatke o crkvi u članku iz 2005. godine, a potom ih prezentira i u članku iz 2011. godine u knjizi *Toponimija otoka Paga*.³²³ U sklopu iste publikacije

---

³²⁰ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 94.

³²¹ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 455.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 76.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 139.

³²² Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 209.

³²³ Vidi u: Miroslav Granić, »Bilješke iz povijesti i topografije Starog grada na Pagu«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005., str. 39. ili Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 208.

o crkvi piše i Emil Hilje. On navodi kako bi se možda moglo raditi o nekoj starijoj crkvi koja je kasnije promijenila titular, budući da se crkva sv. Trojstva ne spominje niti u jednom dokumentu prije 15. stoljeća.³²⁴ Zaključuje da bi se položaj crkve mogao nalaziti negdje u zapadnom djelu Starog grada jer je vizitator u svojim zapisima bilježi uz crkve sv. Jurja, sv. Lucije i sv. Martina.

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Hiljeve pretpostavke o položaju crkve i njenoj promjeni titulara su moguće, ali ih se ne može pouzdano potvrditi. Unatoč tome što se spominje tek u drugoj polovici 15. stoljeća, vjerojatno nije bila građena kasnije od druge polovine 14. stoljeća, budući da na području Starog grada nakon njegovog napuštanja nije podizana niti jedna sakralna građevina osim franjevačkog samostana u 16. stoljeću.³²⁵

3.4.8. SV. NEDJELJICA (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³²⁶:

Crkva se spominje samo jednom i to tek 1429. godine u spisima zadarskog bilježnika Teodora de Prandina. Naime, 2. veljače te godine spominje se nekakva zidina od zadarskog samostana sv. Dimitrija koja je bila postavljena u predjelu „*Sancte Dominice*“ u Starom gradu, a kojoj je s jugozapadne strane bila crkva sv. Nedjeljice. Daljnjih spomena crkve nema, tako da je teško uopće pretpostaviti gdje se crkva nalazila.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

---

³²⁴ Vidi u bilješci 323. kod: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str.140.

³²⁵ Vidi u: Josip Celić, »Imovnik dobara franjevačkog samostana u Starom gradu«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005., str. 117.

³²⁶ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 209.

Emil Hilje spominje crkvu u svojem magistarskom radu³²⁷ te je na temelju arhivskih podataka približno datira u drugu polovinu 14. stoljeća. Isto mišljenje prezentira i u kasnijim radovima (1996., 1997., 1999., 2011.).³²⁸

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

S obzirom da nakon preseljenja Pažana na novu lokaciju niti jedna sakralna građevina nije više izgrađena na području Starog grada, crkva je najkasnije mogla biti građena u drugoj polovini 14. stoljeća.

3.4.9. SV. MATEJ (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³²⁹:

Spominje se u izvorima već 1290. godine, a čini se da je bila smještena jugozapadno od gradske jezgre, negdje među vinogradima koji su se tamo nalazili. Nema spomena u kasnijim vizitacijama, što znači da je odavna bila porušena. Nadbiskup Karaman u izvješću donosi samo njen spomen, vjerojatno na temelju starijih podataka.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje prvi spominje crkvu u svojem magistarskom radu³³⁰ te je tada na temelju arhivskih podataka približno datira u kraj 13. stoljeća. Isto mišljenje prezentira i u članku 1997. te u

---

³²⁷ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 94.

³²⁸ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 455.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 76.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 139.

³²⁹ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 209.

³³⁰ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 52.

monografiji 1999. godine.³³¹ U člancima iz 1996. i 2011. navodi crkvu i par arhivskih podataka o njoj, ali ne spominje prethodno mišljenje o dataciji.³³²

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Uvjetno je možemo datirati u kraj 13. stoljeća te spekulirati da je odgovarala paškom tipu gradnje.

3.4.10. SV. KRIŽ (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI:

Crkva se prvi put spominje u paškim kapitulima 1300. godine, a često se navodi i u kasnijim dokumentima kao odrednica u prostoru, obzirom da su se u njoj blizini nalazila skladišta za sol.³³³ Valja napomenuti da je u dokumentima naglašeno da se nalazila “*prope Pagum*“, odnosno izvan gradskog tkiva te sjeverno od gradske jezgre. Godine 1335. godine spominju se njeni utemeljitelji.³³⁴ Osim paških koludrica koje u predjelu sv. Križa bilježe svoje posjede 1323. godine, tamo su se nalazila skladišta za sol paškog plemića Ivana Rudine, a 1362. u njoj okolici zemlju kupuje zadrani Stjepan Prvislavov.³³⁵ Od Valiera se saznaje da je crkva 1579. bila presvođena kamenim škriljama, ali već u ruševnom stanju.³³⁶ U još gorem stanju pronalazi je Priuli 1603. godine.³³⁷

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

---

³³¹ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 420.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 38.

³³² Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - “Srednjovjekovna Salona”«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 139.

³³³ Vidi u: Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 207.

³³⁴ Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 129.

³³⁵ Vidi u: Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, 2011., str. 208.

³³⁶ Isto.

³³⁷ Isto.

Usputno ju spominje Mijo Sabljar, navodeći da se uz nju nekada nalazio dominikanski samostan.³³⁸ Emil Hilje navodi crkvu u svojem magistarskom radu³³⁹ te je na osnovi arhivskih podataka datira u kraj 13. stoljeća. Isto mišljenje prezentira u članku iz 1997., a kao jednu od crkva Starog grada spominje ju i 1996.³⁴⁰ U monografiji iz 1999. i članku iz 2011. godine navodi da se uz crkvu najvjerojatnije vezao prvi dominikanski samostan prije izgradnje obližnje dominikanske crkve sv. Ante u drugoj polovini 14. stoljeća.³⁴¹ To temelji na arhivskim podacima u kojima se predio oko crkve često ne naziva samo sv. Križ, nego i sv. Ante.

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Budući da je poznato da dominikanci u Starom gradu utemeljuju svoj samostan oko 1250. godine³⁴², crkva sv. Križa vjerojatno je bila građena tada ili krajem 13. stoljeća te je izgledom odgovala paškom tipu.

3.4.11. SV. JURAJ (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁴³:

Crkva gradskog zaštitnika sv. Jurja spominje se prvi put u ispravi iz 1336., a potom 1388. godine kada je u njoj svoje sjedište imala bratovština bičevalaca. S obzirom da je u paškom statutu iz 1433. zapisana obveza općine sv. Jurja da daruje svake godine ulje za svijeće, jasno je da je tada još bila u funkciji. Godine 1579. vizitator Valier navodi da je srušena i bez krova, a da je na tome i ostala potvrđuje Priuli 1603. godine. Nalazila se sjeverozapadno od jezgre Starog grada.

---

³³⁸ Mijo Sabljar, *Od Baga do Paga*, putna bilježnica, str. 45.

³³⁹ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 94.

³⁴⁰ Vidi u: »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 455. ; Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.

³⁴¹ Vidi u: Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 76.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 129.

³⁴² Krsić Stjepan, »Prvi samostani na hrvatskom prostoru i uspostava Dalmatinske provincije«, u: *Dominikanci: povijest Reda u hrvatskim krajevima*, (ur.) Petar Marija Radelj, Zadar: Sveučilište u Zadru, 1997., str. 10.

³⁴³ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 207.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje spominje crkvu u svojem magistarskom radu³⁴⁴ te je na osnovi arhivskih podataka približno datira u kraja 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća. Isto mišljenje prezentira i u članku 1997. te u monografiji 1999. godine.³⁴⁵ U člancima iz 1996. i 2011. navodi crkvu i par arhivskih podataka o njoj, ali ne spominje prethodno mišljenje o dataciji.³⁴⁶

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Crkvu okvirno možemo datirati u kraj 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća te pretpostaviti da je odgovarala paškom tipu. Njen položaj ostao je zabilježen na Ruićevoj veduti Starog grada i Zavorevoj topografskoj karti³⁴⁷ (Karte 7. i 9B), a danas je na njenom mjestu izgrađena mala kapelica. Nalazila se u blizini sv. Grgura, bliže Starom gradu.

3.4.12. SV. FRANE (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁴⁸:

Crkva franjevačkog samostana spominje se prvi put u ispravi 1306. godine, a od tada nadalje se vrlo često javlja u raznim dokumentima, od čega najviše u oporukama. Iz spomenutih dokumenata može se zaključiti da se crkva, uz samostanski sklop, nalazila u blizini male gradske lože, nedaleko od glavnog gradskog trga, a vjerojatno je bila smještena i blizu obale, jer se u njoj blizini

---

³⁴⁴ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 51.

³⁴⁵ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 419.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 37.

³⁴⁶ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 130.

³⁴⁷ Zabunom je upisan titular sv. Grgura (s. Gregorii) umjesto sv. Jurja (s. *Georgio*) zbog sličnosti u imenu sa susjednom crkvom. Vidi pod fusnotom 208 u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 129.

³⁴⁸ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 206.

spominju skladišta za sol. U Starom gradu je djelovala bratovština sv. Frane. Brojni oporučni dokumenti govore u prilog tome da je sv. Frane bio omiljeno mjesto za ukope, koji se u crkvi vrše sve do njenog napuštanja početkom 1508. godine. Preseljenje franjevaca u novoizgrađeni grad Pag označio je propast crkve i samostana. Već 1579. vizitator Valier bilježi da je razrušena i bez krova, a čini se da je ubrzo nakon toga, po njegovom nalogu, bila do kraja porušena. To se može zaključiti na temelju toga što je vizitator Priuli 1603. uopće ne bilježi.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Usputno ju navodi C.F. Bianchi.³⁴⁹ Emil Hilje spominje crkvu u svojem magistarskom radu³⁵⁰ te je na temelju arhivskih podataka približno datira u kraj 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća, a isto mišljenje navodi i u kasnijim radovima (1996., 1997., 1999., 2011.).³⁵¹

OPIS CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Vrijedi isti zaključak kao i za crkvu sv. Jurja. Valja napomenuti da je prvi spomen crkve i pripadajućeg joj samostana ujedno i prvi podatak koji imamo o franjevcima na Pagu.³⁵²

3.4.13. SV. ANDRIJA (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁵³:

---

³⁴⁹Carlo Federico Bianchi, »Otok Pag«, u: *Kršćanski Zadar*, (prev.) Velimir Žigo, Zadar: Zadarska nadbiskupija: Matica hrvatska, 2011., str. 30.

³⁵⁰ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 50.

³⁵¹ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 91.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19* (1997.), str. 419.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 37.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 138.

³⁵² Josip Celić, »Imovnik dobara franjevačkog samostana u Starom gradu«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005., str. 115-116.

³⁵³ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 205.

Često se spominje u dokumentima od 1327. godine nadalje, a nalazila se na velikom gradskom trgu, uz more. U ispravi relikvije sv. Trna iz 1435. godine saznaje se da se u njoj sastalo Malo vijeće. Vizitator Valier 1579. godine navodi da je u ruševnom stanju, a Priuli 1603. godine spominje da njen beneficij pripada zadarskom kanoniku Šimunu Begni.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

O postojanju crkve izvijestio je Emil Hilje koji je u svojem magistarskom radu³⁵⁴ na temelju arhivskih podataka približno datira u kraja 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća. Isto mišljenje prezentira i u članku 1997. te u monografiji 1999. godine.³⁵⁵ U člancima iz 1996. i 2011. navodi crkvu i par arhivskih podataka o njoj, ali ne spominje prethodno mišljenje o dataciji.³⁵⁶

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Okvirnu dataciju možemo smjestiti u kraj 13. / prvu polovinu 14. stoljeća i prema tome spekulirati o njenom mogućem izgledu.

3.4.14. SV. MARIJA OD SVIJEĆA (STARI GRAD)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI:

Crkvu sv. Marije od Svijeća ili Gospe Kandelorske spominje se jedino u ispravi iz 1443. godine kada joj se doznačuje redovina ulja i voska.³⁵⁷ Kasniji izvori je uopće ne spominju, pa nije moguće pretpostaviti gdje se nalazila.

---

³⁵⁴ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 50.

³⁵⁵ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.), str. 418.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 36.

³⁵⁶ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 89.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 139.

³⁵⁷ Miroslav Granić, »Bilješke iz povijesti i topografije Starog grada na Pagu«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005., str. 37. ili Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 208.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

O postojanju crkve izvijestio je Miroslav Granić koji objavljuje arhivske podatke o njoj, po prvi put 2005., a potom i 2011. godine.

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Kao i u slučaju crkva sv. Nedjeljice i sv. Trojstva, mogla je biti građena najkasnije u drugoj polovini 14. stoljeća, ako ne i ranije.

3.4.15. SV. JELENA (SV. JELENA)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI:

Prvi put se spominje 1375. godine, zatim 1402. i ponovno u paškom katastru 1452. godine.³⁵⁸ Spomen crkve isključivo je vezan uz njenu poziciju u odnosu prema solanama u njevoj blizini. Već 1579. Valier navodi da je ruševnom stanju, a Priuli 1603. spominje da je bez krova.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje navodi crkvu u svojem magistarskom radu³⁵⁹ te je na temelju arhivskih podataka približno datira u drugu polovinu 14. stoljeća. navodi da su posljednji ostatci crkve porušeni nakon Drugog svjetskog rata. Isto stav zauzima i u kasnijim radovima (1996., 1997., 1999. i 2011.).³⁶⁰

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

---

³⁵⁸ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 210.

³⁵⁹ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 94.

³⁶⁰ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 90.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 456.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 76.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 145.-146.

Vrijedi isti zaključak kao i za crkvu sv. Krševana. Položaj crkve ostao je zabilježen na veduti Starog grada i Paške uvale te Zavoreovoj topografskoj karti iz 1808. godine (Karte 7., 8. i 9B).

3.4.16. SV. BARTUL (UVALA SOLANA)

KOORDINATE: N 44° 25'06,17" / E 15° 04'37,80"

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁶¹:

Prvi put se spominje 1367., a zatim 1388. godine gdje se navodi kao odrednica u prostoru. Njen spomen javlja se u crkvenom sporu iz 1393. te se često spominje i u kasnijim izvorima jer su se u njenoj blizini nalazile solane. Često se u dokumentima njen položaj veže uz lokalitet Zamet, ali i lokalitete Jelovac, Danovac, a ponegdje i Košljun. Nalazila se na kraju uvale, pored puta koji iz Starog grada vodi prema Košljunu. Iz pohoda vizitatora Priulia 1603. saznaje se da je već tada bila ruševna.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

O crkvi je pisao jedino Hilje koji u ranijim radovima navodi da je uništena, ali je neovisno o tome na temelju prvog spomena u izvorima približno datira u drugu polovinu 14. stoljeća.³⁶² U posljednjem radu iz 2011. godine obavještava da je uspio pronaći ostatke crkve uz pomoć mještana te pretpostavlja da bi se "vjerojatno oblikom i dimenzijama uklapala u karakterističan tip paških kasnoromaničkih crkvice".³⁶³ Na takav zaključak ga navode ostaci sedre i škrlja koji upućuju na to da je crkva bila presvođena. Nadalje, sugerira da je crkva možda bila popravljana, s obzirom na krhotine kupa, te da je u njenoj izgradnji bilo moguće korištenje morskog pijeska. Posljednju stavku temelji na ostacima školjaka koje pronalazi na lokalitetu.

IZGLED CRKVE:

Opisujući crkvu, Hilje govori da je gotovo cijela uništena, ali ipak uočava komadić temelja polukružne apside s jedne strane, a s druge lijevi kut pročelja zidan tehnikom uslojenih tesanika.

---

³⁶¹ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 167.

³⁶² Ove podatke iznosi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 93.; Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 90.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 455.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 74.

³⁶³ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 167.

Nažalost, danas se ovi ostatci ne mogu zamijetiti ili ih barem ja nisam uspjela uočiti. (sl. 67.).

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Hiljeve spekulacije o dataciji i izgledu crkve, kao i o njenim mogućim kasnijim popravcima, teško je potvrditi samo na osnovi ostataka građevinskog materijala. Crkvu za sada tek okvirno možemo datirati u drugu polovinu 14. stoljeća na osnovi njenog prvog spomena.

3.4.17. SV. STJEPAN (UVALA SOLANA)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁶⁴:

Prvi spomen dolazi iz 1337. godine, a od tada se redovito javlja u dokumentima kao odrednica u prostoru u odnosu na solane u njenoj blizini. Nalazila se u uvali solana, na predjelu Svilno, između crkva sv. Andrije i sv. Ivana kod solana. Uz nju se često vežu lokaliteti Na Dol i Ugrec. Već 1603., povodom pohoda vizitatora Priulia, bila je gotovo do kraja uništena.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje navodi crkvu u svojem magistarskom radu³⁶⁵ te je na temelju arhivskih podataka približno datira u kraja 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća. Isto stav zauzima i u kasnijim radovima (1996., 1997., 1999., 2011.).³⁶⁶

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

S obzirom da su ostale dvije sačuvane crkve (sv. Ivan Evanđelist i sv. Andrija) iz uvale bile građene na prijelazu 13. ili u prvoj polovini 14. stoljeća, moguće je zaključiti da je zacijelo i sv. Stjepan bio tada građen te da je pokazivao iste tipološke karakteristike.

---

³⁶⁴ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 211.

³⁶⁵ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 53.

³⁶⁶ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 90.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 421.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 39.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 167.

3.4.18. SV. EUFEMIJA (UVALA SOLANA)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁶⁷:

Prvi put se u izvorima spominje 1289. godine. U kupoprodajnim ugovorima od 1302. do 1489. često se navodi kao topografska oznaka, a veže se uz predio zvan "Beluidir". Sudeći prema izvorima koji ističu da se nalazila "ultra portum Pagi", izgleda da je bila smještena odmah nasuprot luke Starog grada, u blizini sv. Andrije. Vizitator Valier u svojim bilješkama 1579. navodi da je pokrivena, ali da nema vrata, a već 1603. od vizitatora Priulia saznaje se da je bez oltara i razrušena.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje spominje crkvu u svojem magistarskom radu³⁶⁸ te je na temelju arhivskih podataka približno datira u kraja 13. stoljeća. Isto mišljenje prezentira i u članku 1997. te u monografiji 1999. godine.³⁶⁹ U člancima iz 1996. i 2011. navodi crkvu i par arhivskih podataka o njoj, ali ne spominje prethodno mišljenje o dataciji.³⁷⁰ Navodi da su posljednji ostatci crkve uništeni sredinom 20. stoljeća prilikom gradnje ceste za Pag.

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Isti zaključak koji vrijedi za sv. Stjepana, vrijedi i u slučaju crkve sv. Eufemije. Njen položaj danas je ostao zabilježen jedino na Zavoreovoj topografskoj karti (Karta 9C).

---

³⁶⁷ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 210.

³⁶⁸ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 53.

³⁶⁹ Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.)*, str. 420.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 39.

³⁷⁰ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost 6 (1996.)*, str. 90.; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 165.

3.4.19. SV. KVIRIN (IZNAD PAGA)

KOORDINATE: /

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁷¹:

Sv. Kvirin prvi put se spominje 1328. godine, a ponovno se javlja u ispravama paških benediktinki 18. rujna 1346. gdje je u međašima zapisana njena zemlja na predjelu Govejak. Godine 1450. dolazi do spora s njenim posjedima, a u vezi s njima se spominje i rektor crkve. Uz crkvu se često veže obližnji lokaliteti Murvica i Mirošić.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

Emil Hilje navodi crkvu u svojem magistarskom radu³⁷² te je na temelju arhivskih podataka približno datira u kraja 13. ili prvu polovinu 14. stoljeća. Isto mišljenje prezentira i u kasnijim radovima (1996., 1997., 1999. i 2011.).³⁷³ Navodi da su posljednji ostatci crkve porušeni su sredinom 20. stoljeća prilikom izgradnje gradskog groblja.

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Okvirnu dataciju možemo smjestiti u kraj 13. / prvu polovinu 14. stoljeća i prema tome spekulirati njen izgled. Na mjestu gdje je nekada stajala crkva, danas se nalazi gradska mrtvačnica i mala kapela. Njen spomen ostao sačuvan jedino u toponimu prema kojem mještani nazivaju put prema groblju. Položaj crkve ostao je zabilježen jedino na topografskoj karti Frane Zavorea iz 1808. godine (Karta 9D).

3.4.20. SV. MAURO (BARBAT)

---

³⁷¹ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 211.

³⁷² Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 52.

³⁷³ Emil Hilje, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.), str. 90.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.), str. 420.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 39.; ; Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 146.

KOORDINATE: N 44° 31'25,02" / E 14° 58'44,69"

DIMENZIJE: /

ARHIVSKI PODACI³⁷⁴:

Sudeći prema prvom spomenu iz 1289. godine, a koji se veže uz podjelu zadarskog i rapskog posjeda na Pagu, crkva se uzimala kao prostorna točka u određivanju granice dviju nadbiskupija. Osim tog podatka, poznato je da je u njenom vlasništvu bio neki vinograd, međutim nije jasno gdje se on nalazio. Nažalost, od crkve sv. Mavra nije se ostao sačuvan niti jedan ostatak jer je na njenom mjestu sredinom 19. stoljeća sagrađena župna crkva Bezgrješnog začeca Blažene Djevice Marije.

DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA:

O crkvi je jedini pisao Emil Hilje i to u više navrata. On je na temelju arhivskih podataka približno datira u kraj 13. stoljeća.³⁷⁵

IZGLED CRKVE: /

DATACIJA I ZAKLJUČAK:

Crkvu uvjetno možemo datirati u kraj 13. stoljeća i shodno tome pretpostaviti da je izgledom odgovarala paškom tipu gradnje.

4. ZAKLJUČAK

4.1. REKONSTRUKCIJA PAŠKOG ZALJEVA OD 4. DO 15. STOLJEĆA

Transformacija povijesnog pejzaža Paškog zaljeva odvijala se postupno i u fazama, pretežito oviseći o povijesnim okolnostima i gospodarskim uvjetima. U razdoblju antike ovaj dio otoka postaje važno područje na kojem se s dolaskom Rimljana uspostavlja organizirana gospodarska proizvodnja, a u podnožju nekadašnjeg liburnskog središta na sjeveru zaljeva podiže rimski *oppidum* istog imena. O pravno-građanskom statusu te antičke Cisse za sada nije puno poznato, ali sudeći prema tome da je njen teritorij obuhvaćao širi prostor s tri izlaza na more (uvala Caska,

---

³⁷⁴ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 118.

³⁷⁵ Vidi u: Emil Hilje, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988., str. 52.; Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru 18-19 (1997.)*, str. 420.; Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999., str. 38.; crkvu spominje, ali ne datira u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 118.

Novalja i Stara Novalja), indikativno je da je ona bila važno pomorsko, a moguće i trgovačko središte. U prilog tome svjedoče i brojni lučki objekti pronađeni uz obalu, ali i ostatci rezidencijalno - gospodarskog imanja koje je pripadalo rimskoj patricijskoj obitelji *Calpurnii Pisones*. Život zajednice na ovom području zacijelo je bio prosperitetan u prva dva-tri stoljeća rimske dominacije, no zbog sve veće gospodarske krize i stalne opasnosti od barbarskih provala u 4. stoljeću dolazi do napuštanja centralnog naselja u uvali Caska i premještanja središta u Novalju, nekadašnju vanjsku luku Cisse. Tamo će se uz sve veći priljev gradskog stanovništva na otok u 5. stoljeću kršćanstvo najviše ukorijeniti. Na prostoru Paškog zaljeva, s druge strane, njegov utjecaj će se vjerojatno osjetiti tek u narednom stoljeću, ako se daljnjim istraživanjima potvrdi postojanje sakralnog objekta unutar utvrde sv. Jurja koja se pod vodstvom Justinijana podiže na rtu poviše Paških vrata.

Po završetku Justinijanove vladavine, na otok se u narednim stoljećima naseljavaju Slaveni, koji kroz postupnu asimilaciju sa starosjedilački stanovništvom bivaju pokršteni.³⁷⁶ Iz vremena ranog srednjeg vijeka naime na cijelom otoku ne pronalazimo veliki broj svjedočanstva, ali sudeći prema predromaničkoj crkvi sv. Jurja poviše Paga, moguće je zaključiti da Paški zaljev nije bio napušten. U prilog tome govore i novija istraživanja provedena na prostoru rimske utvrde poviše uvale Caske, a koja upućuju na to da se u ovom razdoblju ona ponovno stavlja u funkciju, ali i da se unutar nje moguće gradi i sakralni objekt posvećen sv. Jurju.³⁷⁷ S obzirom da neki materijalni nalazi upućuju na korištenje utvrde kao sjedišta lokalne vlasti, postoji mogućnost da se upravo tamo nalazio *castrum Kessae*, koji je u ranom srednjem vijeku obnašao ulogu administrativnog središta na otoku. Kraj ovog razdoblja obilježiti će dolazak benediktinaca koji će na prevlaci kod južnog dijela zaljeva podići samostan i crkvu sv. Petra.

Naredno stoljeće na Pagu ne obilježavaju novi graditeljski pothvati, nego stalni sukobi između Raba i Zadra oko prevlast nad otokom. Ta nadmetanja trajati će cijelo stoljeće, a do njihovog prekida doći će tek krajem 12. stoljeća kada Venecija, ne mogavši pridobiti Zadar, zauzima otok Pag i u naselju na južnom dijelu zaljeva postavlja svojeg kneza. S obzirom da je taj dio otoka vjerojatno još od kasne antike bio pod vlašću Zadra, kao što je sjeverni dio pak bio pod upravom Raba, Zadrane je to razbjesnilo te, ne uspjevši potjerati Veneciju sa svog posjeda, oni 1203. godine odluču razrušiti spomenuti kastrum, a potom se predati Veneciji. Taj čin osigurao je Zadru ponovno vraćanje južnog dijela pod svoju upravu, a ujedno i pokrenuo razvoj naselja Pag koje će

---

³⁷⁶ Nazivi brojnih sela na južnom djelu otoka upućuju na rano naseljavanje otoka. Vidi u: Skok Petar, »Zadarsko-šibenski arhipelag: Pag«, u: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb: Jadranski institut JAZU, 1950., str. 68.

³⁷⁷ Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 115-117.

u narednim stoljećima postati jedini urbani centar na otoku. Što se tiče sjevernog dijela otoka, tamo će se središte nakon rušenja kaštela preseliti u Staru Novalju.

Prvom polovinom 13. stoljeća dakle, malo srednjovjekovno naselje na južnom djelu zaljeva počinje se polako razvijati te uz proizvodnju soli u neposrednoj uvali Solana postupno i urbanizirati. S obzirom da su njegovi građani bili pod zadarskom upravom, bili su dužni plaćati razna podavanja crkvenim i političkim vlastima, pa su stoga pokušavali na sve načine dobiti svoju autonomiju. Takva prilika ukazala im se sredinom 13. stoljeća kada pomažu kralju Beli IV. od tatarske opasnosti, a kao nagradu za zahvalnost on im 30. ožujka 1244. godine izdaje povelju kojom Pag proglašava slobodnim kraljevskim gradom. Unatoč tome što je ta neovisnost završila već u lipnju iste godine, taj čin učvrstio je daljnju nadu Pažana u ostvarenje svog cilja, pa će se oni iznova pokušavati izboriti za nju. Prilike za to javit će se već na prijelazu 13. u 14. stoljeće kada s osnivanjem paškog statuta dolazi do jačanja crkvene moći Paga, a time i mogućnosti crkvenog osamostaljenja i stvaranja paške biskupije. U ovo vrijeme doći će stoga i do gradnje trobrodne bazilike sv. Marije koja je trebala obnašati ulogu katedralne crkve. Nažalost, tu svrhu ona nikada neće ispuniti jer Pažani neće dobiti svojeg biskupa, niti ostvariti san o neovisnosti. Jedino što su uspjeli postići je to da im je crkva 1316. godine bila uzdignuta na čast zborne ili kolegijalne crkve.

Osim izgradnje romaničke crkve sv. Marije, od kraja 13. do prve polovice 14. stoljeća dolazi do podizanja velikog broja drugih sakralnih objekta na prostoru grada Paga i vinograda u njegovoj okolini ili pak na posjedima oko solana. Razlog tome ležao je u nedavnim crkvenim događajima, ali i u prihodima od soli koji su ojačali ekonomsku situaciju. Od tih crkva danas je nažalost ostao očuvan tek mali broj, dok su druge velikim dijelom potpuno razrušene. Ipak, onih nekoliko koje su ostale u relativnoj mjeri sačuvane pokazuju određene specifičnosti koje daju naslutiti pripadnost istom tipu gradnje. Naime, sve crkve su skromne, jednobrodne građevine s polukružnom apsidom te presvođene bačvastim svodom ojačanim pojasnicom koja se oslanja na dva pilastra. Te sličnosti u gradnji uočio je prvi Ivo Petricioli, a potom ih Emil Hilje i Miljenko Jurković nazivaju "paškim tipom" ili "tipom presvođene dvotravejne crkve". U srednjovjekovnom Pagu ovaj tip se najbolje sačuvao na primjeru sv. Martina, dok se na crkvama sv. Grgura i sv. Kuzme i Damjana jedva naslućuje njihova pripadnost ovoj skupini. Slično stanje očituje se i na sv. Mihovilu te domanijalnim crkvama sv. Ivana Evanđelista i sv. Andrije, smještenima u blizini solana na jugoistočnoj obali uvale Solana. Te crkve pretežito su bile u posjedu bogatih zadarskih trgovaca solju ili pak imućnijih građana Paga, a služile su kao elementi identifikacije vlasnika.³⁷⁸ Osim

---

³⁷⁸ Miljenko Jurković, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 56.

spomenutih, u ovo vrijeme doći će do gradnje crkve sv. Jurja poviše Caske te obnove utvrde unutar koje se ona nalazila. Ta crkva približava se paškom tipu, ali je vjerojatno imala raniju fazu, pa pokazuje i određena odskakanja od ove skupine (nejednaki traveji, križni svodovi, upisana apsida itd.). Valja naglasiti da se ovaj tip romaničke gradnje ne pojavljuje nigdje na području zadarskog kopna ili gornjojadranskih otoka, nego isključivo na otoku Pagu i to prije svega na prostoru srednjovjekovnog grada Paga i njegove okolice. S obzirom na to, njegovu tipološku dosljednost moguće je gledati kao rezultat tradicionalizma sredine i ugledanje na starije uzore.³⁷⁹

Nakon relativno mirnog i graditeljski prosperitetnog perioda, u drugoj polovini 14. stoljeća dolazi do stalnih konflikta između Zadra i Venecije, a shodno tome i novih pokušaja Pažana u ostvarivanju svoje neovisnosti, koju će u dva navrata koncem stoljeća nakratko i pridobiti. S tom težnjom bilo je zasigurno povezano obnavljanje paškog kaptola, a potom i gradnja novog pročelja zborne crkve sv. Marije koje će biti dovršeno 1392. godine. Za razliku od ostatka crkve, ono je bilo sagrađeno od kvalitetnog vapnenca i pokazivalo odlike novog gotičkog stila koji će potaknuti novi tip gradnje na zadarskom dijelu otoka. Na crkvama će taj prijelaz biti vidljiv u korištenju prelomljenog svoda te nešto kvalitetnijoj obradi tesanaca, ali i pojavi zvonika na preslicu. Najljepši primjer tog romaničko-gotičkog stila utjeloviti će zavjetna crkva sv. Vida, smještena na najvišem vrhu otoka. Ona možda ne pokazuje istu kvalitetu obrade gotičkih elemenata poput crkve sv. Kristofora na Barbatu ili pak sv. Nikole kod Paških vrata, ali njena pažljiva i kvalitetna izvedba izdvajaju je od ostalih crkva iz ovog perioda. Uz pojavu romaničko-gotičkih crkva, u drugoj polovini 14. stoljeća javlja se i prijelaz prema nešto drugačijem tipu romaničke gradnje. Ovi spomenici zadržati će tako isti tradicionalni oblik gradnje i tehniku zidanja, ali neće više biti svođeni, biti će većih dimenzija te će pokazivati sveukupno bolju izvedbu. Te promjene moguće je primijetiti kod crkva sv. Ante u srednjovjekovnom Pagu i sv. Marije Magdalene u Bošani, ali i na nešto manje sačuvanim crkvicama sv. Katarine na Bašaci i sv. Jakova u gradu.

Početak 15. stoljeća, koje će obilježiti Ladislavova prodaja Dalmacije, otok Pag doći će u vlast Venecije i pod njenim okriljem dobiti potpunu neovisnost od Zadra. Za građane Paga ta promjena vlasti značila je da će njihov grad napokon postati formalno izjednačen s ostalim općinama u mletačkoj Dalmaciji, a shodno tome i da će u njemu doći do formiranja plemićkog staleža.³⁸⁰ U takvim uvjetima javiti će se i potreba za preseljenjem grada na prikladniju lokaciju od one koju je pružao tadašnji položaj, pa će kao mjesto gradnje biti odabrana jugoistočna obala

---

³⁷⁹ Vidi u: Emil Hilje, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, 1999., str. 20.; Jurković Miljenko, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, 1990., str. 248.

³⁸⁰ Miroslav Granić, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 200.

zaljeva, odmah uz prevlaku gdje se nalazila crkva sv. Petra. Ta lokacija naime pružala je zaštitu od bure, nalazila se u blizini solana te je omogućavala plansku izgradnju grada, a s njime i bedema koji bi ga štitili od napada Turaka. Obzirom na to, početak gradnje krenuo je tamo 1433. godine, a već drugom polovinom stoljeća grad je bio dovršen. Nakon toga, stanovništvo se tamo preselilo, a nekadašnji grad, koji će od tada biti znan kao Stari grad (*Città Vecchia*), postao je napušten. U narednim stoljećima njegov prostor biti će stoga prenamijenjen u poljoprivrednu površinu, dok će njegove građevine ili namjerno biti porušene ili propasti pod utjecajem vremenskih oborina. S obzirom na to, ovaj rijetki primjer grada srednjovjekovnog postanka postati će gotovo u potpunosti uništen, postupno se pretvarajući u neprohodnu šikaru iz koje se jedva naziru ostatci nekadašnjih urbanih i sakralnih zdanja. Danas je tako tek zborna crkva sv. Marije ostala još u cijelosti očuvana i u funkciji, dok su od većine drugih građevina preostale samo ruševine čiju je nekadašnju svrhu uopće teško naslutiti.

4.2. ZAKLJUČNI OSVRT NA RAD

U radu je proveden kataloški pregled svih danas sačuvanih ili pak arhivski poznatih spomenika koji su na prostoru Paškog zaljeva podignuti u razdoblju od 4. do kraja 15. stoljeća. Svaki od tih spomenika u katalogu obrađen je cjelovito i sistematično, nudeći sažeti pregled arhivskih podataka, kompletan pregled dosadašnjih istraživanja te kratki zaključak na osnovi iznesenog. U svrhu kvalitetnije analize građe i uvida u povijesno-gospodarski razvoj ovog područja pružen je i kontekstualni pregled zaljeva u vidu nekoliko značajnih aspekata koji su ga u zadanim stoljećima formirali, a shodno tome i utjecali na razvitak njegovog umjetničkog izričaja. Na koncu, tu su i fotografije lokaliteta, tlocrti te niz karata koje vizualno i kronološki prate transformaciju zaljeva od kasne antike sve do kasnog srednjeg vijeka. Na osnovi takve provedbe, vjerujem da je u radu pružena cjelokupna slika proučavanog područja te da su svi postavljeni ciljevi uspješno realizirani.

Što se pak tiče ključnih problema vezanih uz istraživanje spomeničke baštine, trebalo bi izdvojiti i prokomentirati njih nekoliko. Prvi se odnosi na veliki broj crkva koje se do danas nisu sačuvale i čije ostatke nije moguće locirati, a koje kao takve otežavaju daljnji uvid u kronologiju razvitka umjetničkog izričaja na ovom području. Kao što se može vidjeti iz kataloga, ovi arhivski spomenici zauzimaju gotovo više od pola obrađene građe te o njima nažalost nije poznato ništa više od nekolicine vizitacijskih podataka, pa o tome kada su bili građeni i kako su izgledali možemo jedino pretpostavljati. Drugi pak problem tiče se nedostatka arheoloških istraživanja

provedenih na sačuvanim lokalitetima, a shodno tome i nemogućnosti daljnjeg doprinosa u njihovoj analizi. Naime, dosadašnja istraživanja spomenika donose o njima sve za sada dostupne podatke, ali kako su ti spomenici doista jedva sačuvani te informacije bez daljnjih zahvata ostaju ograničene. S obzirom na to, njihovo tumačenje danas je otežano, a brojni zaključci o lokalitetima ostaju tek na razini hipoteza. Naposljetku bi trebalo spomenuti i manjak istraženosti spomeničke baštine, unatoč činjenici da se ovom tematikom bavio veći broj stručnjaka.³⁸¹ Međutim opsežnija istraživanja paških crkvice u posljednjih trideset godina zabilježena su uglavnom u radovima Jurkovića i Hilje. Kao što se može vidjeti iz kataloga, Hilje je doista prikupio sve podatke o spomenicima koje oni za sada pružaju, a potom ih i analizirao u čak četiri različite publikacije. Slična situacija može se primijetiti i u doktorskom radu Jurkovića, koji je detaljno obradio sve crkve s otoka Paga, uz izuzetak onih spomenika koji su danas poznati tek iz arhivskih dokumenata.

Uviđanjem ove problematike, moguće je zaključiti da je za daljnja istraživanja baštine Paškog zaljeva danas potrebno prije svega provesti sustavna arheološka istraživanja, a potom sve sakupljene podatke kvalitetno i temeljito analizirati te naposljetku kritički obraditi. Tek kroz takav interdisciplinarni pristup dobiti će se opširniji istraživački materijal, a shodno tome i stvoriti mogućnost za daljnje uvide.

---

³⁸¹ Paškim spomenicima u određenoj mjeri su se, između ostalog, bavili Igor Fisković, Ivo Petricoli, Mate Suić, Ante Uglešić, Anamarija Kurilić, Krešimir Regan, Mirja Jarak, Željko Tomičić, Cvito Fisković, Tomislav Marasović, Radovan Ivančević, Šime Batović i Radomir Jurić.

LITERATURA

IZVORI:

Sabljar Mijo, *Od Baga do Paga*, putna bilježnica

MONOGRAFIJE:

Bianchi, Carlo Federico, *Kršćanski Zadar*, (prev.) Velimir Žigo, Zadar: Zadarska nadbiskupija: Matica hrvatska, 2011.

Budak Neven, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, Zagreb: Leykam International, 2018.

Celić Josip, *Pag kroz rukopis Gjüre Szabe*, Pag: Matica hrvatska ogranak Pag, 2015.

Goldstein Ivo, *Bizant na Jadranu*, Zagreb : Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1992.

Hilje Emil, *Spomenici srednjovjekovnog graditeljstva na Pagu*, Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1999.

Klaić Nada i Petricioli Ivo, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar: Filozofski fakultet Zadar, 1976.

Kunkera Josip, *Novaljska biskupija na otoku Pagu od 4. do 7. vijeka*, Novalja, 1977.

Matijašić Robert, *Povijest hrvatskih zemalja u kasnoj antici od Dioklecijana do Justinijana*, Zagreb: Leykam International, 2012.

Peričić Šime Tome, *Razvitak gospodarstva otoka Paga u prošlosti*, Pag: Matica hrvatska Pag, 2012.

Suić Mate, *Pag: uz 510-tu obljetnicu osnutka novog Paga*, Zadar: Općina Pag, 1953.

Suić Mate, *Zadarski otoci u antici*, Zadar: Narodni muzej u Zadru, 1974.

Suić Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, (ur.) Marina Šegvić, Zagreb: Golden marketing, 2003.

Uglešić Ante, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, Odsjek za arheologiju: Zadarska nadbiskupija, 2002.

Vežić Pavuša, *Zadar na pragu kršćanstva: arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskome području*, Zadar: Arheološki muzej, 2005.

POGLAVLJA U KNJIGAMA:

Čače Slobodan, »Jezična analiza/ Antički toponimi otoka Paga - izvori«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011.

Faričić Josip, »Primjer kompleksnog otočnog krajobraza – otok Pag«, u: *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Zagreb: Sveučilište u Zadru, Školska knjiga, 2012., str. 445.

Goldstein Ivo, »6. stoljeće - na krilima Justinijanove rekonkviste«, u: *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, (ur.) Miljenko Jurković, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2003.

Granić Miroslav, »Srednjovjekovni Pag (povijesni pregled i topografija)«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011.

Gulin Ante, »Paški zborni kaptol (Capitulum collegiatum Pagensis)«, u: *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, Zagreb, 2008.

Hilje Emil, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011.

Krasić Stjepan, »Prvi samostani na hrvatskom prostoru i uspostava Dalmatinske provincije«, u: *Dominikanci: povijest Reda u hrvatskim krajevima*, (ur.) Petar Marija Radelj, Zadar: Sveučilište u Zadru, 1997.

Kurilić Anamarija, »Otok Pag od prapovijesti do kraja antičkog razdoblja«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011.

Magaš Damir, »Zemljopisna obilježja otoka Paga u funkciji upoznavanja njegove toponimije«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011.

Marasović Tomislav, »Otok Pag: sv. Juraj kraj Paga«, u: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 2 korpus arhitekture, Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, (ur.) Nenad Cambi, Split-Zagreb, 2009.

Skok Petar, »Zadarsko-šibenski arhipelag:Pag«, u: *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb: Jadranski institut JAZU, 1950., str. 67.-77.

Šanjek Franjo, »Redovništvu u Hrvata u ranom srednjem vijeku«, u: *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.

Vuletić Nikola, »Dalmatoromanski prežitci u toponimiji otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011.

ČLANCI:

Batović Šime, »Rekognosciranje otoka Paga u 1989. godini«, u: *Obavijesti HAD-a*, 22/1 (1990.)

Celić Josip, »Imovnik dobara franjevačkog samostana u Starom gradu«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005.

Ciglenečki Slavko, »Justinijanovo utvrđivanje Ilirika«, u: *Arhaeologia Adriatica* 3 (2009.)

Fisković Cvito, »Bilješke o paškim spomenicima«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.)

Fisković Igor, »Pročelje zborne crkve u Starom Pagu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 35 (1995.)

Gluščević S., D. Grosman, »Nova bizantska utvrda na otočiću Veliki Sikavac kod otoka Paga«, u: *Diadora* 29 (2015.)

Goldstein Ivo, »Funkcija Jadrana u ratu Bizantskog carstva protiv Ostrogota 535-555. godine«, u: *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 37 (2005.)

Gračanin Hrvoje, »The history of the eastern Adriatic region from the Vth to the VIIIth centuries AD: historical processes and historiographic problems«, *AdriaAtlas et l'histoire de l'espace adriatique du VIe s. a.C. au VIIIe s. p.C. Actes du colloque international de Rome (2013)*, Marion, Yolande ; Tassaux, Francis (ur.). Bordeaux: Ausonius, 2015.

Granić Miroslav, »Bilješke iz povijesti i topografije Starog grada na Pagu«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005.

Grisonic M., Stepan N. , »Italska *terra sigillata* iz rimske vile rustike u uvali Caska na otoku Pagu«, u: *Archaeologia Adriatica* 11 (2017.)

Hilje Emil, »Stari Grad na Pagu - "Srednjovjekovna Salona"«, u: *Glasje: časopis za književnost i umjetnost* 6 (1996.)

Hilje Emil, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, u: *Diadora: glasilo Arheološkog muzeja u Zadru* 18-19 (1997.)

Hilje Emil, »Srednjovjekovna umjetnička baština paških benediktinki«, u: *Crkva i samostan paških benediktinki – Zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog u Pagu 25. rujna 2004. godine posvećen uspomeni opatice Gertrude Magaš*, (ur.) Miroslav Granić, Pag: Matica hrvatska Pag – Samostan benediktinki sv. Margarite u Pagu, 2010.

Hilje Emil, »Srednjovjekovna umjetnička baština samostana sv. Margarite u Pagu«, u: *Umjetnička baština paških benediktinki: Zbornik radova povodom 700. obljetnice osnutka samostana benediktinki sv. Margarite*, (ur.) Miroslav Granić, Pag: Samostan benediktinki sv. Margarite u Pagu, 2018.

Ilakovac Boris, »Da li je rimska Kisa propala u more zbog potresa«, u: *Diadora* 13 (1991.)

Ilakovac Boris, »Limitacija agera rimske Kiše (*Cissa*) na otoku Pagu«, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 30-31 (1997.)

Ivančević Radovan, »Reinterpretacija zborne crkve u Pagu«, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 25 (1982.)

Jarak Mirja, »O predromaničkoj skulpturi s otoka Paga s osvrtom na spomenike rustičnih obilježja«, u: *Archaeologia Adriatica* 12 (2018.)

Jurić Radomir, Batović Šime, »Istraživanje Starog grada u Pagu«, u: *Obavijesti HAD-a* 35/3 (2003.), Zagreb

Katić Miroslav: »Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu«, *Opuscula Archaeologica* 27 (2003.)

Radomir Jurić, Batović Šime, »Istraživanja u Starom gradu u Pagu«, u: *Diadora* 22 (2008.), Zadar

Radomir Jurić, Batović Šime, »Pag - Stari grad«, u: *Hrvatski arheološki godišnjak* 4 (2008.), Zagreb

Jurić Radomir, Škunca Aleksij, »Caska – sv. Juraj«, u: *Hrvatski arheološki godišnjak* 6, (2009.)

Jurić Radomir, Škunca Aleksij, »Caska – sv. Juraj«, u: *Hrvatski arheološki godišnjak* 7, (2010.)

Jurić Radomir, Škunca Aleksij, »Caska – sv. Juraj«, u: *Hrvatski arheološki godišnjak* 8, (2011.)

Jurković Miljenko, »Zborna crkva Marijinog uznesenja u Starom Pagu«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 31 (1991.)

Klaić Nada, *Rapski falsifikati*, Zadar: Instituta za historijske nauke u Zadru ; 1955.

Klaić Nada, »Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII (1073 — 1085. god.)«, u: *Vjesnik HARiP*, 28, 1985.

Knezić Dubravko, »Crkve Starog grada na Pagu u apostolskim vizitacijama od 1579. do 1625. godine«, u: *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu: zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija* (Pag, 13.8.2005.), (ur.) Miroslav Granić, Zadar: Pag: Nadžupni ured, 2005.

Kurilić Anamarija, »Latinski natpisi antičkog, kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog razdoblja na otoku Pagu i zadarsko-šibenskom otočju«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 36 (1994.)

Manenica Hrvoje, »Ostatci crkve sv. Petra na Prosici u Pagu«, u: *Diadora* 31 (2017.)

Peričić Šime, Tomislav Raukar, »Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001.)

Petricioli Ivo, »Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 2 (1952.)

Petricioli Ivo, »Crkva sv. Nikole kraj Povljane na otoku Pagu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 8-9 (1963.)

Petricioli Ivo, »Graditelj i kipar Paulus de Sulmona«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 21 (1980.)

Raukar Tomislav, »Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću«, u: *Radovi Filozofskog fakulteta: Odsjek za povijest* 7-8 (1970.)

Regan Krešimir, »Utvrda sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu«, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 19 (2002.)

Šonje Ante, »Kasnoantički spomenici na otoku Pagu«, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 24 (1981.)

Šonje Ante, »Svetovidov kult na otoku Pagu: povijesno-etnografski zapis«, u: *Dometi* 7-12 (1995.)

Tomičić Željko, »Sv. Juraj iznad Paga. Ranobizantski kastron.«, u: Zagreb: *Obavijesti HAD-a* 21/3 (1989.)

Tomičić Željko, »Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga«, u: *Diadora* 29 (2015.)

Žderić Ante, »Suton antike u svjetlu arijanskog krivovjerja«, u: *Diadora* 21 (2003.)

NEOBJAVLJENI DIPLOMSKI, MAGISTARSKI ILI DOKTORSKI RADOVI:

Hilje Emil, *Razvoj umjetnosti na Pagu u 14., 15. i 16. stoljeću*, magistarski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1988.

Jurković Miljenko, *Romanička sakralna arhitektura na gornjojadranskim otocima*, doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1990.

Skoblar Magdalena, *Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Pagu*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.

POPIS KARATA

1. Fortifikacijski objekti iz doba cara Justinijana. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*
2. Karta mogućih ranokršćanskih spomenika. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*
3. Spomenici iz ranog srednjeg vijeka. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*
4. Spomenici s kraja 13. i prve polovine 14. stoljeća – Paški zaljev. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*
5. Spomenici s kraja 13. i prve polovine 14. stoljeća - Stari grad i uvala Solana. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*
6. Spomenici iz 2. polovine 14. stoljeća. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*
7. Veduta Starog grada Paga iz 18. stoljeća prema Marku Lauru Ruiću. Slika preuzeta sa stranice: <https://blog.dnevnik.hr/iskonskipag/2019/04/1632233034/paska-sol-pod-zastitom-europske-unije.html> (zadnje pristupljeno: 7. svibnja 2022.)
8. Veduta Paške uvale iz 18. Stoljeća prema M. L. Ruiću. Slika preuzeta sa stranice: <https://blog.dnevnik.hr/iskonskipag/2017/02/1632067047/101-pazanin-12marko-lauro-ruic-pag-22listopada-1736-9-veljace-1808.html> (zadnje pristupljeno: 7. svibnja 2022.)
9. Topografska karta uvale Solana Frane Zavorea iz 1808. godine. Vidi u: Josip Faričić, »Geografska imena na starim kartografskim prikazima otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 599.

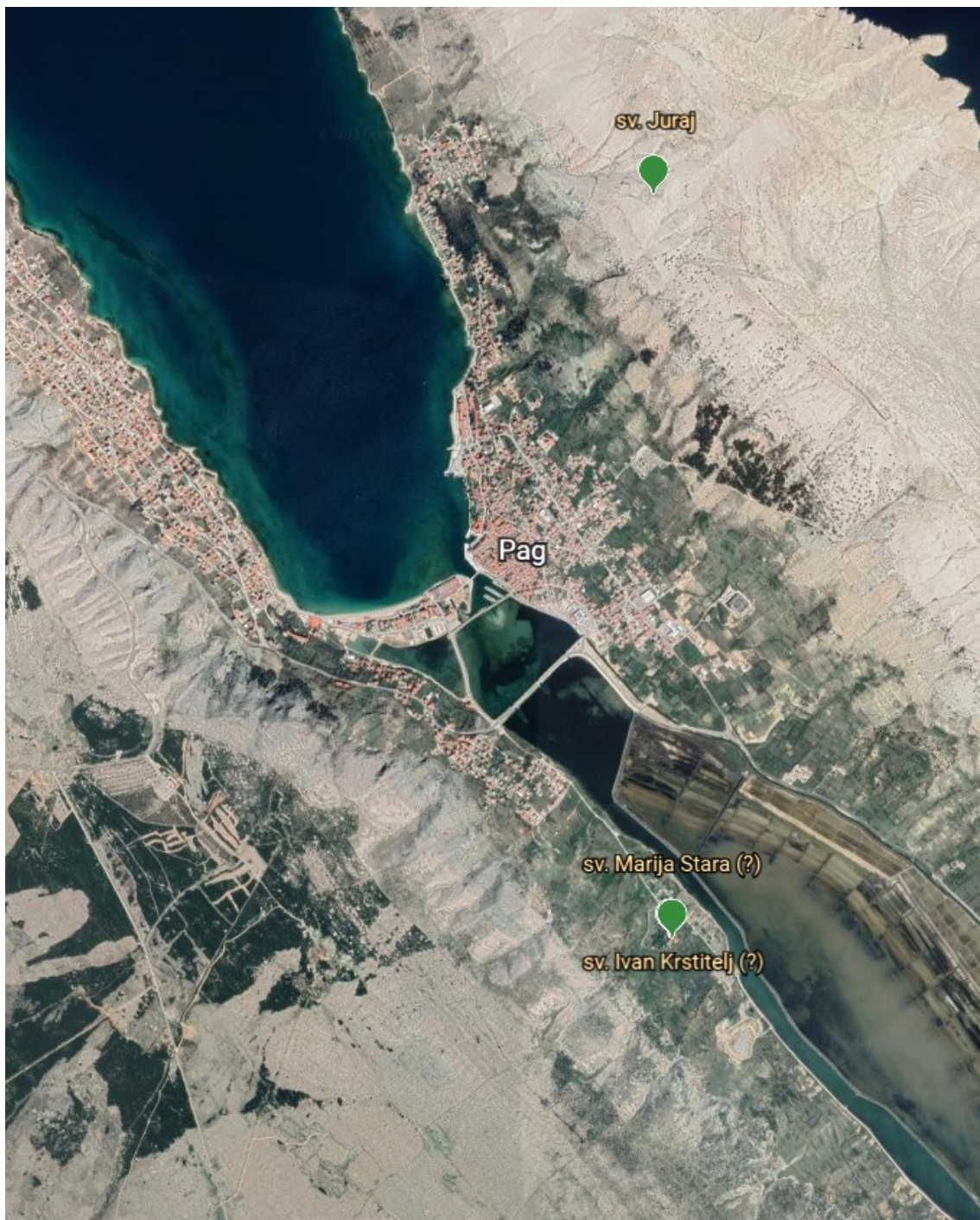
- A. Detalj s karte Frane Zavorea – sv. Petar. Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 157.
- B. Detalj s karte Frane Zavorea – Sv. Jelena i sv. Juraj. Vidi u: Josip Faričić, »Geografska imena na starim kartografskim prikazima otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 601.
- C. Detalj s karte Frane Zavorea – Sv. Eufemija. Vidi u: Josip Faričić, »Geografska imena na starim kartografskim prikazima otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 601.
- D. Detalj s karte Frane Zavorea – Sv. Kvirin. Vidi u: Josip Faričić, »Geografska imena na starim kartografskim prikazima otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 600.

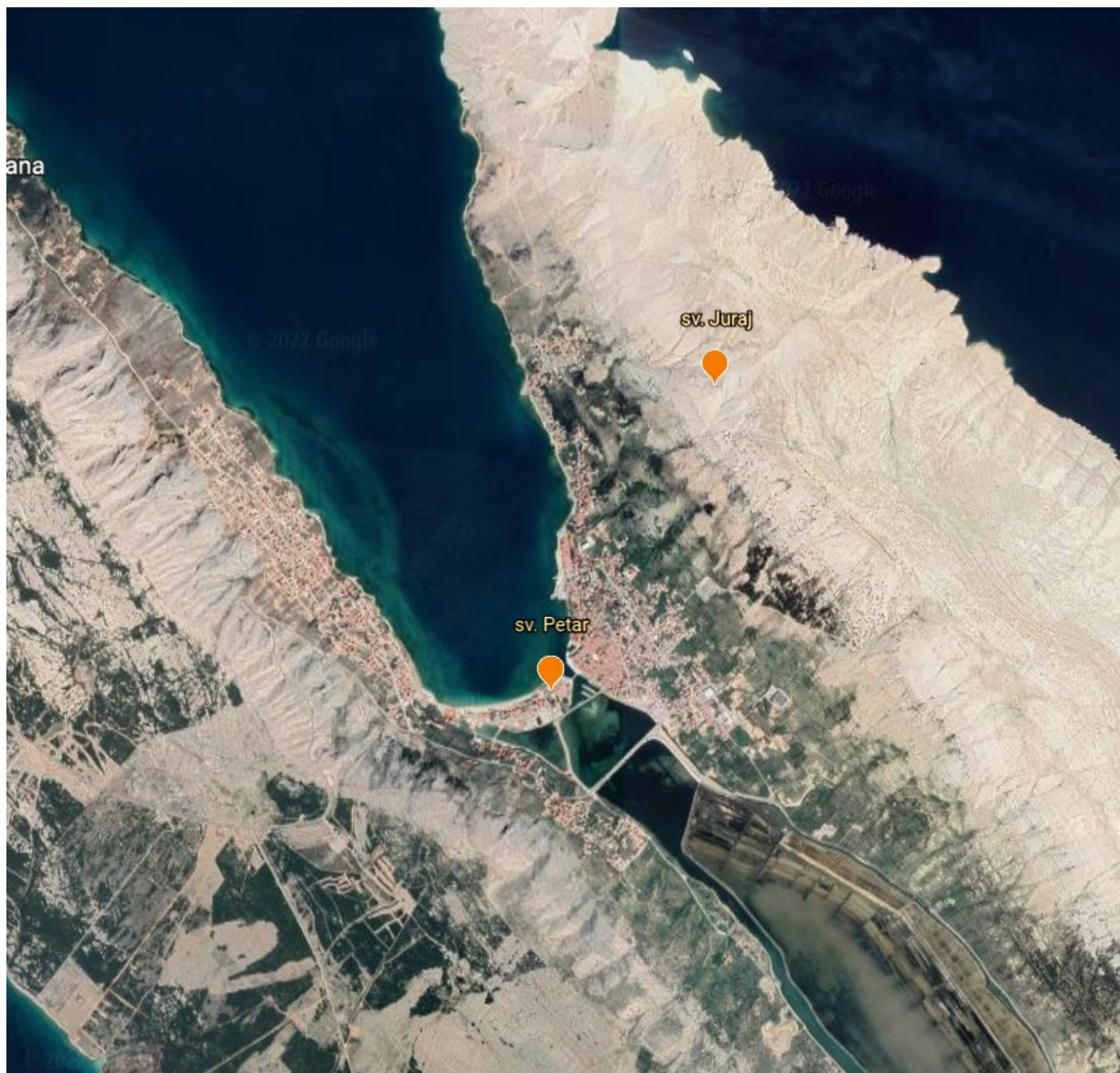
KARTE

KARTA 1. Fortifikacijski objekti iz doba cara Justinijana. Izradila: Magdalena Komar,
podloga: *Google Earth*

KARTA 2. Karta mogućih ranokršćanskih spomenika. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*

KARTA 3. Spomenici iz ranog srednjeg vijeka. Izradila: Magdalena Komar, podloga:
Google Earth

KARTA 4. Spomenici s kraja 13. i prve polovine 14. stoljeća - Paški zaljev. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*

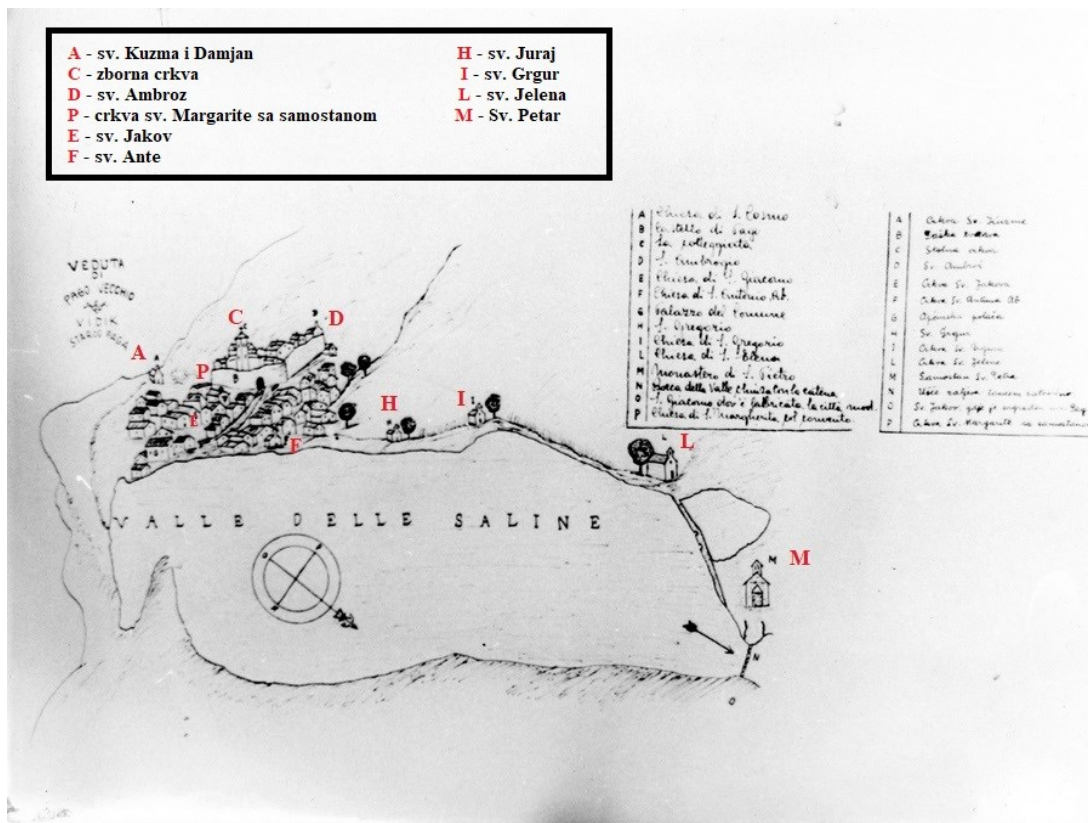

KARTA 5. Spomenici s kraja 13. i prve polovine 14. stoljeća - Stari grad i uvala Solana.

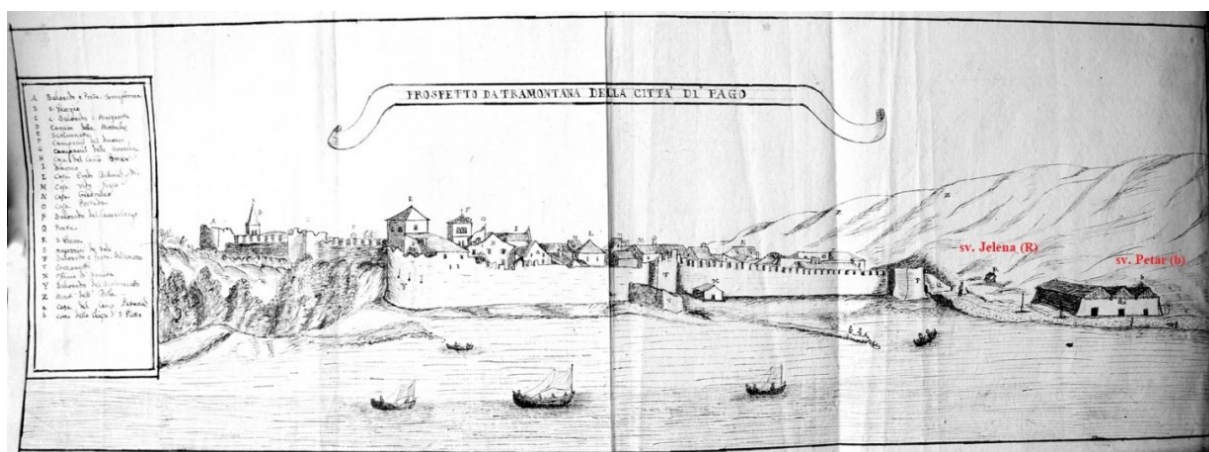
Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*

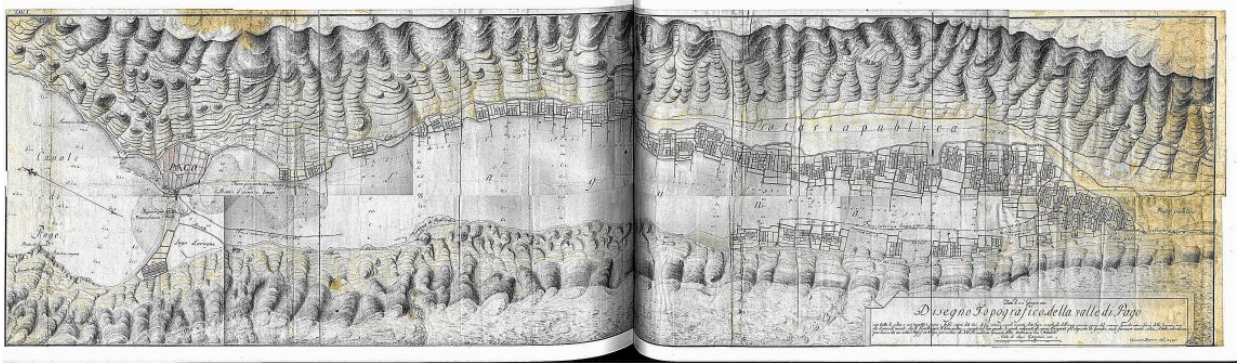
KARTA 6. Spomenici iz 2. polovine 14. stoljeća. Izradila: Magdalena Komar, podloga: *Google Earth*

KARTA 7. Veduta Starog grada Paga iz 18. stoljeća prema Marku Lauru Ruiću. Slika preuzeta sa stranice: <https://blog.dnevnik.hr/iskonskipag/2019/04/1632233034/paska-sol-pod-zastitom-europske-unije.html> (zadnje pristupljeno: 7. svibnja 2022.)

KARTA 8. Veduta Paške uvale iz 18. Stoljeća prema M. L. Ruiću. Slika preuzeta sa stranice: <https://blog.dnevnik.hr/iskonskipag/2017/02/1632067047/101-pazanin-12marko-lauro-ruic-pag-22listopada-1736-9-veljace-1808.html> (zadnje pristupljeno: 7. svibnja 2022.)

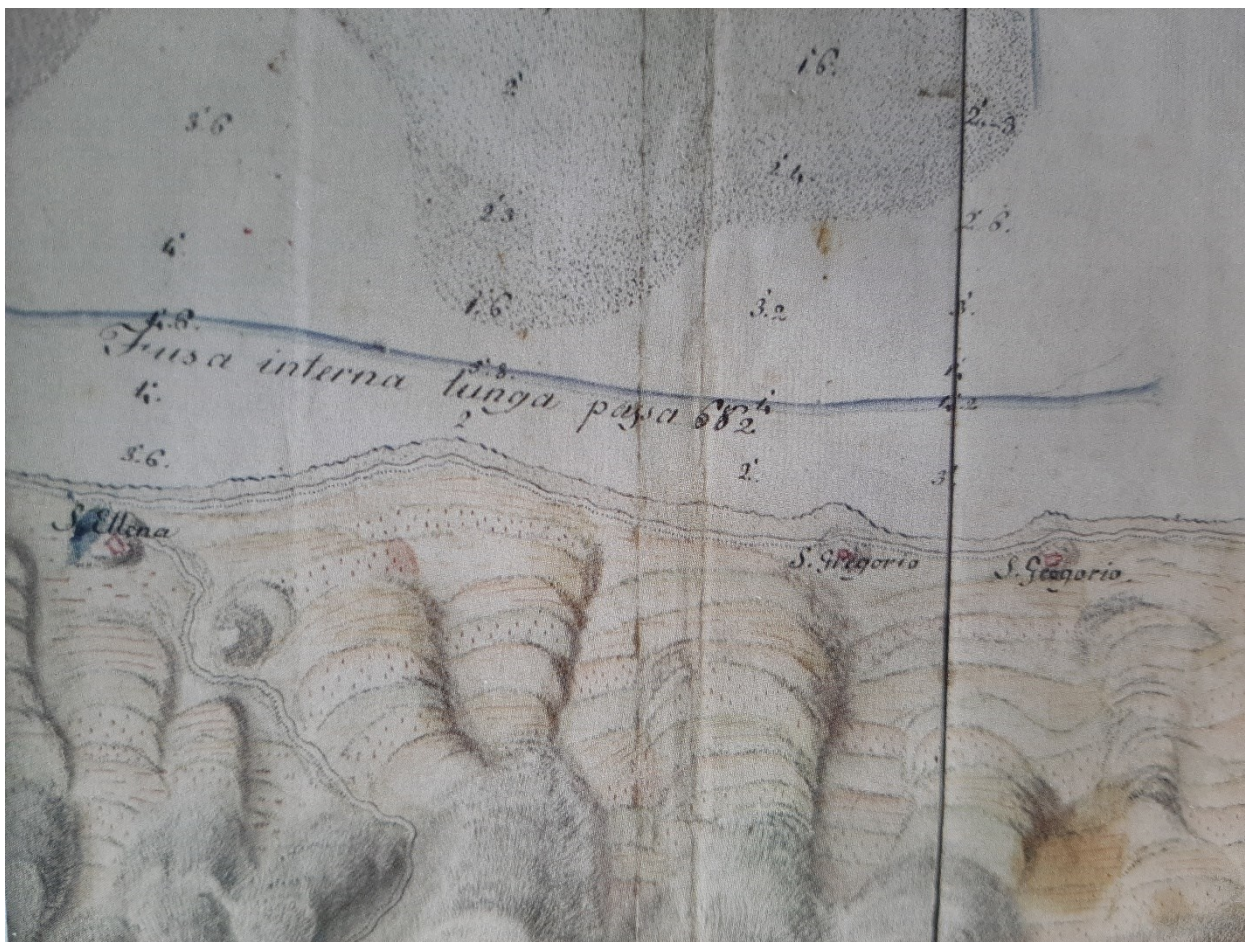

KARTA 9. Topografska karta uvale Solana Frane Zavorea iz 1808. godine. Vidi u: Josip Faričić, »Geografska imena na starim kartografskim prikazima otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 599.

KARTA 9A. Detalj s karte Frane Zavorea – sv. Petar. Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 157.

KARTA 9B. Detalj s karte Frane Zavorea – Sv. Jelena i sv. Juraj. Vidi u: Josip Faričić, »Geografska imena na starim kartografskim prikazima otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 601.

KARTA 9C. Detalj s karte Frane Zavorea – Sv. Eufemija. Vidi u: Josip Faričić, »Geografska imena na starim kartografskim prikazima otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 601.

KARTA 9D. Detalj s karte Frane Zavorea – Sv. Kvirin. Vidi u: Josip Faričić, »Geografska imena na starim kartografskim prikazima otoka Paga«, u: *Toponimija otoka Paga*, (ur.) Vladimir Skračić, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2011., str. 600.

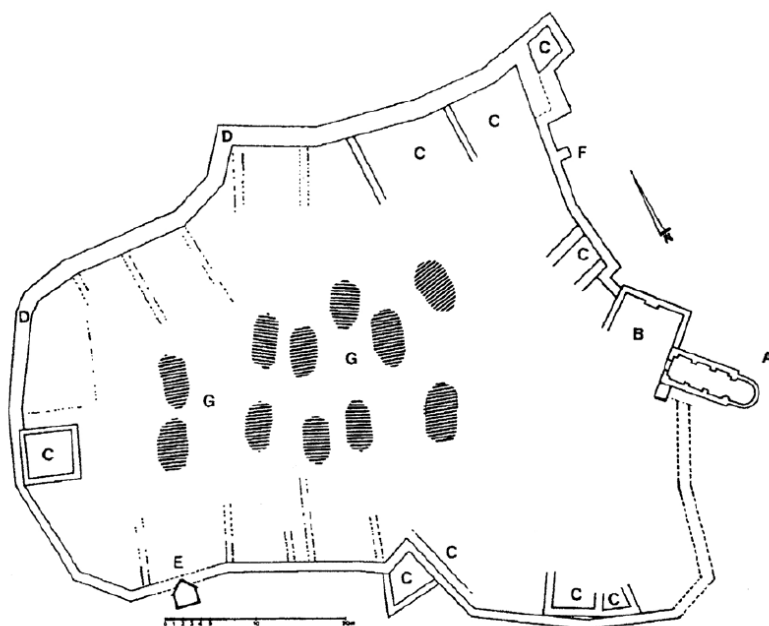
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

- Slika 1. Tlocrt utvrde s crkvom sv. Jurja. Vidi u: Tomičić Željko, »Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga«, 2015., str. 110.
- Slika 2. Crkva sv. Jurja poviše Paga – pogled prema II strani. Foto: M. Komar
- Slika 3. Crkva sv. Jurja poviše Paga – pogled iz apside. Foto: M. Komar
- Slika 4. Crkva sv. Jurja poviše Paga – ostatak kontrafora. Foto: M. Komar
- Slika 5. Crkva sv. Jurja poviše Paga – ostatak kamenog praga u podnožju. Foto: M. Komar
- Slika 6. Ostatci crkve sv. Petra. Vidi u: Hrvoje Manenica, »Ostatci crkve sv. Petra na Prošici u Pagu«, 2017., str. 185.
- Slika 7. Tlocrt crkve sv. Nikole u Poveljani. Vidi u: Ivo Petricioli, »Crkva sv. Nikole kraj Poveljane na otoku Pagu«, (1963.)
- Slika 8. Crkva sv. Mihovila, tlocrt. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 403.
- Slika 9. Crkva sv. Mihovila, ostatci. Vidi u: Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 168.
- Slika 10. Crkva sv. Ivana Evanđelist, tlocrt i uzdužni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 413.
- Slika 11. Crkva sv. Ivana Evanđelist, ostatci. Foto: M. Komar
- Slika 12. Crkva sv. Ivana Evanđelist, stražnji dio apside. Foto: M. Komar
- Slika 13. Crkva sv. Andrije, tlocrt i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 412.
- Slika 14. Crkva sv. Andrije, ostatci. Foto: M. Komar
- Slika 15. Crkva sv. Grgura, tlocrt. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 417.
- Slika 16. Crkva sv. Grgura, ostatci. Foto: M. Komar.
- Slika 17. Crkva sv. Grgura, ostatci južnog zida. Foto: M. Komar.
- Slika 18. Crkva sv. Kuzme i Damjana, ostatci. Foto: M. Komar.
- Slika 19. Crkva sv. Martina, tlocrt i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 415.
- Slika 20. Crkva sv. Martina, ostatci. Foto: M. Komar.
- Slika 21. Crkva sv. Martina, ostatci apside. Foto: M. Komar.

- Slika 22. Crkva sv. Martina, pogled na SI zid. Foto: M. Komar.
- Slika 23. Zborna crkva sv. Marije Velike, tlocrt i presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 436.
- Slika 24. Zborna crkva sv. Marije Velike – pogled iz glavnog broda. Foto: M. Komar
- Slika 25. Zborna crkva sv. Marije Velike – arkade s impostima. Foto: M. Komar
- Slika 26. Zborna crkva sv. Marije Velike – stub. Foto: M. Komar
- Slika 27. Zborna crkva sv. Marije Velike – poprečni luk na južnom zidu. Foto: M. Komar
- Slika 28. Zborna crkva sv. Marije Velike - pročelje. Foto: M. Komar
- Slika 29. Zborna crkva sv. Marije Velike - luneta. Foto: M. Komar
- Slika 30. Zborna crkva sv. Marije Velike – telamon s lijeve strane. Foto: M. Komar
- Slika 31. Zborna crkva sv. Marije Velike – telamon s desne strane. Foto: M. Komar
- Slika 32. Zborna crkva sv. Marije Velike - arkandeo Gabrijel. Foto: M. Komar
- Slika 33. Zborna crkva sv. Marije Velike - rozeta. Foto: M. Komar
- Slika 34. Ostatci nekadašnjeg zvonika. Foto: M. Komar
- Slika 35. Crkva sv. Jurja kod Caska, tlocrt i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 424.
- Slika 36. Crkva sv. Jurja kod Caske, ostatci. Foto: M. Komar
- Slika 37. Crkva sv. Jurja kod Caske, ostatci broda. Foto: M. Komar
- Slika 38. Crkva sv. Jurja kod Caske, apsida. Foto: M. Komar.
- Slika 39. Crkva sv. Jurja kod Caske, stupić s ostatkom urezanog križa. Vidi u: Ante Šonje, »Kasnoantički spomenici na otoku Pagu«, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 24 (1981.), str. 21.
- Slika 40. Crkva sv. Jurja, ulomak arhitrava s natpisom. Vidi u: Magdalena Skoblar, *Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Pagu*, 2006., str. 100.
- Slika 41. Crkva sv. Jurja, ulomak zabata i lijevog arhitrava. ulomci desnog arhitrava. Vidi u: Isto, str. 108.
- Slika 42. Crkva sv. Jurja, crtež uzidanih pluteja od Mije Sabljara iz 1840. Vidi u: Isto, str. 116.
- Slika 43. Crkva sv. Jurja, ulomak većeg pluteja. Vidi u: Isto, str. 116.
- Slika 44. Crkva sv. Jurja, ulomak manjeg pluteja. Vidi u: Isto, str. 115.
- Slika 45. Crkva sv. Vida, tlocrt i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 408.
- Slika 46. Crkva sv. Vida, pročelje. Foto: M. Komar

- Slika 47. Crkva sv. Vida, južni zid i apsida. Foto: M. Komar
- Slika 48. Crkva sv. Vida, pogled prema sjevernom zidu. Foto: M. Komar
- Slika 49. Crkva sv. Nikole, tlocrt, uzdužni i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 410.
- Slika 50. Crkva sv. Nikole, ostatci. Foto: M. Komar
- Slika 51. Crkva sv. Nikole, pilastar s impostom. Foto: M. Komar
- Slika 52. Crkva sv. Nikole, pročelje. Foto: M. Komar
- Slika 53. Crkva sv. Nikole, polukružni luk apside. Foto: M. Komar
- Slika 54. Crkva sv. Ante, tlocrt. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 443.
- Slika 55. Crkva sv. Ante, ostatci. Foto: M. Komar
- Slika 56. Crkva sv. Ante, SZ zid. Foto: M. Komar
- Slika 57. Crkva sv. Ante, ostatak apside. Foto: M. Komar
- Slika 58. Crkva sv. Jakova, ostatci. Foto: M. Komar
- Slika 59. Crkva sv. Marije Magdalene, tlocrt. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 451.
- Slika 60. Crkva sv. Marije Magdalene, ostatci apside. Foto: M. Komar
- Slika 61. Crkva sv. Katarine, tlocrt i presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 452.
- Slika 62. Crkva sv. Katarine, ostatci apside. Foto: M. Komar
- Slika 63. Crkva sv. Katarine, impost. Foto: M. Komar
- Slika 64. Crkva sv. Kristofora, tlocrt i presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 441.
- Slika 65. Crkva sv. Kristofora. Vidi u: Isto, str. 442.
- Slika 66. Crkva sv. Margarite, ostatci samostanskog zida prije rušenja. Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, (2011.), str. 143.
- Slika 67. Crkva sv. Bartula, ostatci. Foto: M. Komar

SLIKE

SLIKA 1. Crkva sv. Jurja, tlocrt s utvrdom. Vidi u: Tomičić Željko, »Kasnoantička utvrda na položaju crkvice sv. Jurja iznad Paga. Prinos arheološkom istraživanju geneze grada Paga«, 2015., str. 110.

SLIKA 2. Crkva sv. Jurja poviše Paga, pogled prema JI strani. Foto: M. Komar

SLIKA 3. Crkva sv. Jurja poviše Paga, pogled iz apside. Foto: M. Komar

SLIKA 4. Crkva sv. Jurja poviše Paga, ostatak kontrafora. Foto: M. Komar

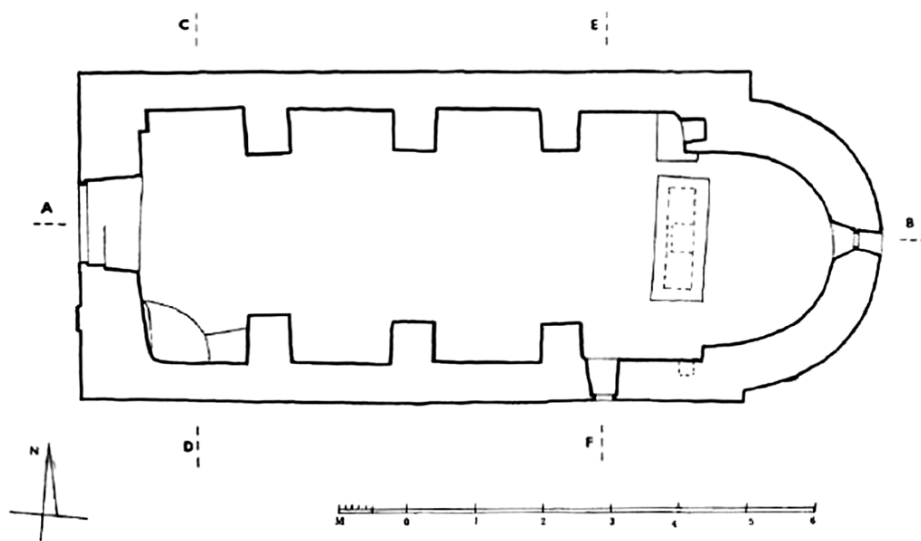

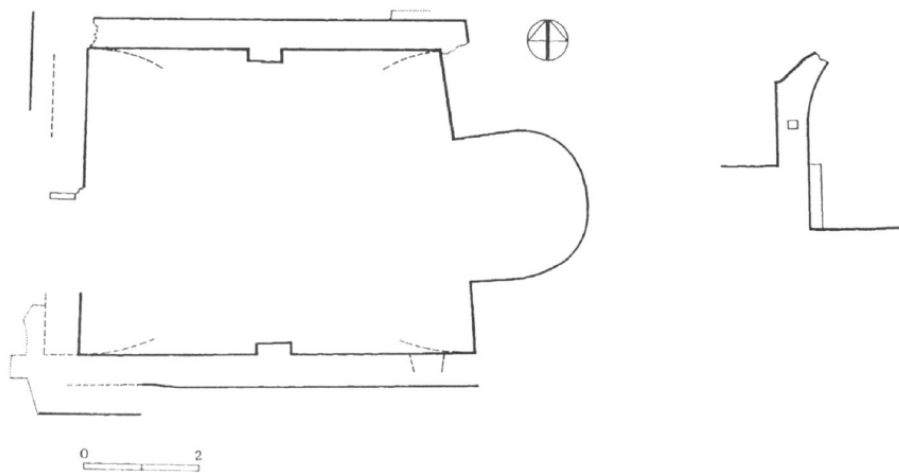
SLIKA 5. Crkva sv. Jurja poviše Paga, ostatak kamenog praga u podnožju. Foto: M. Komar

SLIKA 6. Crkva sv. Petra. Vidi u: Hrvoje Manenica, »Ostatci crkve sv. Petra na Prosici u Pagu«, 2017., str. 185.

SLIKA 7. Crkva sv. Nikole u Povljani, tlocrt. Vidi u: Ivo Petricioli, »Crkva sv. Nikole kraj Povljane na otoku Pagu«, (1963.)

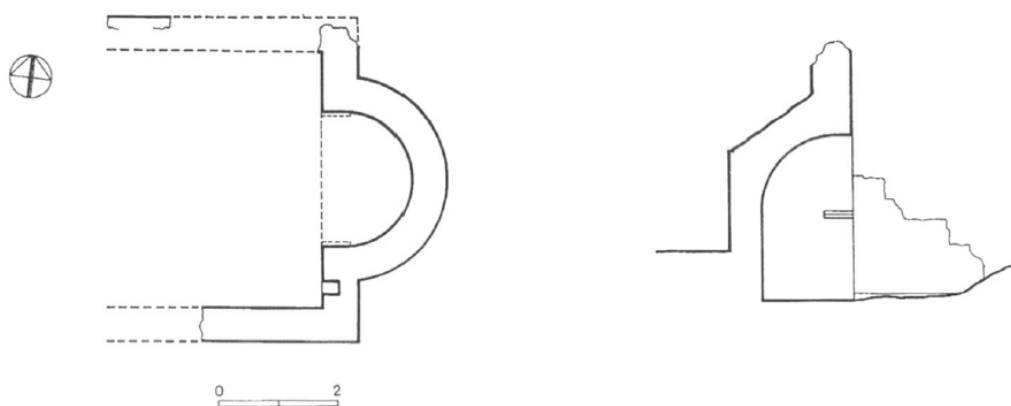

Sl. 1. Crkva Sv. Mihovila kod Gorice, tlocrt (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 1 The Church of St Michael near Gorica, plan (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 8. Crkva sv. Mihovila, tlocrt. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 403. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 9. Crkva sv. Mihovila, ostatci. Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, 2011., str. 168.

Sl. 10. Crkva Sv. Ivana kod solana, tlocrt i uzdužni presjek (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek).
 - Fig. 10 The Church of St John at the Salt Flats, plan and longitudinal section (architectural drawings: Ivan Tenšek).

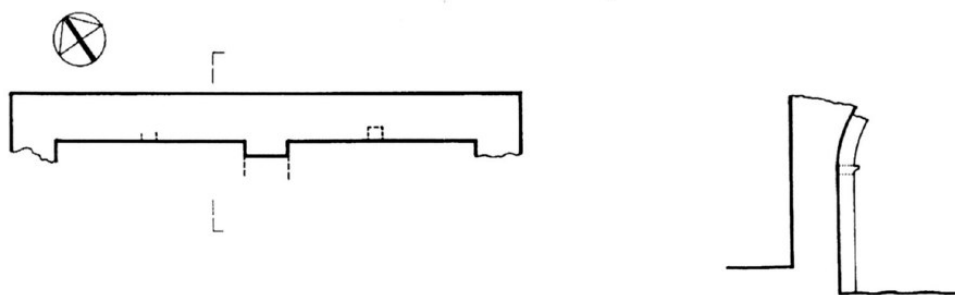
Slika 10. Crkva sv. Ivana Evanđelist, tlocrt i uzdužni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 413. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 11. Crkva sv. Ivana Evandelisti, ostatci. Foto: M. Komar

SLIKA 12. Crkva sv. Ivana Evanđelista, stražnji dio apside. Foto: M. Komar

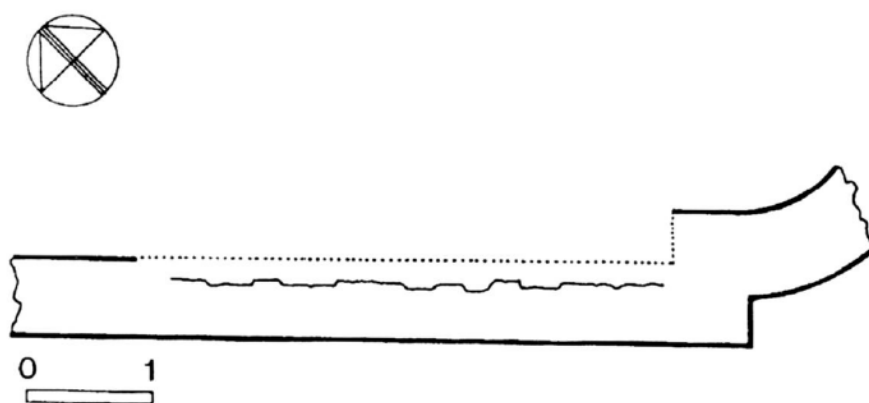

Sl. 9. Crkva Sv. Andrije kod solana, tlocrt i poprečni presjek (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek).
 – Fig. 9 The Church of St Andrew at the Salt Flats, plan and transverse section (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 13. Crkva sv. Andrije, tlocrt i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 412. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 14. Crkva sv. Andrije, ostatci. Foto: M. Komar

Sl. 14. Crkva Sv. Grgura u Starom Gradu, tlocrt (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 14
The Church of St Gregory in Stari Grad, plan (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 15. Crkva sv. Grgura, tlocrt. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 417. ; tlocrt prema M. Jurković

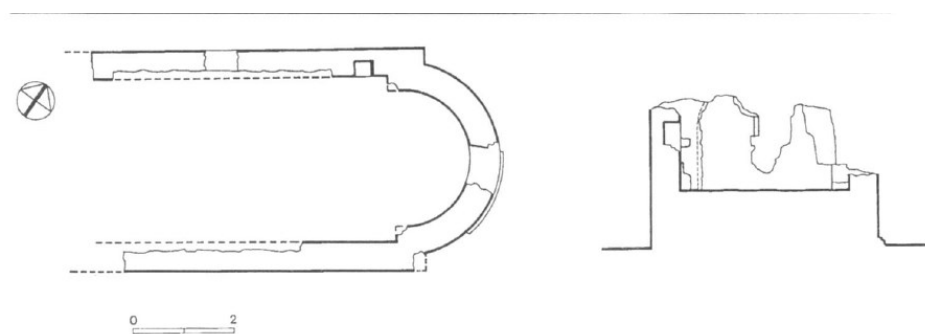
SLIKA 16. Crkva sv. Grgura, ostatci. Foto: M. Komar.

SLIKA 17. Crkva sv. Grgura, ostatci južnog zida. Foto: M. Komar.

SLIKA 18. Crkva sv. Kuzme i Damjana, ostatci apside. Foto: M. Komar

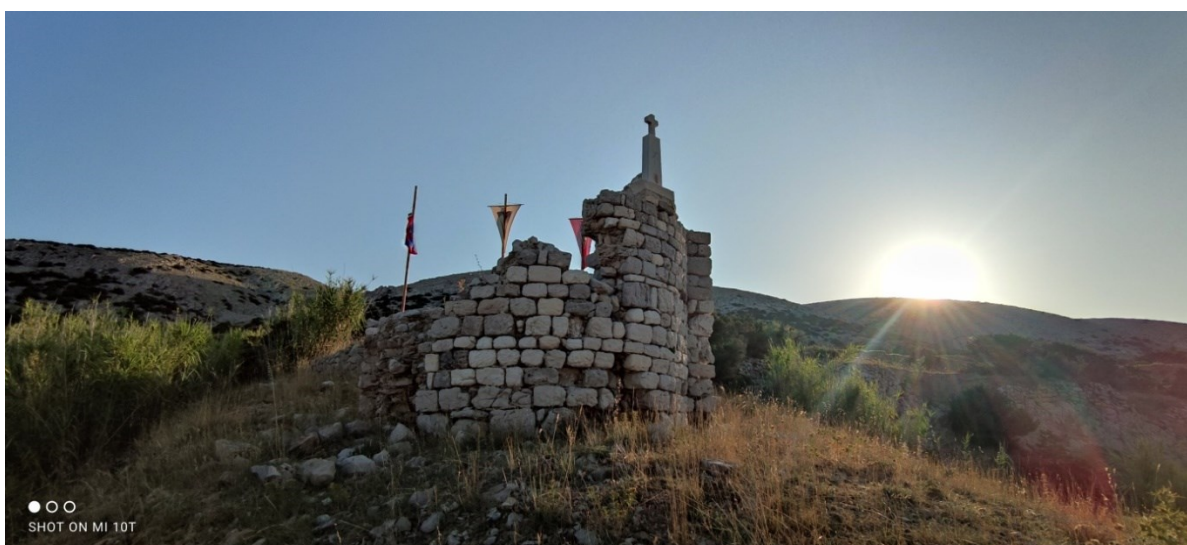
Sl. 12. Crkva Sv. Martina u Starom Gradu, tlocrt i poprečni presjek (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 12 The Church of St Martin in Stari Grad, plan and transverse section (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 19. Crkva sv. Martina, tlocrt i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 415. ; tlocrt prema M. Jurković

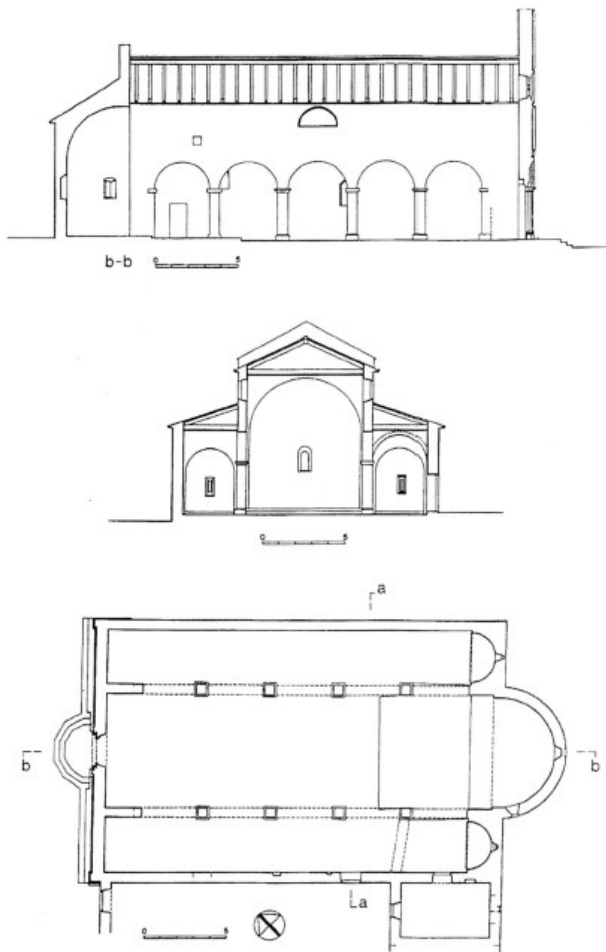
SLIKA 20. Crkva sv. Martina, ostatci. Foto: M. Komar

SLIKA 21. Crkva sv. Martina, ostatci apside. Foto: M. Komar.

SLIKA 22. Crkva sv. Martina, pogled na SI zid. Foto: M. Komar.

Sl. 27. Crkva Sv. Marije u Starom Gradu, tlocrt, poprečni i uzdužni presjek (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 27 The Church of Our Lady in Stari Grad, plan, transverse and longitudinal sections (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 23. Zborna crkva sv. Marije Velike, tlocrt i presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 436. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 24. Zborna crkva sv. Marije Velike, pogled iz glavnog broda. Foto: M. Komar

SLIKA 25. Zborna crkva sv. Marije Velike, pogled na arkade s impostima. Foto: M. Komar

SLIKA 26. Zborna crkva sv. Marije Velike, stub. Foto: M. Komar

SLIKA 27. Zborna crkva sv. Marije Velike, poprečni luk na južnom zidu. Foto: M. Komar

SLIKA 28. Zborna crkva sv. Marije Velike, pročelje. Foto: M. Komar

SLIKA 29. Zborna crkva sv. Marije Velike, luneta. Foto: M. Komar

SLIKA 30. Zborna crkva sv. Marije Velike, telamon s lijeve strane. Foto: M. Komar

SLIKA 31. Zborna crkva sv. Marije Velike, telamon s desne strane. Foto: M. Komar

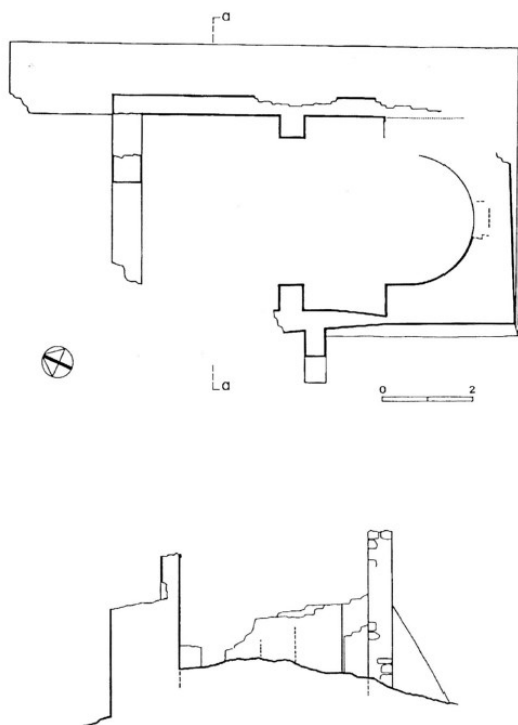
SLIKA 32. Zborna crkva sv. Marije Velike, arkandeo Gabrijel. Foto: M. Komar

SLIKA 33. Zborna crkva sv. Marije Velike, rozeta. Foto: M. Komar

SLIKA 34. Ostatci nekadašnjeg zvonika. Foto: M. Komar

Sl. 18. Crkva Sv. Jurja u Caskoj, tlocrt i poprečni presjek (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek).
 - Fig. 18 The Church of St George in Caska, plan and transverse section (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 35. Crkva sv. Jurja kod Caska, tlocrt i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 424. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 36. Crkva sv. Jurja kod Caske, ostatci. Foto: M. Komar

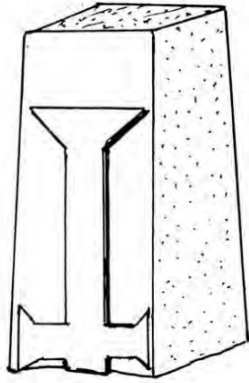

SLIKA 37. Crkva sv. Jurja kod Caske, ostatci broda. Foto: M. Komar

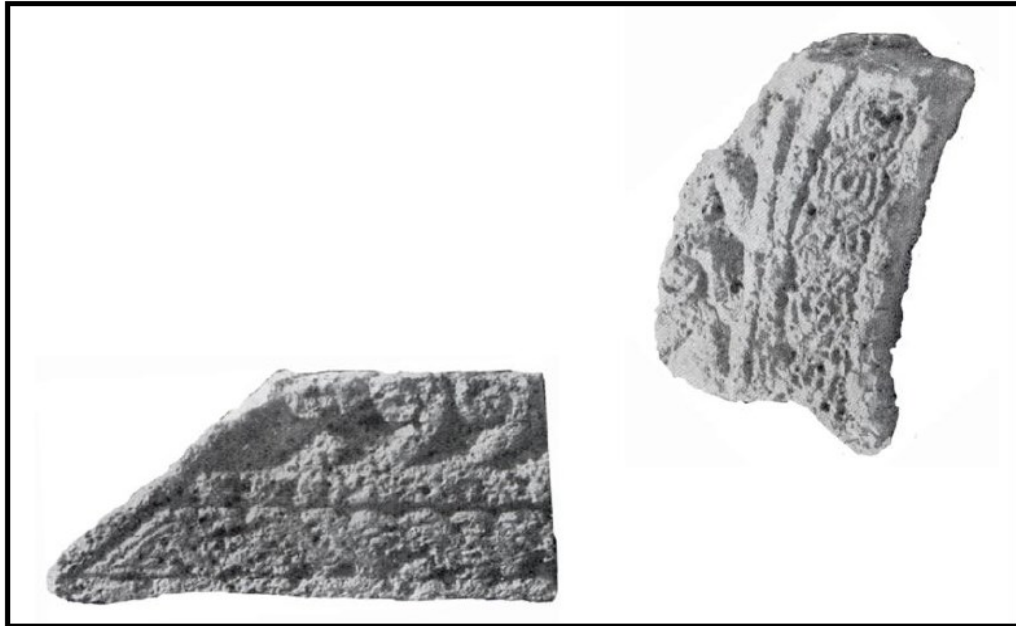
SLIKA 38. Crkva sv. Jurja kod Caske, apsida. Foto: M. Komar.

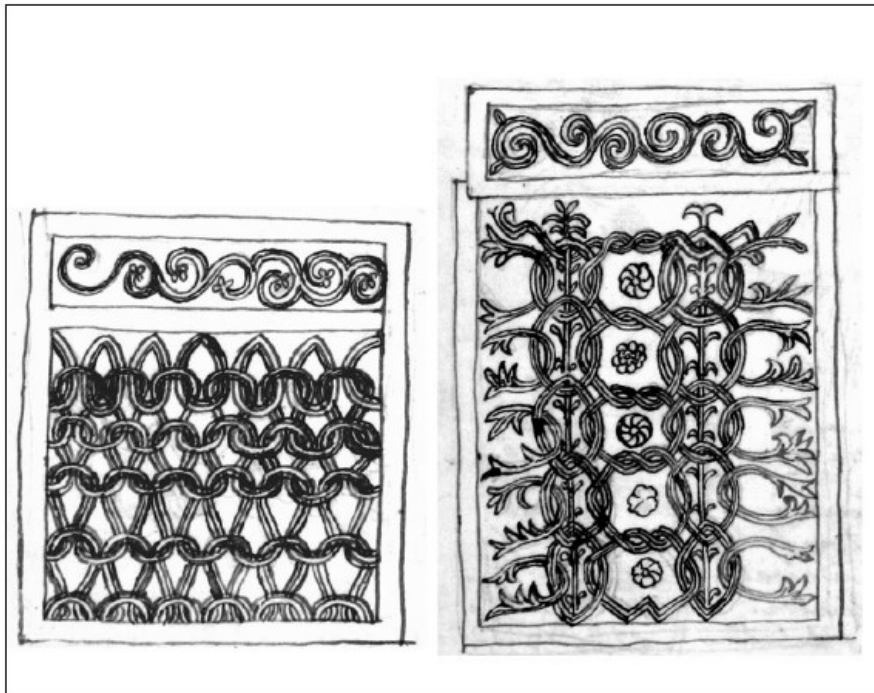
- SLIKA 39. Crkva sv. Jurja kod Caske, stupić s ostatkom urezanog križa. Vidi u: Ante Šonje, »Kasnoantički spomenici na otoku Pagu«, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 24 (1981.), str. 21.

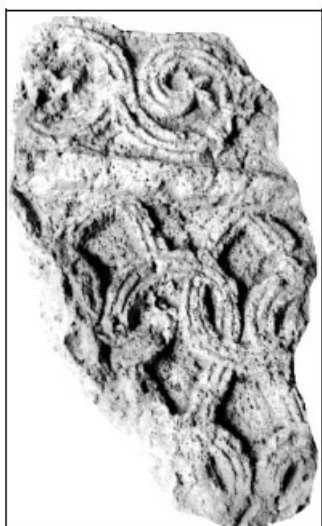
- SLIKA 40. Crkva sv. Jurja, ulomak arhitrava s natpisom. Vidi u: Magdalena Skoblar, *Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka na otoku Pagu*, 2006., str. 100.

SLIKA 41. Crkva sv. Jurja, ulomak zabata i lijevog arhitrava. ulomci desnog arhitrava. Vidi u: Isto, str. 108.

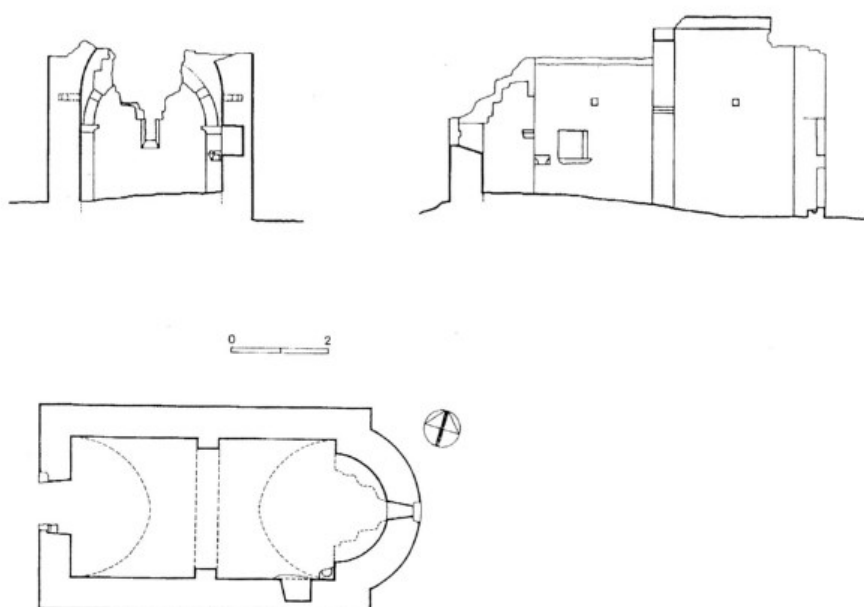
SLIKA 42. Crkva sv. Jurja, crtež uzidanih pluteja od Mije Sabljara iz 1840. Vidi u: Isto, str. 116.

SLIKA 43. Crkva sv. Jurja, ulomak večeg pluteja. Vidi u: Isto, str. 116.

SLIKA 44. Crkva sv. Jurja, ulomak manjeg pluteja. Vidi u: Isto, str. 115.

Sl. 5. Crkva Sv. Vida kod Kolana, tlocrt, poprečni i uzdužni presjek (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 5 The Church of St. Guy near Kolan, plan, transverse section, and longitudinal section (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 45. Crkva sv. Vida, tlocrt i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 408. ; tlocrt prema M. Jurković

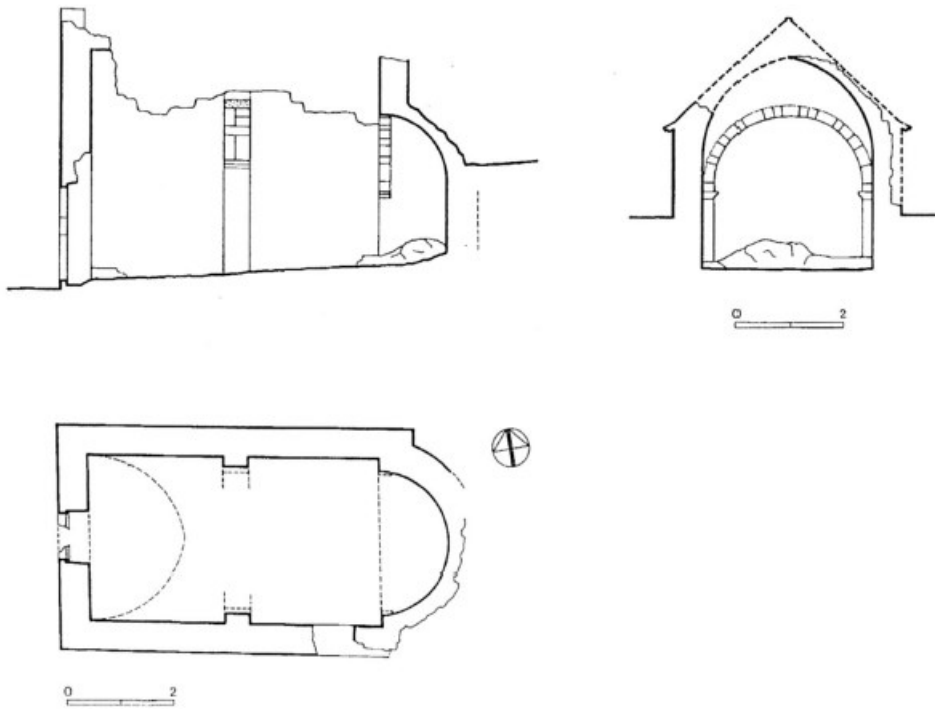
SLIKA 46. Crkva sv. Vida, pročelje. Foto: M. Komar

SLIKA 47. Crkva sv. Vida, južni zid i apsida. Foto: M. Komar

SLIKA 48. Crkva sv. Vida, pogled prema sjevernom zidu. Foto: M. Komar

Sl 7. Crkva Sv. Nikole »in Scalniza«, tlocrt, poprečni i uzdužni presjek (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 7 The Church of St Nicholas »in Scalniza«, plan, transverse and longitudinal sections (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 49. Crkva sv. Nikole, tlocrt, uzdužni i poprečni presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 410. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 50. Crkva sv. Nikole, ostatci. Foto: M. Komar

SLIKA 51. Crkva sv. Nikole, pilastar s impostom. Foto: M. Komar

SLIKA 52. Crkva sv. Nikole, pročelje. Foto: M. Komar

SLIKA 53. Crkva sv. Nikole, polukružni luk apside. Foto: M.

Komar

Sl. 31. Crkva Sv. Ante u Starom Gradu, tlocrt (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 31
The Church of St Anthony in Stari Grad, plan (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 54. Crkva sv. Ante, tlocrt. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 443. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 55. Crkva sv. Ante, ostatci. Foto: M. Komar

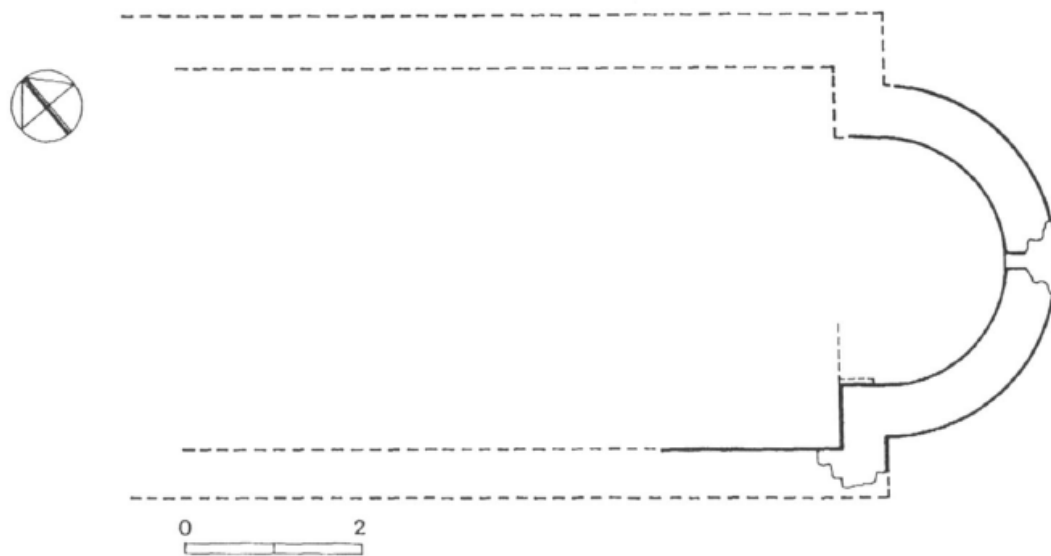
SLIKA 56. Crkva sv. Ante, ostatci. Foto: M. Komar

SLIKA 57. Crkva sv. Ante, ostatak apside. Foto: M. Komar

SLIKA 58. Crkva sv. Jakova, ostatci. Foto: M. Komar

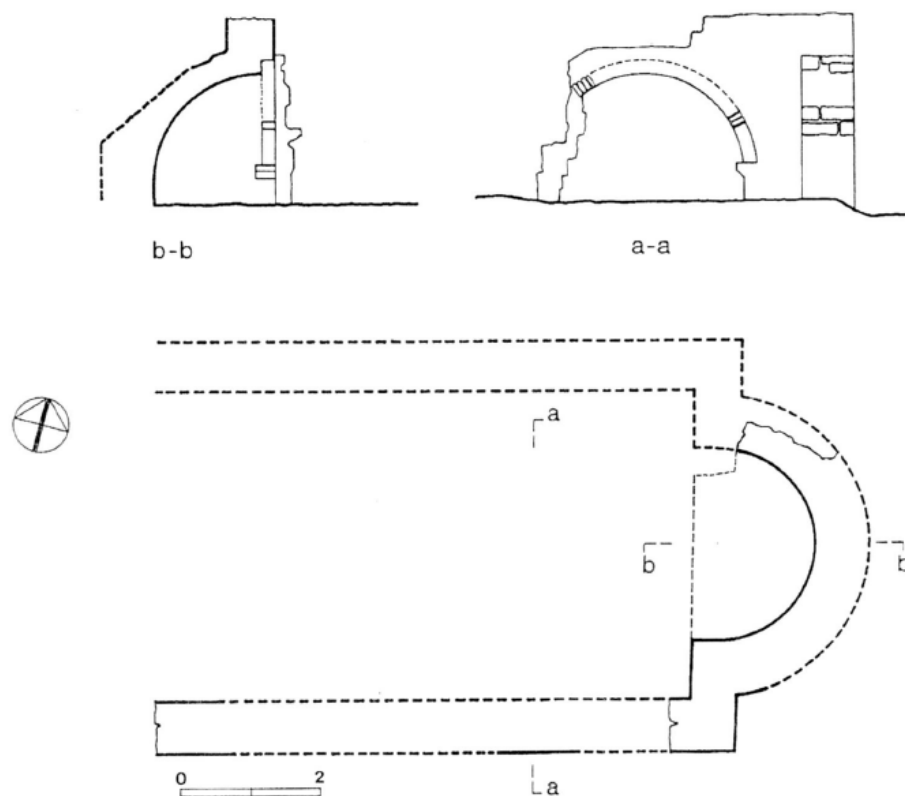

Sl. 36. Crkva Sv. Marije Magdalene u Bošani, tlocrt (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 36 The Church of St Mary Magdalen in Bošana, plan (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 59. Crkva sv. Marije Magdalene, tlocrt. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 451. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 60. Crkva sv. Marije Magdalene, ostatci apside. Foto: M. Komar

Sl. 37. Crkva Sv. Katarine kod Paga, tlocrt, poprečni presjek, uzdužni presjek (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 37 The Church of St Catherine near Pag, plan, transverse and longitudinal sections (architectural drawings: Ivan Tenšek).

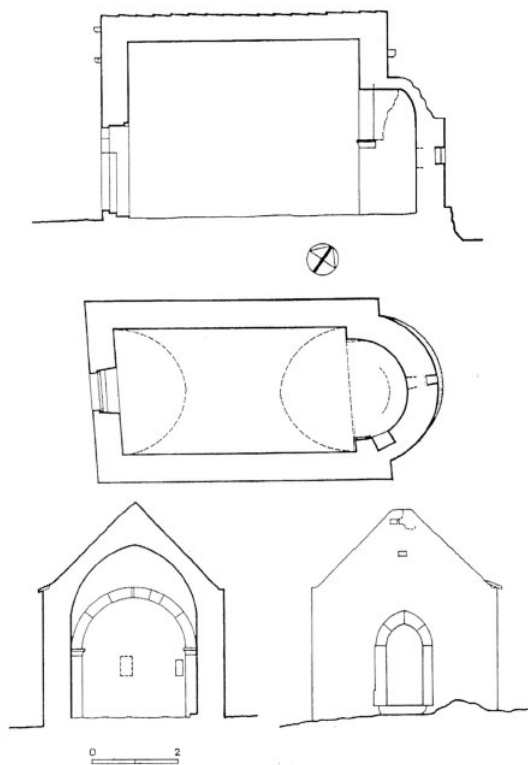
SLIKA 61. Crkva sv. Katarine, tlocrt i presjek. Vidi u: : Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 452. ; tlocrt prema M. Jurković

SLIKA 62. Crkva sv. Katarine, ostatci apside. Foto: M. Komar

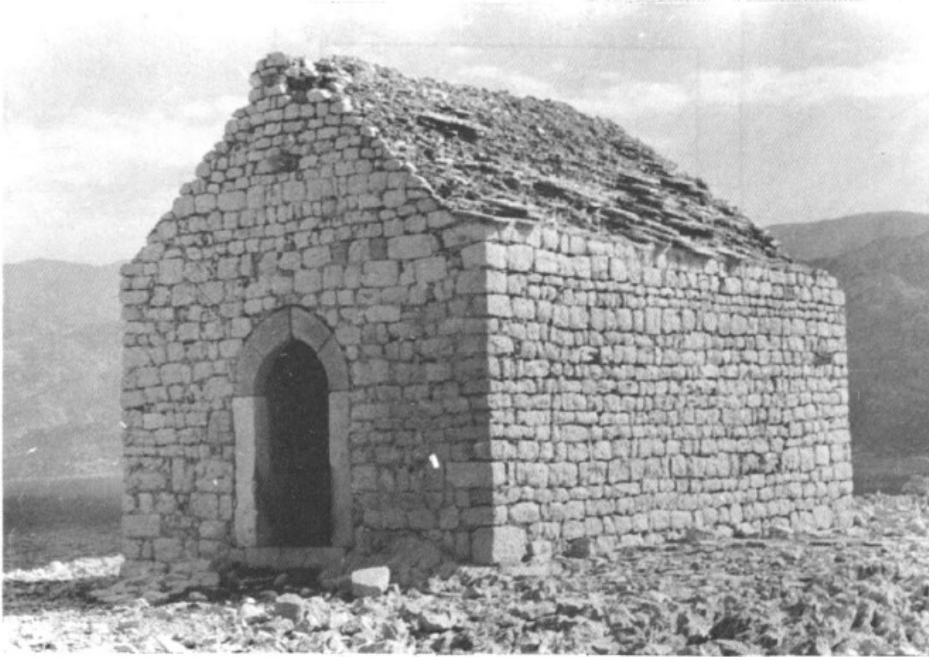

SLIKA 63. Crkva sv. Katarine, impost. Foto: M. Komar

Sl. 29. Crkva Sv. Kristofora na Barbatu, tlocrt, poprečni i uzdužni presjek, nacrt pročelja (arhitektonski snimak: Ivan Tenšek). – Fig. 29 The Church of St Christopher at Barbat, plan, transverse and longitudinal sections, drawing of the facade (architectural drawings: Ivan Tenšek).

SLIKA 64. Crkva sv. Kristofora, tlocrt i presjek. Vidi u: Emil Hilje, »Kasnosrednjovjekovna sakralna arhitektura na Pagu«, (1997.), str. 441. ; tlocrt prema M. Jurković

Slika 65. Crkva sv. Kristofora. Vidi u: Isto, str. 442.

SLIKA 66. Crkva sv. Margarite, ostatci samostanskog zida prije rušenja. Vidi u: Emil Hilje, »Spomenici povijesnog graditeljstva na otoku Pagu«, (2011.), str. 143.

SLIKA 67. Crkva sv. Bartula, ostatci. Foto: M. Komar

10. SUMMARY

This thesis presents a catalogue overview of all the sacral monuments in the Pag Bay from the 4th to the beginning of the 15th century. The thesis is divided into two parts. The first part deals with the historical-economical context, including the bay's geographical position, the rise and fall of the Ancient Roman settlement of Cissa, Emperor Justinian's fortifications, the economic situation of the area, the development of the medieval city of Pag and the arrival of Christianity and ecclesiastical organisation. The second part of the thesis contains a catalogue overview of the monuments in the Pag Bay, organised into four chapters according to their supposed construction date or state of preservation. Each catalogue unit offers archival data, a description of the object and an overview of previous research. The development of the bay landscape is illustrated with maps created specifically for this thesis. The data included in the catalogue is used to sketch the development of artistic expression and the resulting landscape transformation of the Pag Bay, which are presented in the final chapters of the thesis. The concluding sections also discuss the problems encountered during the study, which may help guide further research.